

2019/4

REGIO

KISEBBSÉG ♦ KULTÚRA ♦ POLITIKA ♦ TÁRSADALOM

Szvatopluk az imakönyvben

A görögkatolikus egyház esete a nagyvárosokkal

Iskolaválasztás társadalmi háttere

A magyar nyelvű oktatás versenyképessége
Romániában

FŐSZERKESZTŐ:

Papp Z. Attila

SZERKESZTŐK:

Bányai Viktória
Bárdi Nándor
Berta Péter
Csernicskó István
Fedinec Csilla
Filep Tamás Gusztáv
Kovács Eszter
Kállai Ernő
Komoróczy Szonja Ráhel
Szerbhorváth György (olvasószerkesztés)
Tátrai Patrik
Váradai Mónika
Zahorán Csaba

A lapszám megjelenését támogatta:

SZERKESZTŐSÉG ÉS KIADÓ:

MTA TK Kisebbségkutató Intézet
1097 Budapest, Tóth Kálmán utca 4.
E-mail: regio@tk.mta.hu

regio.tk.mta.hu

A REGIO Open Access peer-reviewed elektronikus folyóirat, a megjelent tartalmak pontos hivatkozás mellett ingyenesen letölthetők.
A hivatkozáskor tüntesse fel a cikk DOI azonosítóját is.

A borítóhoz felhasznált kép Kassák Lajos:
DUR mappa, Bécs, 1924 (Petőfi Irodalmi Múzeum, Kassák Múzeum)

REGIO

KISEBBSÉG • KULTÚRA • POLITIKA • TÁRSADALOM

regio.tk.mta.hu

27. évf. (2019) 4. szám

CONFESSIO ÉS NATIO

KOLLAI ISTVÁN

Szvatopluk az imakönyvben. A vallási versengés hatása a népnyelvek nacionalizálódására

5

KATKÓ MÁRTON ÁRON

„Falvak helyett városok” – A Hajdúdorogi Egyházmegye revíziójának kérdése és a nagyvárosok

30

OKTATÁS ÉS HATÉKONYSÁG

TÓDOR IMRE

Iskolaválasztás kisebbségben szektorközi összehasonlításban (Székelyföld példája)

73

KESZEG ERIKA – TORÓ TIBOR

Nyelvi hierarchiák az anyanyelv-oktatásban. Fakultatív magyar oktatás Erdélyben

106

BARNA GERGŐ

A magyar nyelvű oktatás versenyképessége Romániában. Érettségi eredmények, 2012–2016

142

KRITIKA

HEVŐ PÉTER

Úton a katasztrófa felé

(Székely Gábor: *Hitler – Sztálin – Chamberlain. Az elkerülhetetlen II. világháború.*

Budapest: Volos Kiadó, 2019.)

179

NAGY LEVENTE

Fanarióták, arománok és nagy-románok

(Borsi-Kálmán Béla: *Elvetélt bizánci reneszánszból Nagy-Románia. Egy állameszme etnogenezise.* Budapest: Magyar Szemle, 2018.)

185

MARCHUT RÉKA

Politika, publicisztika, történetírás az önazonosság jegyében

(Paál Vince: *A politika és a publicisztika vonzásában. Gratz Gusztáv pályafutása.*

Budapest: Wolters Kluwer Hungary, 2018.)

192

SÁRÁNDI TAMÁS

Az Erdélyi Párt krónikája

(Murádin János Kristóf: „*Mindent Erdélyért!*” *Az Erdélyi Párt története 1940 és 1944 között.* Kolozsvár: Scientia Kiadó, 2019.)

202

JOBBÁGY ISTVÁN

Szlovákia gazdaságtörténete új szemszögből

(Horbulák Zsolt: *Regionálne hospodárske dejiny Slovenska,* Trenčín: Trenčianska univerzita Alexandra Dubčeka, 2018.)

212

KOLLAI ISTVÁN*

Szvatopluk az imakönyvben

A vallási versengés hatása a népnyelvek nacionalizálódására

A nacionalizmusok kutatásának meglehetősen fontos mérföldköve az 1980-as évtized, amikor számos olyan, a nacionalizmust konceptualizálni igyekvő átfogó mű jelent meg, melyek máig meghatározzák az erről folytatott akadémiai és részben közéleti diskurzust.¹ E nacionalizmus-koncepciók között sok hasonlóság figyelhető meg, többek között az, hogy a nemzeti identitások kialakulásánál hangsúlyozzák annak modern és funkcionalista jellegét, a kapitalizmusnak és általában egyfajta szekuláris-rationális gazdasági érdekeknek a jelentőségét, amelyek a középkori partikularizmusok felszámolásában és az egységes, homogenizált piacok létrejöttében voltak érdekelték. Ez a megközelítés a nacionalizmusnak és a nemzeti identitásnak természetszerűleg modern jelleget tulajdonít, hiszen annak előfeltétele

* A szerző történész, a Corvinus Egyetem oktatója.

E-mail: istvankollai@gmail.com

¹ Anderson, Benedict: *Imagined Communities. Reflections on the Origin and Spread of Nationalism*. Revised Edition, London–New York: Verso, 1991. [Az 1983-as kiadás bővített változata.] Gellner, Ernest: *Nations and Nationalism. New Perspectives on the Past*. Oxford: Basil Blackwell, 1983. Hobsbawm, Eric J.: Introduction: Inventing Traditions. In: Hobsbawm, Eric J. – Ranger, Terence (ed.): *The Invention of Tradition*. Cambridge University Press, 1983. 1–14. Hobsbawm, Eric J.: *Nations and nationalism since 1780. Programme, myth, reality*. Cambridge University Press, 1992. Szűcs Jenő: *Vázlat Európa három történeti régiójáról*. Budapest: Magvető, 1983.

a polgári és az ipari forradalom; illetve ebben a megközelítésben benne foglaltatik az is, hogy az új identitásokat alapvetően fentről egy ebben érdekelt kulturális-politikai elit alakította ki. Mindezek miatt a modernista megközelítést szokás funkcionalistának, instrumentalistának, illetve konstruktivistának is nevezni.²

Ez a magyarázat mára valamiféle mainstreammivé vált, háttérbe szorítva azokat a kutatási irányokat, melyek a nemzeti identitásnak a modern kor előtti létét is feltételezik (perennialisták, primordialisták), vagy amelyek a modern identitásokat egy korábban is meglévő „etnikai magból” eredeztetik (etnoszimbolisták).³ És ezzel együtt mintha háttérbe szorult volna a premodern kor identitáskonfliktusai és a modern kor identitáskonfliktusai közötti kapcsolatok konceptualizáló kutatása, nem annyira a történészek között,⁴ hanem a nacionalizmusoknak, etnicitásnak és identitásnak a politológiai, szociológiai vagy a nemzetközi kapcsolatok diszciplínájából táplálkozó kutatási programjain belül. Ez utóbbi akadémiai diskurzusban a 19. század előtti és azutáni nyelvi konfliktusok összehasonlítása nem kap túlzott jelentőséget, a kettő közötti esetleges kapcsolódások kevésbé kerülnek tisztázásra. Pedig a premodern nyelvi konfliktusok léte önmagában nem jelenti a fenti modernista megközelítésnek a megkérdőjelezését, hiszen a közép- és kora újkorban a népnyelvek használatának – legalábbis a történelmi Felső-Magyarország példája ezt mutatja – nincsen meg az a fajta szimbolikus kódrendszere és identitásépítő ereje, ami később a nemzettudat fontos sajátossága. A felső-magyarországi szláv

² O’Leary, Brendan: On the Nature of Nationalism: An Appraisal of Ernest Gellner’s Writings on Nationalism. *British Journal of Political Science*, Vol. 27, No. 1 (1997). 191–222.; Smith, Anthony D: *National identity*. Penguin Books, 1991.

³ Összefoglalásukat l. Smith, Anthony D: Ethnic Persistence and National Transformation. *The British Journal of Sociology*, Vol. 35, No. 3 (1984). 452–461.; ill. Smith, 1991.

⁴ A szlovákság esetében l. például Ábrahám Barna: A szlovákság történelmi törésvonalai: konfesszionalizmus és regionalizmus In: Illés Pál Attila (szerk.): *Hungaro-szlovakológia*. Budapest: Szent István Társulat, 2007. Demmel József: *Pánszlávok a kastélyban. Justh József és a szlovák nyelvű magyar nemesség elfeledett története*. Pozsony: Kalligram, 2014. Maxwell, Alexander: *Choosing Slovakia: Slavic Hungary, the Czechoslovak Language and Accidental Nationalism*. London/New York: Tauris Publishers, 2009.

nyelvfejlődés ilyen szempontból éppen a modernistáknak azt a tételét erősítheti meg, hogy a nemzet természetszerűleg modern képződmény. Annál inkább kétségbe vonható viszont a szláv nyelvi fejlődés esettanulmánya alapján az a tétel, ami a nemzeti identitás fentről létrehozott, érdekalapon konstruált jellegét hangsúlyozza. Inkább az rajzolódik ki, hogy a középkori és kora újkori elit – a premodern literátus értelmiséggel karöltve –, elsősorban a vallási identitás építésében volt érdekelt, ez volt igyekezetének fő tárgya a könyvnyomtatás, illetve a reformáció kibontakozása után, de a beszélt nyelvek kodifikálásába és az akörülük nagyközösségek építésébe ölt energiák újfajta nyelvi ellentéteket ébresztettek: a későbbi modern nemzeti identitáskonfliktusok kibontakozó csirái ezek. A vallási identitásnak ezen évszázadai tehát – mely kort találónak tűnik a nacionalizmussal párhuzamba állítható konfesszionális⁵ kifejezéssel illetni – meglehetősen megágyaztak annak, hogy a beszélt nyelvnek mérhető és összehasonlítható presztízse legyen, a népnyelveket ne pusztán eszköznek, hanem önmagában álló értéknek tekintsék beszélői; mindezzel végül teret adva a modern nemzeti identitások kifejlődésének. Ez nem jelenti azt, hogy feltételeznünk kéne a nemzeti identitások fentről lefelé épülő jellegének teljes ellenkezőjét: nem egy letről felfelé épülő identitásmozgalmat képe rajzolódik ki, hanem inkább egy kölcsönhatásos folyamat, amiben az elitek, a tömegek és az írástudók is részt vesznek.⁶

⁵ A konfesszionális kifejezés effajta használatához l. Haug-Moritz, Gabriele: Kaisertum und Parität: Reichspolitik und Konfessionen nach dem Westfälischen Frieden. *Zeitschrift für Historische Forschung*. Vol. 19, No. 4 (1992). 445–482.; Schilling, Heinz: Az európai hatalmi rendszer 1600 körül – a kora újkori felekezeti fundamentalizmus és annak meghaladása 2003. *Történelmi Szemle*, 2003/3–4. 201–212.; Szijártó M. István: A „konfesszionális rendiségről” az „alkotmányos rendiségig”. Lehetőségek és feladatok a 18. századi magyar rendiség kutatásában. *Történelmi Szemle*, 2012/1. 37–62.

⁶ A társadalomfejlődés ilyen kölcsönhatásos („relacionista”) megközelítése nem egyedülálló. Azt is érdemes megjegyezni, hogy miközben mind a történelemfilozófián, mind például a magyar történelem-diskurzuson végigvonul a dilemma arról, hogy a társadalmi változások mennyire a hierarchikus rendszerszintű intézményeknek és elitjeiknek köszönhető. (L. Szűcs Jenő: Vázlat Európa három történeti régiójáról. *Történelmi Szemle*, 1981/3. 313–359.) vagy mennyiben a cselekvő egyének akaratainak és interperszonális kapcsolatainak eredménye (L. Péter Katalin: A társadalom egyes tagjaiban cselekszik. *BUKSZ*,

A népnyelvek változó szerepe a konfesszionizmus hatására

A 16. században a reformáció és a könyvnyomtatás minőségi változást hozott a népnyelvek használatában, melyek korábban a latin árnyékában a „vulgáris”, lokális, vernakuláris kommunikáció eszközei voltak.⁷ A könyvnyomtatás a tömegek megszólításának *lehetőségét* teremtette meg, a reformáció pedig ennek *szükségességét* hozta el: hiszen ekkortól korábban nem létező ideológiai ellentét szakította ketté Európát, és a felekezetek versengésbe kezdtek a hívekért, akik immár nem kerültek meg, hogy saját beszélt nyelvükön szólítsák meg híveiket. E versengésben előbb a protestáns felekezetek voltak erősebbek, majd a katolikus egyház is felzárkózott melléjük mind agilitásban, mind céltudatosságban.

A népnyelvek részleges használata a vallási életben – a latinul nem tudó hívek megszólításának céljából – már korábbra datálható (különösen az olyan eseményeknél, mint az esküvő, a keresztelő). A reformáció és a könyvnyomtatás e tendenciában minőségi ugrást jelentett, a népnyelvi kommunikáció programszintű kibontakozását hozta el Biblia- és zsoltafordításaival, a prédikációs kiadványokkal és a vallási vitairatokkal. Ezzel együtt a népnyelvek felértékelődtek az eredetileg latinos műveltségű írni-olvasni tudók között is.

A reformáció hatására a tanulni vágyó magyarországi diákok és tanárok megváltoztatták korábbi peregrinációs úticéljaikat is, így alaposan újraszótták a kialakult kulturális kapcsolatok hálóját: egyetemválasztásuknál előtérbe került a felekezeti hovatartozás, de feltehetően számított az is, hogy a diákok hozzájuk közelebb álló köznapi nyelvek társaságát keresték. A protestánsok felfedezték

1997/2. 99–201), egyik sem kizárólagos igazságként van hirdetve, inkább meghatározó, domináns, lényeges mozgatórugóként.

⁷ A modern nyelvi normák és az anyanyelvi oktatás előtti korszakról lévén szó, a már kodifikált „anyanyelv” vagy „nemzeti nyelv” fogalma helyett itt inkább a népnyelvi kifejezés használata tűnik a legalkalmasabbnak. L. „népnyelv: 1. A nyelvjárások összessége (korábban), 2. Más-más nyelvjárásban beszélők nem köznyelvi, de széles körben használatos regionális nyelvi sajátosságainak, kifejezőeszközeinek összessége.” Kiss Jenő (szerk.): *Magyar dialektológia*. Budapest: Osiris Kiadó, 2001. 77. Ill. I. Bárczi Géza definícióját, mint „helyhez nem kötött, népies forma” (Bárczi Géza: Nyelvjárás és irodalmi stílus. In: Sellő Edit (szerk.): *Stilisztikai tanulmányok*. Budapest: Gondolat, 62–115.)

maguknak a németországi egyetemeket, különösen a német ajkúak, míg a magyarországi szlávoknak Prága lett fontos célpont; de ezzel együtt sem szabad túlzó következtetésekbe esni, nem beszélhetünk a diákok nemzetiség szerinti szeparálódásáról. Többek között azért sem, mert sok szláv ajkú diák fordult meg német területen és viszont, valamint a diákok jó része nem is egyetlen egyetemen végezte tanulmányait, de nemzetiségi szeparálódásról még azért sem beszélhetnénk ekkor, mert a „nemzetiség” e kor írástudóira visszamenőleg még nem értelmezhető, túl modern kategória, éppen többnyelvűségük miatt, illetve a nyelvi kötődéseik fontosságát leárnyékoló rendi és vallási identitásuk, illetve állampatriotizmusuk miatt.

Az 1620-as fehérhegyi csatavesztés után aztán cseh menekültek sokasága jelenik meg immár Magyarországon, a relatív vallásszabadság földjén. Megjelenésük lökést adott az itteni szláv-szlovák öntudat fejlődésének:⁸ a cseh világtól ez az alakulófélben lévő szlovák nyelvű közösség nem zárkozott el, sőt, az evangélikus egyház át is vette a biblikus cseh nyelv használatát. A protestáns tanok „vulgáris nyelveken” való terjedésére a katolikus elit is reagált: előbb a népnyelvek használatára adtak korlátozott lehetőséget a Habsburgok országaiban (1564), majd igazából a jezsuiták megjelenése hozott e téren komoly változást, amivel beindult a 17. századi magyarországi lakosságért a nyílt felekezeti versengés.

Ez többek között egy olyan evangélikus és katolikus zsoldárkönyv egymás utáni gyors megjelenítésében öltött testet, amelyek már programszinten biztattak a népnyelvek használatára, és amelyek története e versengő konfesszionizmus látványos megnyilvánulása; a következőkben e könyvek megjelenését foglaljuk egységes történeti keretbe, hogy így tárjuk fel a vallási törekvések népnyelveket nacionalizáló hatását.

Az evangélikusok voltak a gyorsabbak: a Liptószentmiklóson szolgálatot teljesítő (de cseh földön született) evangélikus lelkész, Georgius Tranoscius (Jiří Třanovský) 1636-ban kiadta saját egyháza zsoldároskönyvét (*Cithara Sanctorum*), benne számos cseh és szlovák nyelvű énekkel; a könyvet hivatalos zsoldároskönyvnek fogadták el az

⁸ Käfer István: Česko-maďarsko-slovenský trojuholník v 17–18. storočí. *Slavica litteraria*, Vol. 14 (2011) No. 1. 121–126.

evangélikus gyülekezetek, így az számos új kiadást ért meg. Ez tekinthető a felső-magyarországi szláv írásbeliség első komolyabb könyves vállalkozásának,⁹ aminek voltak már csehországi nyomtatásos és szlovák (kéziratos) előzményei; ezekből Tranoscius a Cithara Sanctorum összeállítása során tudatosan merített.¹⁰ Válaszképpen hasonló népnyelvi kiadványok készítése mellett határozta el magát a katolikus egyház már az 1629-es nagyszombati zsinaton, amely szándék néhány évtizeddel később a Cantus Catholici című zsolnároskönyvek megjelentetésében öltött testet. Mivel a katolikus közösség magyar és szlovák nyelvű volt, ehhez igazodva e zsolnároskönyvek magyar és szlovák nyelvű változatban is napvilágot láttak (1651-ben a magyar, 1655-ben a szlovák változat jelent meg).¹¹ Szerzőjük egy bilingvis (kétnyelvű) pap volt Léva vidékéről, Szöllősi Benedek avagy Benedikt Szöllősi¹² (a szlovák forrásokban e névnek ezen kívül még számos írásmódja létezik). Szöllősi magyar és szlovák könyvéhez külön-külön előszót írt. Ezek a bevezető írások a nyelvi öntudat formálódásának igen érdekes és jelentős mérföldköveinek tekinthetők amiatt, ahogy a népnyelvek magaskultúrában történő

⁹ Petro, Peter: *A History of Slovak Literature*. McGill-Queens University Press, 1997. Šmatlák, 1988.

¹⁰ Ďurovič, Ján: *Duchovná poezia slovenská pred Tranovským*. Liptovský Sv. Mikuláš, Nákladem Vydavat. a Knihkup. uč. spol. Tranoscius, 1939.

¹¹ *Cantus Catholici. Régi és Uj Deak, és Magyar Ajitatos Egyhazi Enekek, és Litaniak*. H.n., 1651. *Cantus Catholici – Písne katolícké latinské i slovenské, nové i starodávné*. H.n., 1655. A szerző személyét és a kiadás helyét az eredeti imakönyvek nem közlik.

¹² Szöllősi 1609-ben született, 1625-ben „Benedictus Szöllősi Slavus”-ként jegyzik nevét. A nagyszombati egyetem tanára is volt, majd szolgált Kassán, Ungváron, Znióvárán is szlovák gyülekezetben, de a magyar lakosságú Szendrő jezsuita missziójában is élt hét évig. A Cantus Catholici szerzőségének tényét egy szlovák történész azonosította (Weiss-Nägel, Stanislav: Kto je autorom spevníka Cantus Catholici? *Kultúra*, 7 (1935): 426–429.), a kiadás lőcsei helyszínét magyar történész bizonyította (Papp G.: Szőlősy Benedek és énekeskönyveinek nyomdahelye. *Magyar Könyvszemle*, 1967. 83. 78–87).

használatára biztatnak.¹³ Sokatmondó az is, hogy Szöllősi mással próbálta megszólítani a szlovák hallgatóságot, mint a magyart. A magyarokat egyszerűen csak a zoltáréneklés fontosságára buzdította – „*az imádság is ének szó alatt (mint valami drága, és jó illatú szerszámmal megrágyázott étel) édesebben esik*” –, ellenben a szlovákoknak külön és hosszan mutatta be, hogy anyanyelvük másokénál nem alacsonyabb rendű, hanem ősi nyelv, sőt, egy ősi keresztény kultúra hordozója, amely legalábbis Cirill és Metód tértítőpüspököktől és Szvatopluktól datálható. A szlovák kiadvány esetében tehát Benedek pap külön figyelmet fordított e nyelv presztízisének növelésére, annak történelmi ősiségét hangsúlyozva: ez az első adatunk arra, hogy valaki a szlovák kultúrát a cirill-metódi tradíció örököseként mutatja be.

Sokatmondó jele a nyelvek köré lassan kiépülő nemzeti identitások konstruálódási folyamatának, hogy a szlovákok szvatopluki származtatását először írásba foglaló katolikus pap egyben a magyar zoltárirodalomnak is jelentős alkotója. Végző soron egyazon ember, a szlovákul és magyarul is író, identitásában elsősorban katolikus Szöllősi Benedek egyszerre élesztgette a magyar és a szlovák nyelvi identitást.

A két „testvérkiadvány” között nagy tartalmi átfedés van; mindkettő merített a másik nyelv kincseiből is, néhány szlovák verset például a magyar nyelvű eperjesi graduál költeményei inspiráltak. Illetve a népi énekekből is átvettek momentumokat, de ezt megint nem lehet egyirányú folyamatként felvázolni: úgy tűnik, hogy sokszor a népi énekek is merítettek a hivatalos egyházi énekekből, továbbalakítgatva azokat.¹⁴ Azt pedig végképp nem lehet mondani, hogy egymással szemben álló elitstruktúrák álltak a magyar és szlovák

¹³ Blažencova, Ľubica: *Cantus catholici – prvý tlačенý katolícky spevník (Okolnosti jeho vzniku, obsahové bohatstvo a niektoré špecifická piesni)*. In Pospíšil, Ivo – Zelenka, Miloš (ed.): *Česko-slovenské vzťahy, Evropa a svet*. Brněnské texty k slovakistice VI. Slavistická společnost Franka Wollmana – Ústav slavistiky Filozofické fakulty Masarykovy univerzity, Brno, 2004, 11–20. Ruščin, Peter: *Cantus Catholici a tradícia duchovného spevu na Slovensku*. Bratislava: Ústav hudobnej vedy SAV, 2012. Szöllősi merített is a nagy rivális munkából, a Cithara Sanctorumból: a 294 énekből 129 található meg az evangélikus zoltárkönyvben is.

¹⁴ Ruščin, 2012. 31. és 34.; Ďurovič, Ján: *Životopis Juraja Tranovského 1592–1942: k 350 výročiu jeho narodenia*. Liptovskom Sv. Mikuláši, Tranoscius, 1942.

népnyelvi identitások élesztgetése mögött: a magyar kiadást az egri püspök, a szlovákot pedig az esztergomi érsek támogatta anyagilag.¹⁵

E könyvek nemcsak a vallási identitások építésének látványos példáiként lettek itt kiemelve, hanem valóban a kor fajsúlyos kiadványai voltak, melyek aztán számos későbbi kiadást megértek, a bennük szereplő énekek önálló életre keltek, átdolgozásaik keletkeztek népi énekek és műdalok szintjén is. (Csak hogy egy példát említsünk: az „A kereszténységben” kezdetű éneket 1931-ben dolgozta át és adta ki új formában Sík Sándor.) Egyben látványos példái a népnyelvi kultúrák közötti kölcsönhatásoknak is: az evangélikus zsolnárkönyv a Csehország felől több hullámban érkező kultúrhatásokat emelte be a szlovák világba, míg a katolikus zsolnároskönyv a magyar és szlovák nyelvű kultúrát hozta egymáshoz közelebb. De mégis, később a történelem során az derült ki, hogy ezek a könyvek olyan nyelvi kötődéseket kezdtek építeni, melyek aztán egymással szembe forduló nemzeti identitások forrásává váltak.

Pázmány Péter magánya

A vallási identitások versengése nemcsak egymással népszerűségben vetekedő kiadványok megjelentetésében öltött testet, hanem versengő intézményrendszerek párhuzamos kiépítésében is. Az elitek és az értelmiség hathatós közreműködésével elkezdett kiépülni az oktatási és művelődési intézményeknek egy olyan jól szervezett hálózata (papneveldek, gimnáziumok, kollégiumok, egyetemek), amelyek már racionális tudatossággal próbáltak minden népréteget elérni, és amelyek e szervezettségük és hierarchiájuk okán a nemzeti közoktatási és közművelődési infrastruktúrák előzményeinek is tekinthetők. Ezek a konfesszionalista infrastruktúrák maguk buzdították a népnyelvek művelésére, élesztgették az azokhoz való kötődést, és próbáltak építeni a népnyelvek köré épülő vallásos nagyközösségeket a korabeli Magyarországon is.

A művelődés legmagasabb szintű intézményeit, az egyetemeket magas posztra jutott és vallásilag mélyen elkötelezett személyek

¹⁵ A magyar kiadványt Kisdi Benedek egri püspök után ezért is szokták Kisdi-féle Cantus Catholicinek nevezni. Az esztergomi érsek ekkor a magyar Lippay György volt, Pázmány Péter tanítványa.

próbálták meg egymással versengve létrehozni. Az evangélikus Thurzó György az 1609. évi nádorrá választása után próbálkozott egyházának saját iskolát alapítani, amelyet végül – feltehetően ellensúlyozandó az 1615-ben nyílt nagyszombati jezsuita kollégiumot¹⁶ – a következő évben a rivális Nagyszombattól távoli Szepesség helyett a közeli Galgócon alapított meg,¹⁷ s ahol háromnyelvű (német, szlovák, magyar) oktatás folyt. De az evangélikus főiskolaalapítási tervek végül Thurzó György 1616-os halála és az egyház anyagi helyzete miatt jó időre elodázódtak.¹⁸ Nem így a katolikus oldalon, ahol feltűnt a rendkívül elszánt Pázmány Péter. Pázmányt az evangélikusok tervei először híressé vált *Kalauzának* megírására készítette,¹⁹ majd 1616-tól, esztergomi érsekként, komoly energiákat mozgósított, hogy katolikus intézmények sorát hozza létre és fejlessze tovább. A nagyszombati kollégiumnak új épületeket vett. 1623-ban megalapította a bécsi Pazmaneumot, 1626-ban a pozsonyi jezsuita kollégiumot, 1629-ben a győrit. A laikus katolikus intelligencia utánpótlására hozta létre a nagyszombati nemesi konviktust 1624-ben (*Convictus Nobilium*), végül 1635-ben sikerült megalapítania a lehető legmagasabb szintű intézményt, az egyetemet.²⁰

Pázmány írásaiban többször kifejtette, hogy az eretnesség terjedésének egyik fő okát az egyetem hiányában látja.²¹ Az egyetemi alapítólevél nem is csinált titkot abból, mi az új intézmény fő célja: „*catholicam religionem in Hungairam propagare*”.²² Minden ennek volt alárendelve, és ez a fő cél kezdetben határt szabott a kifejezetten népnyelvi identitást erősítő programok kibontakozásának is az egyetem berkein belül. Így például Haskó Jakab morvaországi

¹⁶ Varsik, Branislav: *Národnostrný problém Trnavskej univerzity*. Bratislava, 1938.

¹⁷ Follajtár Ernő: *A galgóci háromnyelvű gimnázium története*. Komárom, 1933.

¹⁸ Varsik, 1938.

¹⁹ Frankl Vilmos: *Pázmány Péter és kora. Első kötet (1570–1621)*. Pest: Kiadja Ráth Mór, 1868. 95–132.

²⁰ Frankl, 1868.; Varsik, 1938. 19–28.

²¹ Vantuch, Anton: *Založenie trnavskej univerzity*. In: Čičaj, Viliam (ed): *Trnavská univerzita v slovenských dejinách*. Bratislava: Veda vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, 1987, 44–68. 47.

²² Tibenský, Ján: *Trnavská univerzita v slovenských dejinách*, In: Čičaj, Viliam (ed): *Trnavská univerzita v slovenských dejinách*. Bratislava: Veda vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, 1987. 13–43.

születésű esztergomi kanonoknak (később, 1690–1691-ben esztergomi érsek) az ötletét, hogy a nagyszombati szlávok önálló katedrát kapjanak („*cat dram Slavonicam Tyrnaviensem*”), az akkori érsek elvetette, mondván, hogy az egyetemnek kifejezetten a szlovák papok képzésének szisztémájánál kell maradnia. Ugyanezen okból Pázmány nem is számolt jogi és orvosi fakultással, mondván, ezekre most Magyarországon semmi szükség. A protestánsok pedig, hacsak nem konvertáltak, egészen a 18. század közepéig ki voltak zárva az oktatásból.²³

Az egyházon belüli szlovák nyelvű értelmiség kinevelése elé tehát nem állítottak akadályt, sőt, ez többek között Pázmány Péter személyes ambíciói közé tartozott: a bécsi Pazmaneum első, 1619-es alapítólevelében külön említést tett a magyarországi szlávok befogadásának és pappá nevelésének fontosságáról (a magyarok és németek mellett). De fennmaradt egy 1627. évi levelezése a Pazmaneum vezetőségével, ami szerint ügyelni próbált arra, hogy egy római tanulmányútra lehetőleg ugyanannyi szlovák papnövendék induljon el, mint magyar ajkú. (Így is lett: végül Rómába hat magyar és hat szlovák nyelvű diákok küldtek.)²⁴ A pázmányi életmű így egy olyan folyamatos „normaalkotó” igyekezettel egészült ki, amely alapvetésnek tekintette volna a különböző nényelvek egymás melletti fejlődését és művelését. Ezt jól tükrözi az érsek által alapított intézmények vegyes nemzetiségi összetétele (mind a tanárok, mind a diákok szintjén).

Miközben az új intézmények falain belül érezhető volt az esztergomi érsek szellemi hatása, utólag Pázmány Péter mégis a történelem egyik jelentős, de elmagányosodó alakjaként tűnik föl, aki mintha kissé a társadalom létező körein kívül élt volna. A rendi szabadságért küzdő nemesség – amely sem Béccsel, sem a jezsuitákkal nem szimpatizált – a Habsburgokkal való együttműködéséért volt hajlamos őt a magyar nemzet és nemesség áruelőjének tartani.²⁵

²³ Tibenský, 1987. 13–43. 34.

²⁴ Varsik, 1938. 44–47.

²⁵ Vantuch, 1987. 62. A történészek között olyan olvasata is van Pázmány életútjának, hogy lassan eltávolodott magyarságától is (l. ehhez szlovák részről Varsik, 1938.; magyar részről Acsády Ignác: *A magyar birodalom története*. II. kötet. Budapest: Athenaeum, 1903, 307–311.). Ezt a gondolatot Varsik (1938, 34–37) arra fűzi fel, hogy míg a Pazmaneum első alapítólevele (1619) a magyarokat

Eközben a bécsi udvar nem örült, hogy egy ennyire elhivatottan „pápista” egyetem nyílik területén, ráadásul jezsuitákkal. A pápai állam viszont szintúgy távolságtartó volt Pázmánnyal szemben, főként az egyházszervezési és jövedelmi kérdések miatt. Az egyetem iránti lelkesedés is felemás volt a környezetében, amely ellenérzéseket egyes vélemények szerint az alapítók vehemens lelkesedése, maximalista igényeik is tápláltak. A város az alapítás után még évtizedekig nem engedte az egyetemi szabadságot jelképező egyetemi bíróságot érvényesülni; ezzel szemben a császár az egyetemi szabadságban éppen a magyar hazafiasságot látta kicsírázni, a nádor pedig a katolicizmus újabb térnyerését. Az egyetemet az 1640-es években maga a rektor szeretete volna vagy bezáratni, vagy elköltöztetni Pozsonyba vagy Szakolcára, elsősorban egészségügyi okokból (Nagyszombatban sokan tartottak állatokat a városban, egy halastó pedig elrontotta a levegőt).²⁶

helyezi előtérbe – a magyarok (*Ungari*) alkossanak többséget, de fogadtassanak be a szlovákok és horvátok is, és a magyarországi németek (*Germani quoque e partibus Hungariae*) se legyenek kizárva – az 1623-as új alapítólevél már nem tesz ilyen különbséget a nyelvek között a magyarok javára. Varsik szerint a Bethlen Gábor vezette rendi felkelés elsöprő erejű katolikusellenessége miatt tört meg Pázmányban a hit, hogy érdemes a teljesen „eretnekké” vált magyarjait előnyben részesítenie. Az alapítólevél átírása mögött nem biztos, hogy ilyen érzelmi motívumok játszottak szerepet: Pázmányt láthatóan foglalkoztatták a magyar papi utánpótlás nehézségei, és ezt a hiányt talán más nemzetiségű papok előnyben részesítésével, majd magyar gyülekezetekbe való küldésével akarta orvosolni. Elgondolkodtatóbb ennél Pázmánynak az a levele, amelyet ugyancsak Varsik idéz: ebben leírja, hogy élete vége felé kilencéves unokaöccsének, egyetlen megmaradt családtagjának Morvaországban vett földet, és így a Pázmányok visszatérhetnek oda, ahonnan jöttek, Germaniába. A magyar történettudomány alapvetően ezen életrajzbéli adatoknak nem tulajdonít túl nagy jelentőséget, és talán joggal, hiszen Pázmány közéletti cselekedeteiből – például a Werbőczy-féle „magyar jog” védelméből, Erdély támogatásából – meglehetősen következetes „nemzeti politika” rajzolódik ki, a nemzeten itt a nemesi nemzetet értve. Hogy Pázmány lelkivilága pontosan hogyan változott, az végső soron kívül esik e dolgozat tárgykörén, az mindenesetre biztos, hogy katolikus elhivatottsága volt számára a legfontosabb.

²⁶ Vantuch, 1987. 47., 60–62 és 67. Pázmány egyébként Nagyszombathoz sem ragaszkodott: már az 1635-ös alapító okiratba is beleíratta, hogy a „török iga” alóli felszabadulás után megfelelőbb helyre kell költözni (Tibenský, 1987. 17–19).

A rekatolizáció és a szlovák nyelv fejlesztése

Mindezekről függetlenül, a vallási prioritások mellett az egyházi vezetésű nagyszombati intézmények berkein belül mind a szlovák, mind a magyar nyelv további fejlődésnek indulhatott. E fejlődési folyamatban a szlovák írásbeliség esetében kimutatható a jelentős kezdeti lépéshátrány, és éppen emiatt a szlovák művelődés számára a nagyszombati egyetemi környezet különösen létfontosságúnak bizonyult. Ez a lépéshátrány többek között abban mérhető, hogy míg a magyar nyelvű irodalom az egyetem alapításakor már nagyobb mennyiségben jelent meg nyomtatásban, a szlovákról ez akkor még nem volt elmondható; különösen a szlovák világi irodalom volt nagyon halványan jelen nyomtatott formában. Az ilyen munkák, bár léteztek, valamilyen – ma már néha csak sejthető – okból könnyebben kéziratban maradtak, mint a magyar nyelvű szövegek. (Ennek lehetséges okaira később visszatérünk.) Általában azt mondhatni, hogy a 16. századi magyarországi nyomdászatban már domináns helyet foglaltak el a magyar könyvek – a latin nyelvű munkák számát is megelőzték a magyar kiadványok –, ugyanakkor a hazai szlovák nyelvű nyomdatermékek nyitányát csak az 1581. évi bártfai katekizmus jelenti, majd igazából a 17. századtól van jelentősebb számú szlovák nyelvű könyvtermés. A Telegdi Miklós sztergomi nagyszombati által alapított nagyszombati nyomda első évtizedeiben nem is adott ki szlovák könyvet, csak magyart és latint.

De a világi mellett a szlovák nyelvű egyházi irodalom is könnyebben maradt kiadatlanul a magyarnál. Pázmány Péter egyik legjelentősebb munkáját, az általa magyarul írt *Kalauzt* például egy ismeretlen nagyszombati jezsuita 1634-ben lefordította „hétköznapi szlovákra” (*Na obecnu Slowenčinu*), végül azonban ez kéziratban maradt.²⁷ Ugyanez történt az ún. kamalduli Bibliával, egy korabeli szlovák Biblia-fordítással.

A szlovák írásbeliség ilyen infrastrukturális gyengeségei miatt a kéziratokat, de a kis példányszámú kiadványokat is az a veszély is fenyegette, hogy nem marad nyomuk. Így például olyan fontos, mérföldkőnek tekinthető kiadvány nem maradt ránk, mint Jakob

²⁷ Käfer István: Az isteni igazságra vezérlő Kalauz 1634-es szlovák fordításának kézírata. *Világirodalmi Figyelő*, 1959. 179–180.

Jakobeus szlovákokról írt történelme, vagy Mikulás Miris (nagyszombati tanár) *Curiosum commentariolum de lingua slavonica* c. könyve 1660-ból, amelyből az 1720-as években még idéznek, de mi már nem ismerjük a tartalmát. A szlovák művelődés olyan jelentős kiadványa, mint az 1581. évi bártfai katekizmusnak, ami az első nyomtatott szlovák könyvnek tekinthető, is csupán egy, a 20. században felfedezett példánya maradt fent; de a szlovák *Cantus Catholici* első, 1655. évi kiadásából is csak két példány létezik.²⁸ A szlovák öntudat értelmiségi, literátus körökön belüli fejlődésének rekonstruálását mindez nehezíti.

Az mindenesetre elmondható, hogy a nyomtatásban megjelenő írások döntő többsége egyházi témájú volt. Pedig kibontakozóban volt lassan a szlovák nyelvű világi irodalom is, a szerelmi és a didaktikus (népnevelő, de nem vallási) költészet, amelyet leginkább három barokk műveltségű személyhez lehet kötni; egyikük írása sem jutott nyomtatásban kortársaik kezébe.

A szerelmi költészet egyik első ismert képviselője a nagyszombati egyetemen tanuló Štefan Ferdinand Selecký joghallgató volt, aki diákként vagy már éppen végzősként írta 354 versszakos költeményét egy „gyönyörű, tollal festett” szépségű nagyszombati hölgyről, akinek híre messze eljut Nagyszombat városán túl, és akiért lelkesedik török, tatár, magyar, olasz is. A vallási tematikájú, himnikus stílusú szlovák vagy szlovakizált cseh irodalomban üdítően hat ez az 1701-ben íródott költemény. A későbbi szlovák művelődésre mégsem volt szerves hatással, mivel ez a szlovák verskincs is kiadatlanul maradt egészen 20. századi felfedezéséig.

Sokatmondó összehasonlításra ad lehetőséget a kétnyelvű versírás művelőjének, Beniczky Péternek az életműve: magyar verseit *Magyar rithmusok* címmel már 1666-ban megjelentették (éppen Nagyszombatban), a szlovák versei viszont egészen a 19. századig kéziratban

²⁸ Kačič, Ladislav – Žeňuch, Peter – Zavorský, Svorad: *Cantus Catholici* (1655): The first Slovak-Latin Catholic Hymnbook. *Slavica Slovaca*, Vol. 48. (2013.) No 1. 76–78.

maradtak.²⁹ Ugyanígy nem élte meg írásainak nyomtatásban való megjelenését a didaktikus költészetet immár a 18. század első felében művelő Hugolin Gavlovič ferences szerzetes, pedig számos szép munka köthető nevéhez. Gavlovič szeretett volna elmozdulni a vallásos irodalom felől az erkölcsösségre nevelő, de világi irodalom felé; talán nem véletlen, hogy ezt a lépést nem egy jezsuita, hanem az ő személyében egy ferences barát próbálta megtenni. Bár Nagyszombat környékén is ismert volt, a nyomdáig írásai nem jutottak el. Így tehát elmondható, hogy a legnagyobb formátumú szerzők által felhalmozott szlovák kultúrkinccs egészen a 19. századig lappangott.

A rekatolizáció korának evangélikus ihletettségu szlovák irodalmáról sem mondható, hogy a szlovák írásbeliséget építette volna tovább: az evangélikusok üldöztetéséről megemlékező szerzők, akiknek írásai a legmagasabb irodalmi színvonalat képviselték ekkor, német földön és németül jelentették meg munkáikat. Štefan Pilárik menekülésének történetét 1678-ban németül írta meg Wittenbergben. (Nevével már találkoztunk: a török fogságból való megmeneküléséről is jelentős és szép verses prózát készített. Így Pilárik a 17. századi felső-magyarországi nép sorsüldözöttségének legautentikusabb megjelenítőjévé vált, bár akarata nélkül.) Láni saját sorsleírását 1676-ban ugyancsak németül adta ki Lipcsében, és ugyanígy németül publikált Tobiás Masník-Masnicius és Ján Simonides 1681-ben. Pedig ekkor már volt Tobiás Masník-Masniciusnak egy erről írott szlovák nyelvű emlékirása is, de az megint csak kéziratban maradt.³⁰

Hogy a már megírt szlovák nyelvű művek miért jutottak el nehezkesebben az íróasztaltól az olvasóközönségükhöz, azt ma már inkább csak találgatni tudjuk. Egészen biztosan meg lehet ezt magyarázni magának a szlovák nyelvű olvasóközönségnek a kisebb lélekszámával, ami miatt kevésbé érte meg pénzt és időt áldozni a megjelentetésre, illetve mindenképp számíthatott a cseh kiadványok és cseh nyomdák hatása, a cseh kultúra erős dominanciája: a cseh kultúra produktumai mellett kevésbé volt szükség helyi kiadványokra.

²⁹ Beniczky Péter, Štefan Selecký és Hugolin Gavlovič írásainak esztétikai és kulturális értékét érzékelteti az, hogy Stanislav Šmatlák irodalomtörténetében a barokk költészet fejezet lényegében az ő írásaik bemutatásából áll. (Šmatlák, 1988. 218–234). A szlovák irodalomtudatra rossz hatással volt, hogy munkájuk lényegében asztalfiók-irodalom maradt a 20. századig.

³⁰ Šmatlák, 1988. 234–243.

Tehát a két nyelv akkori állapota mellett nem volt olyan különbség, hogy a szlovákok ne olvashattak volna gond nélkül csehül. Talán a két- és többnyelvűség ellenére hiányzott a szlovák nyelv iránt igazán elkötelezett nemesség és polgárság – mint kiemelt olvasóközönség és mint mecénási réteg –, míg más kutatók ellenkezőképpen inkább arra mutatnak rá: az, hogy egyes szlovák munkák dedikációja és előszava egyértelműen a „hatalmasságokhoz” és a műveltekhez szól, azt sugallja, hogy a szlovák nyelvű egyházi bázisinfrastruktúra (koralisták, kántorok, „egyszerű írástudók” jelenléte) gyenge lehetett.³¹ Végül számíthatott magának a szlovák nyelvnek az olyan korabeli megítélése, ami azt kevésbé tekintette a nyilvánosság nyelvének. Erre utal a kétnyelvű verselő Beniczky Péter végrendelete, amiben azt kéri, hogy „*az minémű magyar verseim vannak Vereskőben*”, azt bízzák Bartók István nagyprépost gondjaira, és ő jelentesse meg azokat.³² A szlovák nyelven írott verseiről nem is tesz említést; azokat feltehetően saját baráti körének szórakoztatására, mondhatni magáncélból írta.

A kéziratok hányódása vagy eltűnése jelen van természetesen a magyar nyelvű művelődés fejlődésében is, és ugyanígy van példa arra, hogy egyes könyvkiadásoknak teljesen nyoma vesszen. Éppen ez történt a *Magyar rithmusokkal* is: ezeknek elveszett az első, 1664. évi nagyszombati nyomtatott kiadása, és ugyancsak nyoma veszett Beniczky eredeti kéziratának is. Mégis, Beniczky Péter munkássága a magyar nyelvfejlődésnek és közgondolkodásnak hamar szerves részévé vált, mivel 1670-ben már megjelent egy második kiadás, majd ezt követően – és ez meglehetősen lényeges aránybeli különbség a magyar és szlovák nyelv fejlődése, kanonizálódása szempontjából – 1806-ig még 17 kiadást értek meg a *Magyar rithmusok!* Ezek közül már egy sem Nagyszombatban jelent meg, hanem Kolozsvárt, Lőcsén, Kassán, Sopronban, Debrecenben és Pozsonyban. Mondhatni úgy is, hogy a magyar nyelvű művelődés nem volt úgy kiszolgáltatva a nagyszombati infrastruktúrának, mint a szlovák.

Ez a nagyszombati egyházi infrastruktúra egyébiránt a magyar kiadványokban is vallási prioritásokat próbált érvényesíteni; erre megint Beniczky szellemi öröksége kapcsán lehet egy apró, de nagyon

³¹ Ruščin, 2012. 48–50.

³² Kovács, 1907. 17.

jellegzetes példát hozni. Miután a költő kéziratának egyik másolata a későbbi korok kutatóinak szeme elé került, össze lehetett hasonlítani Beniczky Péter nyomtatott és kéziratosa verseit. Így egy egészen apró, de mai szemmel szokatlan jelenséget lehetett megállapítani: a nyomtatott verzióban néhány kissé frivolabb-könnyedebb szófordulat komolyabb szavakra lett lecserélve. Nyilván Bartók István esztergomi nagyprépost áll emögött, akit a költő kért fel magyar rithmusainak kiadására, de aki, úgy tűnik, eközben néhány, számára frivolnak ható részletet egyszerűen átírt.

Mint látható, sok apróbb és komolyabb példát lehet hozni arra, hogy a nagyszombati kulturális intézményeken belül a vallási identitás építése leárnyékolta a nyelvi identitások fejlesztésének a lehetőségét. Ha a szlovák nemzeti gondolatnak a tudatos háttérben tartása nem is érzékelhető, de a vallási identitásból építkező nagyszombati infrastruktúra rendszerszinten bizonyosan nem igyekezett annak szárba szökkenésében. A nyelv művelése állt előtérben – az is elsősorban vallási téren –, és nem a nemzeté. Így bizonyosan nem véletlen, hogy míg a *Cantus Catholici* első, 1655. évi lőcsei kiadásában ott szerepel az a sokat idézett előszó, ahol először fogalmazódik meg a szlovák kultúra szvatopluki és cirill-metódi származtatása, a második, 1700. évi nagyszombati kiadásból ezt az előszót gondos kezek egyszerűen már kihagyták.³³

Eközben, ha nem is tudatosan, a nagyszombati egyetem a nyelv fejlesztésén keresztül mégis rengeteget tett a szlovák kultúra és identitás fejlődéséért, és kezdetben a magyar–szlovák kulturális kapcsolatok megtermékenyítéséért is. A szlovák nyelv e kodifikációs folyamatában Nagyszombat úttörő szerepet játszott azzal is, hogy e katolikus kulturális bástyák nem ragaszkodtak úgy a csehhez, mint az evangélikusok. Nem véletlen, hogy az egyetem révén kultivált nyelvet Eugen Paulinyi nemcsak „kulturális nyugatszlovák-nyelvnek”, hanem „jezsuita-szlováknak” is nevezi.³⁴

A nyomtatott írárok révén, függetlenül azok vallásos jellegétől, végső soron mégis utat tört magának a népnyelvek tudatos művelésének gondolata. A nagyszombati nyomda egyik első kiadványa (rögtön alapítása évében, 1648-ban) egy mintegy

³³ Tibenský, 1987. 40.

³⁴ Paulinyi: *K jubileu Antona Bernoláka*, 4. Idézi Tibenský, 34

ötvenoldalas, igencsak értékes munka, a *Verborum in institutione...* címet viselő latin–magyar–szlovák szótár.³⁵ A szótár megszületését praktikus cél vezette: Emmanuel Alvarez (1526–1582) portugál jezsuita népszerű és elterjedt latin nyelvtankönyvének megértését segítette. Tehát eredetileg a latinoktatás eszköze volt ez a szótár. A növekvő számú szlovák kiadványok között – melyek nagy része vallási témájú volt – később is helyet kapott egy immár ötnyelvűre bővített (latin–német–cseh–szlovák–magyar) szószedet, ami ugyancsak e jezsuiták által használt latin nyelvtankönyv megértését segítette, most már a cseh és német ajkú diákok számára is.³⁶

A szlovák és magyar értelmiség intézményi összejárása

A magyar–szlovák kulturális kapcsolatok jövőjét illetően először még sokat ígérő volt az, ahogy a Nagyszombatban sűrűsödő intézmények falai között az együttélésnek kialakultak bizonyos *modus vivendi*-jei: ilyen volt például az, hogy az egyetem tanárai egymás nyelvét tanulták. Az egyetemi dokumentumok hiányossága ellenére valamiféle tendenciákat fel lehet tární: mivel a jezsuita rendtársaknak a nyelvtudását is fel-feljegyezték, ezekből kiderül, hogy javult-e bizonyos nyelvek beszéde. Így például Alexander Rudnay – akit a magyar emlékezet Rudnay Sándor esztergomi érsekként tart nyilván – misét tartott szlovák és német nyelven, miközben a magyart is tanulta, bár abban végül „mediocriter” maradt. Katona István, a 18. század egyik legjelentősebb magyar történésze középszinten megtanult szlováku. Pray György németként csak kisebb mértékben tanult meg magyarul. De például a 18. század egyik jelentős szlovák történetírója, Juraj Sklenár csak a német nyelvet sajátította el. A diákok között is

³⁵ Király, Péter: Az 1648. évi latin–magyar–szlovák szótár. *Magyar Nyelv*, Vol 81. (1985). 29–42. 198–209. és 323–334. A szótárnak egyetlen példányát találták meg, Csehországban, a szlovakológián belül az 1960-as évektől kellett csak nagyobb figyelmet. Akkor faksimile kiadásban újra kiadták. A szlovák szavak kétharmada valóban szlovák, egyharmada cseh. A szerző új szlovák szavakat is próbált létrehozni.

³⁶ Pappová, Zita: Neznáme vydanie Alvarezovej gramatiky s prvým slovenským prekladom. In *Trnavská univerzita vo svetle dejín. Die Tyrnauer Universität im Licht der Geschichte*. Kraków – Trnava: Ústav dejín Trnavskej univerzity - Towarzystwo Slowaków w Polsce, 2012. 335–346.

kimutatható hasonló tendencia: Branislav Varsik szlovák történész arra a következtetésre jut, hogy sok, beiratkozaskor szlováknak megjelölt hallgató – főleg, aki egyébként is hozott magával már valamekkora magyar nyelvtudást – tanult meg mindjobban magyarul.³⁷

A fennmaradt egyetemi anyakönyvekből látszik egyébként a szlováknyelvű diákok erős jelenléte, és ez a tanárok között hasonlóképp volt. Ezek az egyetemi dokumentumok, bár hiányosan és sokszor bizonyíthatóan hibásan maradtak fenn, meglehetősen sokféle adatot tartalmaznak: a diákoknak számontartották a nemzetiségét, a lakóhelyét (*patria*), a társadalmi származását (mint *nobilis*, *civis*, *ignobilis* vagy más néven *plebeius*), a tanároknak pedig, mint láttuk, a nyelvtudását is feljegyezheték. Mégis, az egyetem történetének kutatói az adatok körültekintő értelmezésének szükségességére hívják fel a figyelmet, mert azok olyan nagy következtelenséget mutatnak néha, ami kvantitatív elemzésre alkalmatlanná teszi ezt az információtömeget.³⁸ De az bizonyos, hogy mindvégig ki lehet mutatni a magyarok mellett a szlovák diákság masszív jelenlétét (valamint a németekét és a horvátokét is).³⁹

A diákok összearzsága a nyelvi csoportok közötti versengésnek is melegágyává vált, annak jó és rossz értelmében is. A kevert etnikai-nyelvi együttéléséről az egyik volt diák így emlékezett meg: „*A különböző nemzetbéli diákok ezen összefolyása eleven versenyszellemet hívott életre, amely általánosságban erősítette a szorgalmat.*” (Ekkor a sziléziai, cseh-morva földről érkező diákok száma is magasabb volt a hétéves háború miatt.)⁴⁰ De a pázmányi intézményrendszerben a diákok eltérő származása és tudatos összearzsága elősegíthették a „mi” – „ők” törésvonalak erősödését,

³⁷ Varsik, 1938. 105.

³⁸ *Matricula Universitatis Tyrnaviensis 1635–1701*. Kiadásra előkészítette, bevezetéssel és jegyzetekkel ellátta: Zsoldos Attila. Budapest: Eötvös Loránd Tudományegyetem, 1990.

³⁹ Varsik, 1938. 56–65. Zsoldos Attila kételkedve és kritikusan figyeli Varsiknak a hiányos és következtetlen adattömegeből nyert határozott állításait a szlovákság jelenlétét illetően, de az kétségkívül helyénvaló állítás, hogy a szlovák nyelvű diákok és tanárok állománya is jelen voltak Nagyszombatban.

⁴⁰ Kovachich, M. G.: *Geschichte der neueren Schulreformation in Ungarn*. Pest, 1775. (Idézi Tibenský, 28). Magyar szóhasználatban Kovachich Márton György a szerző, aki diákévei után is kötődött az egyetemhez, a könyvtár másodőre lett.

amikor a belső feszültségeket nyelvi sztereotípiák mentén is lehetett interpretálni. 1634-ben például elbocsátották a bécsi Pazmaneumból a magyar Ujváry Mihályt, aki Nagyszombatba hazatérve azt kezdte terjeszteni, hogy az intézmény felügyelője (régense) a magyarokat elnyomja, és a szlovák diákoknak kedvez. Nemcsak az az érdekes, hogy így volt-e vagy sem, hanem hogy ez a nagyszombati közösségben is érdeklődést keltett. Ezért Pázmány írt a bécsi intézmény régensének, a szlovák származású Ján Himrának, s levelében ott volt a meglehetősen érdekes kérdés: a magyaroktól ne várja el ugyanazt a nyugodtságot, mint amit a szlovák diákoktól. Mert – így az érsek – a magyarok természetüknél fogva vadabbak, de idővel majd megjavulnak.⁴¹ Maga Pázmány is tehát magatartásbeli különbségeket vélt felfedezni a nyelvi különbségek mögött, és mindezt olyan fontosnak tartotta, hogy intézményeinek működtetésekor is figyelembe szerette volna venni. Apró példa ez arra, hogy a hetero- és autosztereotípiák intézményesülése menthetetlenül vezetett az egymástól immáron elkülönülő nemzeti identitások megszilárdulásához.

Az ilyen sztereotípiák kialakulásához talán az is hozzájárulhatott, hogy az oktatás, a művelődés új fellegrái mind szlováklakta vidékeken jöttek létre. Így míg például a trencsényi gimnázium szlovák diákjai között sok volt a polgári és paraszti származású (mintegy fele az összes szlovák diáknak), a trencsényi magyar diákok jó többsége nemesi családból származott (1655–1658 között a 15 magyar diákból 13 volt nemes). Talán ez a felemás helyzet, a magyar paraszti-polgári rétegektől távol létrejött iskolák és a magyar nemesek felülreprezentáltsága a szlovák diákok között az egyik forrása lehetett mind a magyar, mind a szlovák sztereotípiáknak.⁴²

A diákságon belüli esetleges nemzetiségi feszültségeknél jóval nagyobb horderejű az, hogy a nemzetiségi versengés és a másikkal szembeni bizalmatlanság önmagát spirálisan erősítő konfliktusa megjelent a tanárok között is. Akár a pázmányi életmű tragédiájának is mondható, hogy egyetemének professzorai és kinevelt, immár írástudó öregdiákjai az ott szerzett óriási tudást egymás ellen kezdték

⁴¹ Varsik, 1938. 41–43.

⁴² A trencsényi gimnáziumban a szlovákok voltak nagy többségben; az első tanévben, 1655-ben a 106 diákból 88 volt szlovák, 7 magyar (10 morva, egy lengyel). Varsik, 1938. 78–81.

fordítani: saját nyelvi közösségüknek a történelemből építettek óriási érvrendszert, és ugyanezzel a tudással kezdték aláásni a másik presztízst, illetve a másik nemzetiségi igényeit. E tanulmány keretein túlmutat a felekezeti versengés alkonyán kibontakozó 18. századi történészviták részletes bemutatása; itt inkább csak utalni érdemes arra, hogy e tudósok lényegében mindegyike az egyházi értelmiség sorából került ki. Kezdvé Bencsik Mihállyal, aki 1721-es könyvében megkérdőjelezte a szlovákok részvételi jogát az államéletben, és ezzel egy csapásra megadta a keserű, sértegető magyar–szlovák viták alaphangját, s aki a nagyszombati egyetem jezsuita professzora volt. Az erre egy egész könyvvel válaszoló Ján Baltazár Magin dubnicai plébánosként szolgált, korábban maga is a jezsuita rendben szolgált, bár nagyon rövid ideig. A magyar–szlovák identitáskonfliktusok nyitányaként értelmezhető Bencsik–Magin vita 1734-ben a történelem nacionalizáló olvasatára készítette a szlovák ajkú – de korai műveiben saját szlovákságát nem kiemelő – jezsuita történészt, Samuel Timont, aki 17 évet töltött a nagyszombati egyetem falai közt. A kibontakozó értelmiségi vitákat követte az evangélikus lelkész Bél Mátyás megszólalása is, aki meglehetősen békítő és kiegyezést kereső szándékkal maga is reagált ezekre; de végül nem ez a csapásirány vált dominánssá. Inkább az a presztízsharcba forduló hang és a másik igazát alapvetően megkérdőjelező spirálisan erősödő konfliktusos irány győzedelmeskedett, amit Juraj Papának szlovák pap, majd az 1780-as években a szlovák Juraj Sklenár és a magyar Katona István képviselt egymással szemben; ők mindketten Nagyszombat neveltjei.⁴³

Az egyházak országos hálózata, melyek valamikor az egymás elleni kulturális hadviselés céljából lettek kiépítve, egyszerre játszottak szerepet abban, hogy a különböző népnyelvi közösségeik nyelvi tudata felvirágozzon, és hogy ezek végül egymástól eltávolodjanak, szembekerüljenek egymással. A vallási infrastruktúra hatását – és azon belül különösen a jezsuiták hatását –, úgy tűnik, nem szabad alábecsülni, ha a korszellem alakulását vizsgáljuk. Ahogy Beniczky Péter egyik életrajzírója állítja: *„A jezsuitáknak abban az időben olyan befolyásuk, olyan hatásuk volt a társadalom minden*

⁴³ Kollai István: *Sörissza tudósok a borisszák ellen. Érzelmi és értelmi motívumok a nemzeti identitás kialakulása mögött.* Megjelenés alatt.

rétégére, mint manapság – ha szabad ezt a hasonlatot alkalmaznunk – a napi sajtónak”.⁴⁴ Nevelési rendszerük az egyébként magántanulást pártoló főurak és a protestánsok között is népszerű volt. Az egyházak országos jelenléte miatt a vallási értelmiség köreiből kibontakozó identitáskonfliktusok a társadalomnak lényegében az egészét el tudták érni.

A szlovák identitás formálódása alapján – melyből nyilván teljesen általánosítható következtetést túlzás lenne levonni – a nemzeti identitás fejlődésének összességében egy kölcsönhatásos olvasata rajzolódik ki, amiben az elitista infrastruktúrák eredetileg valóban támogatták a népnyelvek fejlődését, de azok homogenizáló, szeparatista vagy a történelmet nacionalizáló jellegét nem kívánták. Ilyen „igények”, úgy tűnik, inkább alsóbb szintekről bontakoztak ki, a konfesszionalista infrastruktúrát kiszolgáló hivatott értelmiség részéről, és ott is csak lassacskán, ahogy a premodern literátus értelmiség egyre motiváltabb lett abban, hogy az általa korábban csak eszközként használt „vulgáris nyelveknek” ők maguk váljanak szószólóivá, hirdetőivé. Emiatt aztán a különböző népnyelveket képviselő értelmiség egyre ádázabb konfliktusspirálba hajszolta magát. Ezek látványos dominanciaharcokban bontakoztak aztán ki, mint amilyen az eperjesi egyházközség német papja és szlovák kántora közötti vita volt, vagy amilyen vita több felső-magyarországi kisváros ferences közösségének magyar és szlovák tagjai között játszódott le.⁴⁵ Vagy ez történt Lőcsén is 1682-ben, amikor a helyi szlovákok független és egyenrangú szlováknyelvű evangélikus közösséget szerettek volna a németek mellett, és végül követeléseik többségét el is tudták érni. Sokatmondóan írta erről Hain Gáspár, a város krónikása: szerinte ezzel a katolikusokkal való korábbi hadakozás helyébe immár a szlovákokkal való hadakozás lépett, „*ami jövőbeli rossz békék előjele volt*”.⁴⁶ Összességében tehát nem annyira egy fentről lefele történő identitásépítés képe rajzolódik ki, hanem

⁴⁴ Kovács Dezső: *Beniczky Péter élete és költészete*. Budapest: Athenaeum, 1907. 5.

⁴⁵ Ezeket ismerteti Mihalik Béla Vilmos: *Papok, polgárok, konvertiták. Katolikus megújulás az egri egyházmegyében (1670–1699)*. Budapest: MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont, Történettudományi Intézet, 2017.

⁴⁶ Hain, 1910. 495–496. Hain még megjegyzi, hogy e mozgalom mögött néhány nyugtalan fő állt, akik nagyobb elismerést akartak annál, mint amit megérdemeltek.

inkább egy erőteljes kölcsönhatásos folyamat elit, értelmiség és közember között. A felső-magyarországi esettanulmány így egy olyan definíció lehetőségét veti fel, ami szerint a nemzeti identitás valóban modern és valóban funkcionalista (azaz eszközként szolgált az azokat építő közegek kezében), de – különösen e kezdeti, a nemzeté válás szempontjából igencsak lényeges időszakban, a modern állami apparátusok kialakulása előtt – a nacionalizmus kibontakozása nem feltétlenül mondható felülről konstruált jelenségnek.

Felhasznált irodalom

- Ábrahám Barna: A szlovákság történelmi törésvonalai: konfesszionizmus és regionalizmus In: *Hungaro-szlovakológia*. Szerk. Illés Pál Attila. Budapest: Szent István Társulat, 2007.
- Acsády Ignác: *A magyar birodalom története*. II. kötet. Budapest: Athenaeum, 1903, 307–311.
- Anderson, Benedict: *Imagined Communities. Reflections on the Origin and Spread of Nationalism*. Revised Edition. London – New York: Verso, 1991.
- Bárcki Géza: Nyelvjárás és irodalmi stílus. In: Sellő Edit: *Stilisztikai tanulmányok*. Budapest: Gondolat, 62–115.
- Blažencova, Lúbia: Cantus catholici – prvý tlačený katolícky spevník (Okolnosti jeho vzniku, obsahové bohatstvo a niektoré špecifické piesni). In: Pospíšil, Ivo –Zelenka, Miloš (ed.): *Česko-slovenské vzťahy, Evropa a svet*. Brno: Brněnské texty k slovakistice VI. Slavistická společnost Franka Wollmana – Ústav slavistiky Filozofické fakulty Masarykovy univerzity, 2004, 11–20.
- Cantus Catholici. Régi és Új Deák, és Magyar Ajítatos Egyházi Enekek, és Litaniák*. H.n., 1651.
- Cantus Catholici – Písne katolícké latinské i slovenské, nové i starodávne*. H.n., 1655.
- Demmel József: *Pánszlávok a kastélyban. Justh József és a szlovák nyelvű magyar nemesség elfeledett története*. Pozsony: Kalligram, 2014.

- Đurovič, Ján: *Duchovná poezia slovenská pred Tranovským*. Liptovský Sv. Mikuláš, Nákladem Vydavat. a Knihkup. uč. spol. Transcius, 1939.
- Đurovič, Ján: *Životopis Juraja Tranovského 1592–1942: k 350 výročiu jeho narodenia*. Liptovskom Sv. Mikuláši, Transcius, 1942.
- Frankl Vilmos: *Pázmány Péter és kora. Első kötet (1570–1621)*. Pest: Kiadja Ráth Mór, 1868, 95–132.
- Follajtár Ernő: *A galgóci háromnyelvű gimnázium története*. Komárom, 1933.
- Gellner, Ernest: *Nations and Nationalism. New Perspectives on the Past*. Oxford: Basil Blackwell, 1983.
- Haug-Moritz, Gabriele: Kaisertum und Parität: Reichspolitik und Konfessionen nach dem Westfälischen Frieden. *Zeitschrift für Historische Forschung*. Vol. 19, No. 4 (1992). 445–482.
- Hobsbawm, Eric J.: Introduction: Inventing Traditions. In: Hobsbawm, Eric J. – Ranger, Terence (ed.): *The Invention of Tradition*. Cambridge University Press, 1983. 1–14.
- Hobsbawm, Eric J.: *Nations and nationalism since 1780. Programme, myth, reality*. Cambridge University Press, 1992.
- Kačic, Ladislav – Žeňuch, Peter, Zavorský, Svorad: Cantus Catholici (1655): The first Slovak-Latin Catholic Hymnbook. *Slavica Slovaca*. Vol 48 (2013) No 1. 76–78.
- Käfer István: Az isteni igazságra vezérlő Kalauz 1634-es szlovák fordításának kézírata. *Világirodalmi Figyelő*, 1959. 179–180.
- Käfer István: Česko-maďarsko-slovenský trojuholník v 17.–18. storočí. *Slavica litteraria*, Vol. 14. (2011) No. 1. 121–126.
- Király, Péter: Az 1648. évi latin–magyar–szlovák szótár. *Magyar Nyelv*, Vol 81. (1985), 29–42; 198–209.; 323–334.
- Kiss Jenő (szerk.): *Magyar dialektológia*. Budapest: Osiris Kiadó, 2001.

- Kollai István: *Sörissza tudósok a borisszák ellen. Érzelmi és értelmi motívumok a nemzeti identitás kialakulása mögött*. Megjelenés alatt.
- Kovács Dezső: *Beniczky Péter élete és költészete*. Budapest: Athenaeum, 1907.
- Kovachich, M. G.: *Geschichte der neueren Schulreformation in Ungarn*. Pest, 1775.
- Matricula Universitatis Tyrnaviensis 1635–1701*. Kiadásra előkészítette, bevezetéssel és jegyzetekkel ellátta: Zsoldos Attila. Budapest: Eötvös Loránd Tudományegyetem, 1990.
- Maxwell, Alexander: *Choosing Slovakia: Slavic Hungary, the Czechoslovak Language and Accidental Nationalism*. London/New York: Tauris Publishers, 2009.
- Mihalik Béla Vilmos: *Papok, polgárok, konvertiták. Katolikus megújulás az egri egyházmegyében (1670–1699)*. Budapest: MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont, Történettudományi Intézet, 2017.
- O’Leary, Brendan. On the Nature of Nationalism: An Appraisal of Ernest Gellner’s Writings on Nationalism. *British Journal of Political Science*, Vol. 27, No. 1 (1997). 191–222.
- Papp G.: Szőlősy Benedek és énekeskönyveinek nyomdahelye. *Magyar Könyvszemle*, 1967. 83. 78–87.
- Pappová, Zita: Neznáme vydanie Alvarezovej gramatiky s prvým slovenským prekladom. In: Trnavská univerzita vo svetle dejín. Kraków – Trnava: Die Tyrnauer Universität im Licht der Geschichte. Ústav dejín Trnavskej univerzity - Towarzystwo Slowaków w Polsce, 2012. 335–346.
- Péter Katalin: A társadalom egyes tagjaiban cselekszik. (Szakály Ferenc: Mezőváros és reformáció. Tanulmányok a korai magyar polgárosodás kérdéséhez) *BUKSZ*, 1997/2. 199–201.
- Petro, Peter: *A History of Slovak Literature*. McGill-Queens University Press, 1997.

- Ruščin, Peter: *Cantus Catholici a tradícia duchovného spevu na Slovensku*. Bratislava: Ústav hudobnej vedy SAV, 2012.
- Schilling, Heinz: Az európai hatalmi rendszer 1600 körül – a kora újkori felekezeti fundamentalizmus és annak meghaladása. *Történelmi Szemle*, 2003/ 3–4. 201–212.
- Smith, Anthony D: Ethnic Persistence and National Transformation. *The British Journal of Sociology*, Vol. 35, No. 3 (1984). 452–461.
- Smith, Anthony D: *National identity*. Penguin Books, 1991.
- Szijártó M. István: A „konfesszionális rendiségtől” az „alkotmányos rendiségig”. Lehetőségek és feladatok a 18. századi magyar rendiség kutatásában. *Történelmi Szemle*, 2012/ 1. 37–62.
- Szücs Jenő: *Vázlat Európa három történelmi régiójáról*. Budapest: Magvető, 1983.
- Tibenský, Ján: Trnavská univerzita v slovenských dejinách, In: Čičaj, Viliam (ed): *Trnavská univerzita v slovenských dejinách*. Bratislava: Veda vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, 1987. 13–43.
- Vantuch, Anton: Založenie trnavskej univerzity. In: Čičaj, Viliam (ed): *Trnavská univerzita v slovenských dejinách*. Bratislava: Veda vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, 1987. 44–68.
- Varsik, Branislav: *Národnostný problém Trnavskej univerzity*. Bratislava, 1938.
- Weiss-Nägel, Stanislav: Kto je autorom spevníka Cantus Catholici? *Kultúra*, 7 (1935). 426–429.

KATKÓ MÁRTON ÁRON*

„Falvak helyett városok” – A Hajdúdorogi Egyházmegye revíziójának kérdése és a nagyvárosok

A hosszú 19. századi magyarországi identitások történetének egy érdekes területét jelentik a hazai keleti rítusú (akár görögkatolikus, akár ortodox) egyházak nemzetépítésben játszott szerepe. Ehhez szorosan kapcsolódva az 1912-ben kifejezetten a „magyar nyelvet használó” görögkatolikusok részére alapított hajdúdorogi görögkatolikus egyházmegye előtörténetével és korai éveivel foglalkozó szakirodalom már eddig is érintette a kérdés nemzetiségi aspektusát.

Az egyházmegye alapítása, tekintettel arra, hogy a román görögkatolikus érseki provinciából jelentős területet hasított ki, óhatatlanul a kései dualizmus egyik jelentős nemzetiségi skandalumává vált. A kérdést több említésre méltó történeti munka kisebb-nagyobb részletességgel tárgyalja, minek általában része a román főpásztorok joghatóságuk visszaszerzésére irányuló kezdeményezései és az ebből eredő konfliktusok. Hasonlóan megemlítik a magyar kormányzat álláspontját is, miszerint a román revízió igények részbeni jogossága mellett szükséges a püspökségbe be nem kebelezett városokban élő görögkatolikus magyarok ügyét is megnyugtatóan rendezni, ám ez esetben a szakirodalom már adós a kézzelfogható példák ismertetésével.¹

* Ez a tanulmány az NKFIH 128 151 sz. pályázat keretében készült. A szerző történész. E-mail: hungarusverus@yahoo.com

¹A kérdéssel foglalkozó szakirodalom csupán említés szintjén utal a városi magyar görögkatolikusok kérdésére. L.: Salacz Gábor: *Egyház és állam Magyarországon a dualizmus korában*. München: Molnár, 1974. 157–159; Pirigyí István: *A magyarországi görögkatolikusok története*. II. kötet. Nyíregyháza: Görög Katolikus Hittudományi Főiskola, 1990. 112–115; Cârja, Cecilia: *Biserică și*

A Hajdúdorogi Püspökség előzményei

A magyarországi keleti rítusú egyházak – így a görögkatolikus egyház története is – erősen korrelál a honi nemzetiségek történetével. A hazai rutén és román görögkatolikus egyházak szervezete a 17. századi uniók után érdemben csak a 18. század második felében alakult ki. Az 1912-ig ismert 3 ószláv és 4 román liturgikus nyelvű egyházmegye több lépcsőben jött létre, melynek utolsó lépése volt a románok vonatkozásában a Gyulafehérvár-Fogarasi Érseki Provincia 1853. évi megalakulása. Az érintett egyházmegyék vonatkozásában a részben a 18. századtól meginduló magyarosodási folyamatok hatására a század utolsó harmadában megjelent a magyar nyelv használatának igénye, ám ez mozgalmi kereteket alapvetően csak a 19. század közepére öltött. Az 1860-as évektől elsősorban Hajdúdorog vezetésével már felvetődött a magyar liturgikus nyelv bevezetése és egy önálló egyházmegye alapításának igénye, hogy „a ruthén és román nyelvek zsarnoksága alól”² kivegyék a híveket. A magyar nyelv használata kapcsán az első komolyabb nemzetiségi színezetű konfliktus már 1868-ban felütötte a fejét Makón, amikor az egyházközség román ordináriusa eltiltotta a magyar nyelv használatát.³ Ugyan 1873-ban egy lényegében senkit ki nem elégítő részeredményként létrehozták a Munkácsi egyházmegye keretein belül a Hajdúdorogi külhelynökséget, azonban a magyar kormányzat

politică. Înființarea Episcopiei de Hajdúdorogh. Cluj-Napoca: Presa Universitară Clujeană, 2012. 238. Egyetlen kivétel Andreas Gottsman, aki a vatikáni iratok alapján valamelyest részletesebben foglalkozik az aradi hívek ügyével. L. Uő.: *Rom und die nationalen Katholizismen in der Donaumonarchie. Römischer Universalismus, habsburgische Reichspolitik und nationale Identitäten 1878–1914.* Wien: Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften 2010. 293–296.

² Végheő Tamás – Katkó Márton Áron: *Források a magyar görögkatolikusok történetéhez* 1. kötet, 1778–1905. Nyíregyháza: Szent Atanáz Görög Katolikus Hittudományi Főiskola 2014. (a továbbiakban: Források I.) 30. dokumentum

³ Erre vonatkozóan l. Janka György: A magyar liturgia ügye és a makói görög katolikusok. In: Hegedűs András – Bárdos István (szerk.): *Egyház és politika a XIX. századi Magyarországon.* Esztergom: Esztergom-Budapesti Érsekség, Komárom-Esztergom Megye Önkormányzata, Kultsár István Társadalomtudományi és Kiadói Alapítvány, 1999. 155–164. és Cârja, 2012. 66.; ill a Prímási Levéltárban őrzött források közreadását: Források I, 26, 31–35. dokumentumok

1896-ig, a magyar liturgia szentszéki betiltásáig csak passzívan szemlélte a hívek igényeit.

Tegyük hozzá, hogy az 1890-es évekre számos nemzetiségi kérdés is fokozódni látszott. Egyfelől a román nemzeti kérdés a Memorandum-perben eszkalálódott, másfelől a magyarországi rutének között a skizmatikus mozgalmak is megjelentek, melyeket a kormányzat a pánszlávizmussal is összekötött, és ilyen keretek között a kormány már nem térhetett ki a kérdés elől, viszont egyértelműsítette azt is, hogy csak a liturgikus nyelv ügyét támogatja, az önálló egyházi szervezet létrehozását ennek függvényében.⁴

Ebben a környezetben kezdett a kormányzat a magyar ajkú görögkatolikusok kérdésével behatóbban foglalkozni, s nemzetiségi szempontból elsősorban a román érseki provincia – mely a 1853-tól kezdve szinte minden őt érintő kormányzati szándéknak autonómiájára hivatkozva ellenállt⁵ – románosító tevékenységét emelték ki,⁶ habár a rutén egyházmegyéket nemzeti szempontból jóval toleránsabb tartották, elsősorban a magyarosodott értelmiségnek köszönhetően, azért bizonyos nemzetiségi jellegű törekvésekkel itt is számoltak.⁷

A kormányzat részéről a magyar ajkú hívek helyzetének minél alaposabb megismerése érdekében a Központi Statisztikai Hivatal 1904-től több kimutatást is készített,⁸ melyekben elsősorban a román érseki provinciában élő hívek helyzetére reflektáltak a leglátványosabban. Ugyan a KSH ezen munkálatai az 1905-ös kormányváltást követően megakadtak, azonban minden bizonnyal ezen előmunkálatokat a Hajdúdorogi egyházmegye leendő területének meghatározásakor felhasználták.

⁴ 1. Bánffy Dezső miniszterelnök 1896. szept. 5-ei beszédét. In: Források 1. 105.

⁵ Hitchins, Keith: *A nation affirmed: The Romanian national movement in Transylvania 1860/1914*. Bucharest: Enciclopedică, 1999. 192–194.

⁶ Források 1. 143. 237a. és 253. dokumentumok

⁷ Erről a KSH vonatkozó emlékiratában részben Szabó Jenő egy nyomtatásban is megjelent memorandumára hivatkozva számol be. L. Források., 237a. dokumentum és vö. Szabó Jenő: *A magyarországi görög katolikusok nyelvi statisztikája és az ó-hitű magyarság veszedelme*. Budapest: Radó, [1903.] 10–13.

⁸ Források 1. 237a. 243. és 244. Véghseő Tamás – Katkó Márton Áron: *Források a magyar görögkatolikusok történetéhez 2. kötet, 1906–1912*, Nyíregyháza: Szent Atanáz Görög Katolikus Hittudományi Főiskola, 2019. (A továbbiakban: Források 2.) 35a. dokumentum

A magyar kormányzat a nemzetiségi visszahatásoktól függetlenül 1905-ig alapvetően a meglévő egyházi keretek között kívánta a magyar görögkatolikusok kérdését rendezni, elsősorban a magyar liturgikus nyelv kieszéklése, de legalább az egyes egyházközségekben már kialakult liturgikus gyakorlatok hallgatólagos megtűrése mellett. Ennek oka elsősorban az volt, hogy a rutén egyházmegyéből nem kívánták a magyar híveket kivonni, nehogy a románhoz hasonló nemzeti egyházzá fejlődjön. Lényegében egy köztes megoldásként 1905-ben a kormányzat azt javasolta Ferenc Józsefnek, hogy a román érseki provincia magyar többségű egyházközségeit a nemzetiségi szempontból jóval toleránsabb munkácsi püspökséghez csatolják,⁹ ám az események végül nem ebbe az irányba mentek.

A Hajdúdorogi Püspökség felállítása

A magyar kormányzat előtt 1910–1911 fordulójára lényegében két esemény egyidejű bekövetkezése hozta a felszínre a püspökség alapításának szükségességét és lehetőségét. A Hitterjesztési Kongregáció a magyar nyelv budapesti parókián való használatát 1910. április 9-ei határozatban eltiltotta,¹⁰ amit a magyar kormányzat úgy értelmezett, hogy a Szentszék hallgatólagosan sem tűri meg az egyes magyar (jellegű) egyházközségekben kialakult, a magyar nyelvnek teret engedő liturgikus gyakorlatot, így a magyar hívek helyzetét nem a nyelv révén, hanem önálló egyházmegyei keretek létrehozásával kell megoldani.

Másfelől a koalíciós kormány bukásával és egy 67-es alapon álló új kormányzat kinevezésével megnyílt az út a régóta halogatott véderő reform véghezvitele előtt. A két ügyet végül a politikai felsővezetés összekötötte, és a miniszterelnökség 1911 tavaszán megkezdte a hajdúdorogi görögkatolikus püspökség felállításának előkészítő munkáit, amit a magyar parlament és a közvélemény előtt egy nemzeti barterszerződés keretében kívánt prezentálni. Ennek értelmében a király a hadsereggel kapcsolatos nemzeti igényekről való lemondásért

⁹ Források I. 253. dokumentum.

¹⁰ Források ., 47a. és 47c. dokumentumok

egy másik nemzeti ügynek, mint személyes kérésének a Szentszék előtti keresztülvitelét kínálta.¹¹

Ugyan a fenti számítás nem vált be, hiszen a véderő kérdését a parlamentarizmus határait súroló módon kellett végül megoldani, ám az ügy politikai súlyának felértékelődéséről sokat elmond, hogy rendkívül rövid idő, mindössze egy év telt el a Szentszékkel történő első informális kapcsolatfelvétel és a Hajdúdorogi egyházmegye alapító bullájának kiadása között. Gyakorlatilag már a hajdúdorogi püspökség felállításának előkészítési munkálatai során nyilvánvalóvá vált, hogy a görögkatolikus hívek anyanyelv szerinti elkülönítése teljes egészében nem lehetséges, s a kormányzat által diktált szoros tempó miatt a vitás nemzetiségi kérdések kezelésére nem is kerülhetett sor.

A Melles Emil által a miniszterelnökség utasítására 1911 tavaszára előkészített emlékirat azzal számolt, hogy az 1900. évi népszámlálás alapján 246.628 magyar ajkú görögkatolikus közül – melyekből 239.353 élt valamely görögkatolikus egyházmegye területén – két nagyobb tömbben mindössze 154.904 hívőt lehet földrajzi szempontból az új egyházmegyébe bevonni. Ennek részbeni ellensúlyozására azt a javaslatot fogalmazta meg, hogy hasonló mennyiségű más ajkú hívét szükséges az új egyházmegyébe bevonni, s ilyen módon az egyes egyházmegyék más ajkú hívei iránti nyelvi-nemzetiségi tolerancia paritásos alapon biztosíthatóvá válik.¹²

Ennek alapján a nagyváradi és szamosújvári püspökségekből, valamint a balázsfalvi érsekségből bekebelezendő plébániák esetében az 1900-as népszámlálás alapján összesen 76.743 hívő került volna átcsatolásra, amelyekből ugyan 63.645 beszélt magyarul, de magyarnak a népszámlálás folyamán csak 37.529 fő vallotta magát.¹³

¹¹Összefoglalóan I. Végheő Tamás: A Hajdúdorogi Egyházmegye megalapításának közvetlen előzményei. *Athanasiana*, 2013/35. 109–121

¹² Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (a továbbiakban: MNL OL) K 26 1915-XXV-2855 (1911-XXV-1799). Melles Emil budapesti görögkatolikus plébános emlékirat-fogalmazványa a magyar ajkú görögkatolikusok tárgyában. Budapest, 1911. március 11. előtt. Melles fogalmazványából mindössze egyetlen bekezdést töröltek, ezt leszámítva változatlan tartalommal került a római és bécsi döntéshozók elé. Ehhez vö. a Rómában, Bécsben tisztázatokkal. Közölve: Források 2. 77a. és 77b. dokumentumok.

¹³ Esztergomi Primási Levéltár (a továbbiakban: EPL), Vaszary Cat. Da. 2139/1912.

Persze a magyar közvélemény a KSH nyomán a magyarok körét szélesebben értelmezte arra hivatkozva, hogy a román érseki provinciában élő hívek magyar nyelvtudása már önmagában a nemzetiségi hovatartozást bizonyítja, ismerve a román egyház erőteljes románosító tevékenységét.¹⁴

Ezzel szemben viszont a románok több ízben is elvetették ezt az érvelést, mivel a magyar nyelv ismerete nem tekinthető a nagyobb etnikai nemzetiség kritériumának, mivel a magyart mint államnyelvet már minden iskolában tanítják, és idővel az ország valamennyi román állampolgára érteni fogja a nyelvet, így e logika mentén a román érseki provincia előbb-utóbb megszüntethetővé válik.¹⁵

A román főpapok számára a hajdúdorogi püspökség felállítása már az 1911. novemberi püspökkari konferencia után ismert volt, azonban csak ugyanezen tárgyú, 1912. februári tanácskozást követően kezdtek éles tiltakozásba egyházmegyéik megcsonkítása ellen. Ezt követően a román egyházi és görögkatolikus világi emberek is komoly tevékenységbe kezdtek, hogy a román érseki provinciából ne csatoljanak el egyházközségeket. Elérni annyit sikerült, hogy a Szentszék az eredeti tervezethez képest 13-mal csökkentette az átszatelendő települések számát azok nemzetiségi jellegére való tekintettel,¹⁶ azonban még így is 83 plébánia került kiszakításra. A püspökség megalapítását (1912. május 6.) és a *Christifideles graeci* bulla kiadását (1912. június 8.) követően a román főpapok ugyan egyes plébániák elcsatolásába belenyugodtak, ám Rafael Scapinelli bécsi nunciushoz intézett 1912. augusztus 29-ei memorandumukban 24 olyan egyházközséget neveztek meg, melyeket nemzetiségi alapon nem lehetett volna elcsatolni.¹⁷

¹⁴ Források 1. 243. dokumentum.

¹⁵ Első ízben a román főpapok ezt 1912. február 17-ei emlékiratukban fejtették ki. In: Források 2. 216. dokumentum. A későbbiekben ezt az érvek minden esetben külön hangsúlyozzák.

¹⁶ Johann Schönburg vatikáni nagykövet Leopold Berchtold közös külügyminiszterhez intézett jelentésének másolata. Róma, 1912. március 27. In: Források 2. 304. dokumentum

¹⁷ A román püspökök emlékirata Rafael Scapinelli bécsi nunciushoz. Balázsfalva, 1912. augusztus 29. In: Végheő Tamás – Katkó Márton Áron: *Források a magyar görögkatolikusok történetéhez* 3. kötet, 1912–1916, Nyíregyháza: Szent Atanáz Görög Katolikus Hittudományi Főiskola 2019. (A továbbiakban: Források 3.) 59a dokumentum.

A bulla kiadását követően a románok elsősorban annak végrehajtásának felfüggesztését szerették volna elérni. Fellépéseik nem jártak sikerrel, és az 1912. november 17-én kelt *Christifideles Graeci* bulla végrehajtási rendelete a területi joghatóság kérdésében sem hozott változást, viszont a román tiltakozásoknak részben engedve a dekrétum egy passzusa – teljesen szokatlan módon – nyitva hagyta a területi joghatóság felülvizsgálatának kérdését,¹⁸ másfelől Lukács László miniszterelnök is elfogadta, hogy jogos sérelmek esetén revízióra kerülhessen sor.¹⁹

A revízió kérdését 1913 tavaszára az érintett felek előtt a románok már ténylegesen szóba is hozták. A Román Nemzeti Párt részéről a paktumtárgyalásokra delegált Teodor Mihályi – nem mellesleg Viktor Mihályi érsek unokaöccse – februárban írásban fordult a román főpapokhoz, hogy a tárgyalások folyamán a valamennyi román számára sérelmes kérdést, így az egyházi és iskolai ügyeket is át kívánják tekinteni. A román görögkatolikusok részéről végül Radu püspök állította össze a sérelmes ügyek összefoglalóját,²⁰ melyben a Hajdúdorogi püspökség is helyet kapott.²¹

A maga részéről a Szentszék 1913 áprilisára elvben elfogadta, hogy tárgyalások kezdődjenek a bulla részleges revíziójáról, ám kikötötte, hogy arra csak az új egyházmegye püspökének felszentelés után kerülhet sor,²² ez azonban csak október 5-én történt meg, s az ügy elhúzódása komoly bizonytalanságot is szült.

Másfelől a kormányzat is 1913 tavaszán kezdte meg a hajdúdorogi püspökség nemzetiségi felülvizsgálatát. Ezt részben az is indokolta, hogy a püspökség kialakításának statisztikai alátámasztását még az

¹⁸ „Ceterum, si qua difficultas in futurum exoriri contingat, relate ad novae dioeceseos circumscriptionem, limites, statum aliaque hujusmodi, Sancta Sedes collatis consiliis cum rege apostolico opportune in Domino pro suo jure et officio providebit.” I.: Források 3. 104. dokumentum

¹⁹ Képviselőházi Napló (a továbbiakban: KN) - 1910-415 (1912-XVII-178).

²⁰ Teodor Mihályi levelének olasz nyelvű fordítását I. Források 3. 168a. dokumentum, illetve a görögkatolikus főpapok ezzel kapcsolatos levélváltásai: Serviciul Județean al Arhivelor Naționale Alba (a továbbiakban: SJAN Alba), Fond Nr. 48, Inv. Nr. 96, Mitropolia Română Unită Blaj, Cabinetul Mitropolitului (a továbbiakban: M. R. U. Blaj, Cab. Mitrop), Dos 12/1910 (1585/1910). p. 53–54, p. 59–60, p. 63–64.

²¹ Források 3. 166. dokumentum, ill.: SJAN Alba, Fond Nr. 48, Inv. Nr. 96, M. R. U. Blaj, Cab. Mitrop. Dos 12/1910 (1585/1910). p. 29–51.

²² Források 3. 186. dokumentum

1900-as népszámlálás lényegében már elavult kimutatásai alapján készítették el, mivel az 1910-es népszámlálás adatainak feldolgozása csak 1913 elejére fejeződött be.

Társadalmi törekvések

A püspökség felállítása nemcsak a kormányzati és egyházkormányzati intézményeket mozgatta meg, hanem a felekezeti vagy nemzetiségi szempontból érintett társadalmi rétegeket, szervezeteket is.

Román részről már a püspökségalapítási szándék és az egyes egyházközségek elcsatolásának nyilvánosságra kerülésekor megkezdődött az ellenirányú szervezkedés. Ennek gyakorlati megvalósításáról még az 1912. május 29-ei gyulafehérvári tiltakozó gyűlést megelőzően döntöttek, s létrehozták az úgynevezett 50-es bizottságot,²³ mely folyamatosan igyekezett koordinálni az egyházközségek tiltakozó megmozdulásait, az egyes területek élére külön felelősöket nevezve ki.²⁴ A bizottság gerincét a Román Nemzeti Pártból is ismert képviselők alkották, akik 1912 februárja után a Belvederénél és Bukarestben is igyekeztek befolyásos támogatókat találni tiltakozásuk támogatására,²⁵ de részt vettek benne a közéletben aktív klerikusok is.²⁶ Ennek keretében főleg a szatmári egyházközségek nevében több ízben, kampányszerűen intéztek nyomásgyakorlás céljából táviratokat a Szentszékhez és a bécsi nunciatúrához, amelyeknek hangvétele nem egy esetben okozott megütközést a vatikáni körökben.²⁷ Másfelől Papp Antal apostoli adminisztrátor tekintélyét is igyekeztek megkérdőjelezni, például

²³ *Unirea*, 1912. április 25. 1.

²⁴ Georgescu, Ioan: George Pop de Băsești: 60 de ani din luptele naționale ale românilor. Oradea: Editura Asociației Culturale „Astra”, 1935. 285.

²⁵ Ehhez l.: Maior, Liviu: *Alexandru Vaida-Voevod, între Belvedere și Versailles: Însemnări, memorii, scrisori*. H. n.: Sincron, 1993. 202–222.

²⁶ Személyi állományában az 50-es bizottság ugyan erős átfedést mutatott a Román Nemzeti Párttal, azonban elsősorban Iuliu Maniu javaslatára attól függetlenül fejtette ki a bizottság tevékenységét, mivel felekezeti okokból nem tűnt célravezetőnek az RNP-ben politizáló ortodox románokat bevonása. L. Georgescu, uo.

²⁷ Források 3. 62. és 64. dokumentumok.

körleveleit bontatlanul küldték vissza.²⁸

A Hajdúdorogi Egyházmegye területi beosztásával kapcsolatos elégedetlenség végül 1913 tavaszán eszkalálódott, aminek kirívó példája volt a kismajtényi incidens. Ez alkalommal Jaczkovics Mihály vikárius, Papp Antal adminisztrátor megbízásából, kánoni látogatást tett a püspökség valamennyi egyházközségében, ám a szatmári román hívek ellenkezése tettelegesséig fajult. Ebben erősen közrejátszott, hogy maguk a hívek bizakodóak voltak abban a tekintetben, hogy egyházmegyei beosztásuk nem végleges, így alapvetően megkérdőjelezték Jaczkovics illetékességét.²⁹ Másfelől a vikárius sem járt el tapintatosan látogatásai alkalmával, így végül a csendőrség bevonásával sikerült csak megfékezni az indulatokat. Az esetet büntetőbíróági per követte, melyben az egyes vádlottak büntetési tételei a pénzbüntetéstől másfél év szabadságvesztésig terjedtek.³⁰

Ugyan a magyar görögkatolikusok sem fogadták elégedetten, hogy nagyszámban maradtak hívők az új püspökség joghatóságán kívül, ám 1913 októberéig, vagyis Miklósy István felszenteléséig inkább a püspökség székhelye körül végtelenségig elfajuló belső marakodással voltak elfoglalva, így a revízió kérdésével érdemben csak a magát minden ügyben exponáló Melles Emil foglalkozott behatóbban.

Ennek keretében Melles a magyar szempontú revízió szükségét a román tiltakozások fokozódásával egy időben, az Országos Magyar Bizottság 1913. március 2-ai közgyűlésén vetette fel. Szerinte az a tény, hogy románajkú hívek kerültek az új püspökségbe, és maradtak magyarok a román érseki provinciában, nemcsak földrajzi okokkal magyarázható, hanem azzal is, hogy ez lehet a kölcsönös biztosítéka a más anyanyelvű hívekkel szembeni toleráns magatartásnak. Ezzel szemben az eltelt időszak tiltakozásai inkább azt bizonyítják, hogy a román nemzeti izgatás nem teszi lehetővé a békés megegyezést, sőt „a régi kötelékekben [értsd: a román érseki provincia kötelékében – a szerz. megj.] visszamaradó magyar anyanyelvűek ott a nemzetiségi többség részéről semmiféle méltányosságra nem számíthatnak, sőt a

²⁸ Pirigyí II. 113.

²⁹ Szamos, 1914. április 26. 1–3.

³⁰ Cârja, 2012. 225–229.; Salacz, 1974. 158.; Blomqvist, Andreas E. B.: *Economic Nationalizing in the Ethnic Borderlands of Hungary and Romania. Inclusion, Exclusion and Annihilation in Szatmár/Şatu-Mare 1867–1944*. Stockholm: Stockholm University, 2014. 164–167.

visszatorlás alkalmazására lehetnek elkészülve.”³¹

Melles szerint a román revíziós törekvések alaptalanságára fel kell hívni mind a legfőbb egyházi és világi fórumok, mind a közvélemény figyelmét, különösen, mert már a magyar világi és vallási vezetők is tettek a revízió igényét alapvetően elfogadó megnyilatkozásokat.³² Egyúttal „akciót kell indítani, hogy [...] 54 magyar plébánia³³ és 18 város³⁴ gör. kath. magyarsága utólagosan az új egyházmegyéhez csatoltassanak.”³⁵

Ezt követően 1913 első felében már Brassóban, Kolozsváron és Aradon is megindultak a magyar egyházzervezési kísérletek, melyekről 1913. május 6-án Melles Emil értesítette a kormányzatot, elsősorban annak anyagi támogatását – 300 koronát – kérve. Beszámolója szerint elsősorban fiatal agilis papok szervezkednek, akiknek tevékenysége alkalmas lehet „az oláhok sérelmeit emlegető politikai tényezők felvilágosítására és ellensúlyozására”, viszont anyagi erejük nincs a kiadások fedezésére. Példaként említi Gafton Demeter torjai lelkészt, aki nyolc ízben utazott Brassóba, ami tetemes

³¹ Melles Emil: *Az új gör. kath. egyházmegye és a magyar nemzeti érdek*. Budapest: Merkur, 1913. 4–6. Melles eme rövid irománya abból a szempontból fontos, mivel a román püspökök csak ebből tudtak, ha nem is kormányzati, de legalább a kormányzathoz közeli(nek vélt) körök revízióval kapcsolatos álláspontjáról tájékozódni, s ennek megfelelően az ebben foglaltakat ismertették a bécsi nunciussal, valamint meg is küldték számára 1913. június 19-ei levelük csatolmányként. In: *Források* 3. 247. dokumentum

³² Melles, 1913. 5–6.

³³ Az eperjesi egyházmegyéből: Múcsony, Abód, Barakony, Horváti, Irota, Rakaca, Viszló, Filkeháza, Szeszta, Csobád, Felsővadász, Garadna, Homrogd, Kány, Kétty, Oroszgradna, Szolnok, Baskó, Bodókövávalja (sic – Boldogkövávalja), Mogyoróska, Abaújaszsántó; munkácsi egyházmegyéből: Nagytoronya, Csicsér, Órdarma, Matyóc, Minaj, Palágy, Kereknye, Ungvár, Beregszász, Homok, Kovászó, Makkosjánosi, Fancsika, Salánk, Tiszaújhely, Tiszaújlak, Batár, Bökény, Csepe, Feketeadó, Ungvár; a nagyváradi egyházmegyéből: Bedő, Csanálos, Nagyszántó, Esztró, Krasznaszentmiklós, Szatmárhegy; a gyulafehérvár-fogarasi főegyházmegyéből Mezőbánd, Várhegy, Mezőcsávás, Csittszentiván, Nagyernye, Harcó, Marosszentgyörgy.

³⁴ Kassa, Munkács, Huszt, Rónaszék, Máramarossziget, Aknaszlatina, Nagyszöllős, Felsőbánya, Nagybánya, Tasnád, Szilágysomlyó, Zilah, Arad, Kolozsvár, Szamosújvár, Dés, Dicsőszentmárton, Nagyenyed.

³⁵ Melles, 1913. 9.

kiadásokkal járt.³⁶ Melles igencsak lelkes szavai ellenére azonban a kért összeget pénzhiányra hivatkozva nem kapta meg.³⁷

Brassó

Brassóban 1913 tavaszán jelent meg először magyar részről egyházszerkezési kísérlet, azonban a város sajátos helyzete miatt hasonló igény román részről már 1912 augusztusában megjelent, ráadásul már egy esperesi kerület szervezésének szintjén.³⁸ A város jelentőségét az adta, hogy Erdély egyik minden szempontból jelentős központjában nem volt önálló görögkatolikus plébánia, hanem a szomszédos ótoghányi egyházközség filiájaként működött. Habár az állandó jelleggel itt élő görögkatolikus népesség száma alacsony volt, ám annál többen voltak a hosszabb-rövidebb ideig a városban lakó ipari, kereskedelmi, polgári alkalmazottak, valamint az itt tanuló diákok. Ez utóbbi hívek lelki gondozása pedig nem volt megoldható egy filia keretében.³⁹

A brassói plébánia, illetve esperesi kerület szervezését az is időszerűvé tette, hogy a hajdúdorogi püspökség alapítása révén több esperesi kerületet is elvesztett a balázsfalvi főegyházmegeye, így szükségessé vált az esperességi beosztások újragondolása, ráadásul a háromszéki és udvarhelyi esperesi kerületek képviselői szavazati joggal rendelkeztek az érsekválasztó szinódusban, így a kieső szavazatmennyiséget is újra kellett osztani.⁴⁰

Harmadrészt, nem annyira ok, hanem inkább csak nehezítő körülményként megjelent az a félelem, hogy Brassó egyházszerkezési

³⁶ Melles Emil folyamodványa Lukács László miniszterelnökhöz. Budapest, 1913. május 6. In: Források 3. 211. dokumentum. Tegyük hozzá, hogy ezen felül Melles még egyes székelyföldi parókiák szerkönyvekkel történő ellátására kért további 200 koronát. Emellett még Torda városát említette, mint a mozgalomban érintett.

³⁷ Uo.

³⁸ MNL OL P 2287. Schmidt Tibold hagyaték. 1. tétel. No. 10. Brumboiu, Moise: Tagebuch. Teil I. umfassend die Zeit von 19. august 1911 bis Ende Juli 1916. p. 8.

³⁹ Serviciul Județean al Arhivelor Naționale Cluj (a továbbiakban: SJAN Cluj), Fond Personal Vasile Suci, Inv. Nr. 1060, Dos. 3/1901-1938, Manuscrise, notițe, înseminări personale.

⁴⁰ Covaci, Diana: Reorganizarea arhideiecei de Alba-Iulia și Făgăraș: înființarea protopopiatelor Brașov și Arpașul de Jos. *Arhiva Someșană*, Seria a III-a, VI, Cluj-Napoca, 2007. 51–58. 52.

szempontból semleges területnek számít, így sürgető egy önálló parókia létesítése, megelőzve a hajdúdorogi püspökséget.⁴¹

Mindezek után a főegyházmegyei konzisztórium 1912. december 10-én határozta el egy brassói esperesi kerület, illetve plébánia felállítását, s az ezzel kapcsolatos előterjesztés elkészítésével Vasile Suciú kanonokot bízták meg. Suciú javaslatait végül 1913. február 11-én tárgyalták meg, majd március 12-én ki is nevezték Moise Brumboiu ótohányi lelkészt a brassói plébánia élére.⁴²

A magyar közvélemény a brassói esperesi kerület felállítását alapvetően a székelyföldi vikáriátus ellensúlyozása kísérleteként értékelte,⁴³ de éles tiltakozást váltott ki a román ortodoxok között is, akik szerint érdemi igény nem támasztja alá az elképzelést, és lényegében nyílt támadásként értékelték azt.⁴⁴

Arról nincs információ, hogy a brassói magyar egyházszerkezési kísérlet bármilyen ok-okozati összefüggésben állt volna a román tervekkel, habár nem elképzelhetetlen, mindenesetre Gafton megjelenése egybeesik ennek nyilvánosságra kerülésével. Tevékenységéről először az *Unirea* számolt be 1913 nyarán egy gúnyos hangvételű cikk keretében. A lap szerint a helyi sajtó és a római katolikus papok ösztökélik az „ügynevezett” görögkatolikus magyarokat a szervezkedésre, és ennek keretében 1913. április 28-án a brassói római katolikus templomban magyar nyelvű görögkatolikus misét tartottak, ám mindössze 13 görögkatolikus és 24 római katolikus vett részt azon, holott az egyházközsége szervezni kívánó hívek azt állítják, hogy számuk eléri az ezret.⁴⁵

Tegyük hozzá, hogy a brassói görögkatolikusok összesített számadatáról nincs pontos információ. Míg az 1911-es sematizmus 394 ideiglenes és 39 állandó görögkatolikus lakosról tesz említést,⁴⁶ addig a KSH szerint az 1910-es népszámlálás alapján 800 görögkatolikus volt Brassóban, akik közül 487 volt román és 258

⁴¹ SJAN Cluj, Fond Personal Vasile Suciú, Inv. Nr. 1060, Dos. 3/1901-1938.

⁴² MNL OL P 2287. 1. tétel. No. 10. p. 19. 22.

⁴³ *Brassói Lapok*, 1913. március 6. 3.

⁴⁴ *Revista Teologică*, 1913. február 1. 73–79.

⁴⁵ *Unirea*, 1913. június 13. 1.

⁴⁶ *Şematismul venerabilui cler al arhiepiscopiei mitropolitane greco-catolice române de Alba-Iulia şi Făgăraş pe anul 1911*. Blaj, 1911. 244.

magyar anyanyelvű.⁴⁷ Ezen túlmenően Vasile Suciu a sematizmus adatait inkább csak óvatos becslésnek tekintve, további 769 elemi és közép, valamint a 36 kereskedelmi és ipari tanulót is megemlíti.⁴⁸

Az *Unirea* végül felteszi a kérdést, hogy ki engedélyezte a számukra a liturgiát, s az milyen mértékben ütközik a szentszéki tilalomba.⁴⁹ E kérdésfelvetése amiatt érdekes, mert más források szerint Brumboiu adta az engedélyt a liturgiára Gaftonnak, miszerint húsvét második vasárnapján szentmisét mutasson be. Ennek oka valószínűleg az is lehetett, hogy a hívek nem szimpatizáltak Brumboiuvall, mivel egy „ultra oláh”, és nem kíván semmit sem tenni a magyar hívekért. A misét követően Brumboiu igen ellenségesen viselkedett az érintett hívekkel, akik szerették volna elérni, hogy a Hajdúdorogi püspökséghez csatolják őket.⁵⁰ Emellett a brassói plébános több ízben panaszkodik naplójában is, hogy a magyarok mozgolódása miatt az egyházközség szervezését nehéz előrevinni,⁵¹ részben mert a hajdúdorogi mozgalom a városban gyökerekkel nem rendelkező fiatalok körében egyre merészebb lépéseket tesz, például a pénzügyigazgatóság vagy a posta fiatal görögkatolikus tisztviselőinek neveit is felírták a plébániaalapítási kérvényre.⁵²

E szempontból tanulságos Brumboiu 1913. december 18-ai naplóbejegyzése is. Az alakuló egyházi kuratórium egyik tagjával, Iuliu Suciuvall, a pénzügyigazgatóság végrehajtójával⁵³ kapcsolatban felmerül a vád, hogy önmagát magyar születésűnek tartva aláírta a brassói magyar plébánia alapításával kapcsolatos ívet, s emellett az ügyet propagáló rendezvényen is részt vett. Emiatt a kuratórium más tagjai elérték, hogy Suciu lemondjon tagságáról, azonban Brumboiu csodálkozott a vádakon.⁵⁴

⁴⁷ MNL OL K 26 1915-XXV-2855 (1913-XXV-143-3468). Kimutatás a hajdúdorogi görög katolikus püspökség területén lakó görög katolikusokról és a hajdúdorogi püspökségbe be nem kebelezett magyar görög katolikusokról az 1910. évi népszámlálás adatai szerint. Budapest, 1913. május 29. előtt.

⁴⁸ SJAN Cluj, Fond Personal Vasile Suciu, Inv. Nr. 1060, Dos. 3/1901-1938.

⁴⁹ *Unirea* u. o. Arról nincs információ, hogy valóban magyar liturgiát alkalmaztak, vagy pedig csak kiegészítő nyelvként használták a magyart.

⁵⁰ Lukács I. Róbert: A politikai események befolyása a rítusváltoztatásra 1912-1930 között. *Studia Theologica Transsylvaniaensia*, 12. 2009. 67–97. 78.

⁵¹ MNL OL P 2287. 1. tétel. No. 10. p. 24.

⁵² MNL OL P 2287. 1. tétel. No. 10. p. 29–31.

⁵³ *Magyarország Tiszti Czim- és Névtára*. XXXIII. évf. 1913. Budapest, 1913. 194.

⁵⁴ MNL OL P 2287. 1. tétel. No. 10. p. 36–38.

Brumboiu ezen utolsó bejegyzésén túl további érdemi információ már nem lelhető fel azzal kapcsolatban, hogy egy brassói magyar plébánia alapításával kapcsolatban történtek-e további lépések. Figyelembe véve Melles Emil 1913. májusi levelét, amiben a miniszterelnöktől – részben Gafton érdekében is – hiába kért anyagi segítséget, így a kezdeményezés valószínűleg elhalt, ám mint az Brumboiu panaszából kiderült, hosszú árnyékot vetett.

Ezt indirekt módon az is alátámasztja, hogy 1913 júliusában Gafton már Kolozsváron próbált megszervezni egy magyar görögkatolikus egyházközséget.

Kolozsvár

A kolozsvári görögkatolikus magyarok számára létrehozandó plébánia ügyét a hívek nagy számára való tekintettel már 1912 őszén vetette fel a *Kolozsvári Hírlap*, de nagyobb nyilvánosságot csak a következő év tavaszán kapott. A cikk szerzője áttételesen még felveti a székelyföldi külhelynökség Kolozsvárra helyezését is, olyan értelemben, hogy a plébániaalapítás támogatására felszólítja a világi és egyházi vezetőket, többek között a „Marosvásárhelyen (esetleg Kolozsvárt) felállítandó magyar szertartású görög katolikus vikáriátus” vezetőjét is.⁵⁵

E hírlapi közlésről Viktor Mihályi érsek október 15-én értesítette a bécsi nunciatúrát, ám némileg elferdítve. Megemlíti, hogy habár de facto még nem szervezték meg a Hajdúdorogi egyházmegyét, már jelentkeznek oly irányú szándékok a város római katolikusai körében, hogy Kolozsvárt is az új egyházmegye alá rendeljék, mégpedig „hogy az említett bullában az erdélyi részek számára körülhatárolt vikáriátus székhelye ne Marosvásárhelyen, hanem Kolozsváron alakíttassék meg.”⁵⁶

Mihályi óvatossága persze érthető, különösen, ha főegyházmegyeje egyik legfontosabb városában található plébániájának esetleges elvesztéséről van szó. Az alapító bulla végrehajtási

⁵⁵ *Kolozsvári Hírlap*, 1912. szeptember 26. 2-3.

⁵⁶ „ut sedes vicariatus in dicta bulla pro partibus Transilvanicis circumscripti non Maros-Vásárhelyini, sed Kolozsvárini figatur.” Cârja, Cecilia: *României greco-catolici și Episcopia de Hajdúdorog 1912: contribuții documentare*. Cluj-Napoca: Presa Universitară Clujeană, 2009. 323.

dekrétumának hiányában (mely csak egy hónappal később kerül kiadásra) a hajdúdorogi egyházmegye területi joghatóságának kérdését nemcsak a románok nem tartották véglegesnek, de további bizonytalanságot jelentett az is, hogy Hajdúdorogot nominálták ugyan az egyházmegye központjául, a valóságban több más, Hajdúdorognál sok szempontból alkalmasabb város (Nyíregyháza, Debrecen, Nagykároly) is versengett a püspöki székhely szerepéért.⁵⁷

A kolozsvári események 1913 közepén kaptak új lendületet, amikor a brassói események után két hónappal Gafton Demeter, valamint Bokor András gelencei plébános már Kolozsváron tűntek fel. A *Kolozsvári Hírlap* július 23-ai beszámolója szerint a két pap a kolozsvári magyar görögkatolikus hívek felkérésére érkezett a városba, hogy részben a helyi hatóságok jóindulata mellett előkészítsék egy egyházközség megalapítását.⁵⁸ Részben e tudósítás nyomán a balázsfalvi görögkatolikus sajtó arról számol be, hogy a két lelkész az állami alkalmazásban lévő görögkatolikusok között igyekszik a hazafiúi érzelmeket kifürkészni, és már-már a zaklatás határát súroló módon híveket szerezni az ügynek, sőt Esztergomban is jártak elvi támogatást szerezni.⁵⁹ Az események hatására a kolozsvári román parókia hívei feliratot szerkesztettek ordináriusuknak, melyben kifogásolják a két pap tevékenységét, akik „a hivatalos hatalom sajtója segítségével, tolakodó módon a hazafiságra hivatkozva arról igyekeztek meggyőzni a híveket, hogy hagyják el egyházukat és alkossanak más ritusú egyházat.” A román hívek mindent megtesznek, hogy megmaradjanak román nemzeti rítusú és karakterű egyházközségnek, és ennek érdekében minden törvényes és alkotmányos eszközzel felszólalnak az egyházi és világi fórumokon a felekezetek közti béke, az alkotmányos szabadság védelme és a prozelita kilengések megbüntetése érdekében. Ennek érdekében

⁵⁷ Habár a *Christifidelis graeci* bulla Hajdúdorogot jelölte meg püspöki székhelyként, azonban 1912–1913 folyamán már több más város is felmerült, mint lehetséges püspöki székhely, mivel szinte biztosra vehető volt, hogy Hajdúdorog városa egyházmegyén belüli kedvezőtlen fekvése, valamint a többi érdekelt város jobb infrastrukturális viszonyai miatt nem lesz püspöki székhely. Összefoglalóan I. Szantner Viktor: Székhely kérdés egy merénylet árnyékában. *KÚT* 2003/2. 84–101.

⁵⁸ *Kolozsvári Hírlap*, 1913. július 23. 4.

⁵⁹ *Unirea*, 1913. július 26. 1. Az *Unirea* tévesen *Kolozsvári Közlöny*ként hivatkozik a *Kolozsvári Hírlap*ra.

felhatalmazták a kolozsvári görögkatolikus lelkészt, hogy Bethlen Ödön vármegyei főispán előtt adjon hangot a hívek felháborodásának a hajdúdorogi „ügynökök” támadása miatt, s fejezze ki azon reményét, hogy a kormány képviselője el fogja marasztalni a vallási béke és az alkotmányos szabadság e megbontását.⁶⁰

A román tiltakozások dacára a *Kolozsvári Hírlap* már rendkívül sikeres kezdeményezésről ír augusztus legelején,⁶¹ sőt, később arról is beszámoltak, hogy az egyházközség megalakulását leiratban maga a király is engedélyezte.⁶² A hívek körében az az igény is felmerült, hogy a Hajdúdorogi Püspökség székhelye is Kolozsváron legyen,⁶³ ám ezt a lehetőséget azonban maga a leendő püspök, Miklósy István zárta ki, arra hivatkozva, hogy erősebb gyökerekkel rendelkező településen szeretné tudni az egyházmegye központját.⁶⁴ Kolozsváron a KSH kimutatása szerint a város 8.646 görögkatolikus lakosa közül 2.148 volt magyar és 4.301 román anyanyelvű,⁶⁵ ám mégis szinte hasonlóan gyorsan kimúlt a kezdeményezés, mint Brassó esetében. Legalábbis forrásaink hasonló módon hallgatnak a további esetleges fejleményekről. A brassói és kolozsvári plébániaalapítási kísérletekről szóló szűkszavú tudósítások esetében mindenképpen figyelemre méltó, hogy egyik esetben sem tesznek említést, nem nevesítenek olyan személyt, aki a helyi közösségből érkezve állt volna az ügy

⁶⁰ *Unirea*, 1913. július 31. 1. Bethlen főispán beiktatásakor a *Kolozsvári Hírlap* tudósítása csupán annyit említett, hogy a lelkész „a lelkiismeret nevében szól és kéri [a főispánt], hogy álljon a világi és az egyházi törvények megbecsülése szolgálatában”, mire válaszul Bethlen Ödön kifejti, hogy a békés együttélést szeretné megteremteni, s erősen hiszi, hogy ez a béke elérhető. L.: *Kolozsvári Hírlap*, 1913. július 30. 6–7.

⁶¹ *Kolozsvári Hírlap*, 1913. augusztus 2. 2.

⁶² *Kolozsvári Hírlap*, 1913. augusztus 20. 2.

⁶³ *Kolozsvári Hírlap*, 1913. augusztus 2. 2.

⁶⁴ *Kolozsvári Hírlap*, 1913. augusztus 20. 2. A hívek Majláth Gusztáv erdélyi római katolikus püspök közbenjárását is kérték az ügyben, ám a főpap ezt illetékesség hiányában visszautasította.

⁶⁵ MNL OL K 26 1915-XXV-2855 (1913-XXV-143-3468). Kimutatás a hajdúdorogi görög katolikus püspökség területén lakó görög katolikusokról és a hajdúdorogi püspökségbe be nem kebelezett magyar görög katolikusokról az 1910. évi népszámlálás adatai szerint. Budapest, 1913. május 29. előtt. Az 1911. évi sematizmus Kolozsvár vonatkozásában csak 4879 hívőt említ. Ld.: Şem. Alba-Iulia, 1911. 78.

élére, hanem minkét esetben ugyanaz a „külsős” pap tesz kísérletet a mozgalom megszervezésére.

Arad

Az aradi hívek 1913. április végén kérvényezték a hajdúdorogi püspökség apostoli adminisztrátoránál, Papp Antalnál, hogy Makó filiájaként egy önálló görögkatolikus parókiába tömörülve a hajdúdorogi püspökséghez csatlakozhassanak.⁶⁶ Tekintettel azonban arra, hogy az aradi egyházközség a lugosi görögkatolikus püspökséghez tartozott, így Papp azt javasolta a híveknek, hogy ez ügyben a lugosi püspökhöz forduljanak. Kérvényüket egyúttal április 30-án át is tette Valeriu Trajan Frențiuhoz,⁶⁷ akit a hívek fel is kerestek május 30-án,⁶⁸ ám illetékességi okok miatt a lugosi püspök Mihályi érsekhez irányította őket tovább.⁶⁹

A hívek ezt követően kérésüket 1913. június 1-jei datálással Viktor Mihályi érseknek is megküldték. Ebben arra hivatkoznak, hogy az aradi görögkatolikus parókiát harmadrészen román nyelvet nem értő elem képezi, közel 500-an nem tudnak románul. A KSH szerint ebből összesen 406-an magyarok, akik a nyelvtudás híján teljesen nélkülözik az egyház lelki tanítását. Nincs lehetőségük hitüket jobban megismerni, minek következtében fokozódik a görögkatolikusok körében a hitközöny. Így a magyarajkú, illetve a rutén eredetű magyarok, különösen az értelmiség egy része el is hagyta a vallást, részben azért, hogy ne tartsák őket románnak, míg mások ugyanezen okokból minden összeköttetést kerülnek az aradi parókiával.

Mindezekre való tekintettel a hívek Mihályitól kérik, hogy bocsássa őket a hajdúdorogi püspökség joghatósága alá, ahol létrehoznák a „makói gör. kath. egyház aradi magyarajkú filiálisát.” Megítélésük szerint kiválásuk semmilyen formában nem károsítja meg az aradi egyházközséget, mivel az érintett hívek nem románok, másfelől pedig az aradi plébánia nem a hívek adományából van fenntartva. A kérvényezők megemlítik azt is, hogy „a magyar

⁶⁶ SJAN Alba, Fond Nr. 48, Inv. Nr. 325, Mitropolia Română Unită Blaj, Arhiva generală, Documente neînregistrate (a továbbiakban: fond M. R. U. Blaj Arh. gen.) Dos. 9/1914. f. 1 v., 9 r.

⁶⁷ Uo.

⁶⁸ Források 3. 231. dokumentum

⁶⁹ SJAN Alba, Fond M. R. U. Blaj Arh. gen. Dos. 9/1914. f. 6 r-v.

hitrokonok közt erős a készülődés, hogy ha a magyarok filialis felállítását mindenképpen megakadályoztatnék, tömeges hithagyás útján szüntetik meg a magyarok a román plébániával való kapcsolatot és protestáns felekezethez csatlakoznak.”⁷⁰

A kérvény ügyében Mihályi június 19-én Budapesten tárgyalta a nagyváradai és szamosújvári szuffragáneus püspökeivel,⁷¹ s mivel megítélésük szerint a tervezett egyházközség létrehozása révén eltolódnának az egyházmegyei határok, úgy döntöttek – részben a román érseki provincia területi integritásának biztosítása érdekében – hogy az ügyet átteszik a Szentszékhez, mint az egyházmegyék határait kijelölő illetékes fórumhoz.⁷²

Mihályi az aradi hívek kérvényének olasz fordítását,⁷³ valamint a román főpapok ezzel kapcsolatos állásfoglalását még aznap megküldte Rafael Scapinelli bécsi nuncius részére. A nunciushoz intézett kísérőlevelében az érsek leszögezi, hogy az aradi hívek kérvényének fő érve, miszerint nem ismerik a román nyelvet, a román egyház nyugalma és jövője szempontjából labilis és veszélyes érv. Mivel az állami politika minden módon igyekszik propagálni a magyar nyelvet, így mindig találni fognak olyanokat, akik a nyelvi okokra hivatkozva a hajdúdorogi egyházmegyéhez kívánnak tartozni, így a román egyházmegyék nyugalma és jövője szempontjából megvizsgálандó kérdés, hogy a Szentszék hasonló eljárást alkalmazzon-e, mint a budapesti román hívek esetében.⁷⁴

Mihályi Scapinelli értesítésével egyidőben külön felhívja püspökei figyelmét arra, hogy Melles Emil minden városban, ahol csak lehetséges, a Hajdúdorogi egyházmegyéhez való csatlakozási

⁷⁰ Források 3. 231. dokumentum

⁷¹ Minden bizonnyal maga Frențiu ezen a megbeszélésen nem vett részt. A román főpapok tanácskozásának budapesti helyszínen való megtartásának apropóját nyilván az adta, hogy június 20-án tárgyalta az Országgyűlés Felsőháza a Hajdúdorogi Egyházmegye becikkelyezéséről szóló törvényjavaslatot. Ld.: FN-1910-XLV (1910-III-34-46) Mivel e kérdésében a lugosi püspök nem volt érdekelt, mert csak másik három főpaptársa egyházmegyéiből csatlakoztak el plébániát, így nyilván ezen ülés kedvéért nem utazott el a fővárosba. Ugyanezt erősíti Mihályi Frențiuhoz írt július 8-ai levele is, miben a június 19-ei megbeszélés eredményéről értesíti a lugosi püspököt. L.: SJAN Alba, Fond M. R. U. Blaj Arh. gen. Dos. 9/1914. f. 8 r-v.

⁷² SJAN Alba, Fond M. R. U. Blaj Arh. gen. Dos. 9/1914. f. 8 r-v

⁷³ SJAN Alba, Fond M. R. U. Blaj Arh. gen. Dos. 9/1914. f. 4-5r.

⁷⁴ Források 3, 247. dokumentum

propagandát igyekeznek majd kifejtetni, s a felmerülő esetekben tájékoztatást kér.⁷⁵

Mihályi levelére a bécsi nuncius augusztus 16-án adott választ, melyben ismertette a Hitterjesztési Kongregáció állásfoglalását. A Hitterjesztési Kongregáció azt a javaslatot fogalmazta meg, hogy tekintettel arra, az érintett családok a számukra nem érthető nyelv miatt sem misén, sem a hitoktatásban nem vesznek részt, így ennek áthidalása érdekében a szükséges intézkedni egy vagy két megfelelő képzettségű, a nyelvet ismerő pap kirendeléséről. Amennyiben ez nem lehetséges, úgy Mihályi mindenképpen informálja erről Rómát, és akkor más megoldást fognak keresni. Szükség esetén a híveket kivonják a görögkatolikus plébános joghatósága alól, és áthelyezik a területileg illetékes latin rítusú plébánia joghatósága alá.⁷⁶

A bécsi nunciátúra levelét Mihályi sietve megküldte szuffragáneusainak, arra kérve őket, hogy fejtssék ki álláspontjukat a megoldási módozatok végrehajthatóságával kapcsolatban.⁷⁷ Vasile Hossu szamosújvári és Demetriu Radu nagyváradi püspökök viszonylag hamar válaszoltak. Mindketten azon az állásponton voltak, hogy mielőbb szükséges lenne egy tanácskozás keretében a román érseki provincia helyzetével kapcsolatban egy emlékiratot megfogalmazni a Szentseknek. Mindketten azon a véleményen voltak, hogy az érintett híveket a latin plébánosok joghatósága alá lehetne rendelni, amit Radu azzal toldott meg, hogy erre csak azok esetében kerüljön sor, akik valóban rutén szülőktől származnak. Hossu emellett még kifejtette azon véleményét, hogy a magyarul beszélő papok alkalmazására vonatkozó javaslat abból a feltevésből indul ki, hogy a román provincia nagy számban rendelkezik több nyelven bíró papokkal, akiket oda lehet helyezni, ahol erre szükség van. Hossu szerint lehet, hogy ez a feltevés más egyházmegyék vonatkozásában reálisak, azonban a román egyházmegyékben szerinte nincsen megfelelő számú más nyelvet beszélő pap, így szerinte ez a megoldási mód nem kivitelezhető.⁷⁸

⁷⁵ SJAN Alba, Fond M. R. U. Blaj Arh. gen. Dos. 9/1914.f. 3r.

⁷⁶ Források 3, 265. dokumentum

⁷⁷ SJAN Alba, Fond M. R. U. Blaj Arh. gen. Dos. 9/1914. f. 14 v.

⁷⁸ SJAN Alba, Fond M. R. U. Blaj Arh. gen. Dos. 9/1914. f. 17-19v.

Tegyük hozzá, hogy Hossu a hívek latin rítusú plébános alá rendelésével kapcsolatban igencsak hosszú és furcsa fejtegetésekben kezdett, ami abból eredeztethető, hogy a nunciátúra levelét a balázsfalvi érseki hivatalban rosszul

Az ügyben érintett Frențiu lugosi püspök csupán novemberben válaszolt, mivel először az érintett aradi plébánostól, Lauren Lucától kért jelentést. Frențiu elsősorban arra volt kíváncsi, hogy összesen hány család van Aradon, melynek tagjai egyáltalán nem vagy nem megfelelően tudnak románul, ezek milyen rítusúak (román vagy rutén), milyen körülmények között élnek, állandó lakosok-e, vagy csak ideiglenes jelleggel a városban tartózkodó hivatalnokok és munkások. Ezen túlmenően Frențiu a plébánost megkérte arra is, hogy adjon egy listát a mozgalmat vezető hívekről és azok segítőiről.

A plébános november 8-án megküldött jelentése szerint Aradon nincs több 3–4 görögkatolikus rutén családnál, ráadásul ezek a parókiái hivatal felé soha nem fejezték ki sem azon igényüket, hogy a Hajdúdorog jurisdictiója alá szeretnének kerülni, sem azt, hogy bármilyen lelki szükségben hiányt szenvednének.⁷⁹

Frențiu szerint világosan látszik, hogy a mozgalom mögött nem görögkatolikus hívek állnak, hanem csak néhány olyan állami hivatalban dolgozó személy, akik nem látják biztosítottnak karrierjük előmenetelét, amennyiben a román egyházban maradnak. Ezek közé tartozik a mozgalmat vezető római katolikus születésű ifj. Páris Lajos, akinek feltett szándéka, hogy mindenáron görögkatolikus pap legyen, ám minden fórumon visszautasították kérését.⁸⁰

másolták le, s így küldték meg az érintetteknek, ám a szamosújvári püspöknek nem tűnt fel a probléma. A nunciatúra eredeti levelében az érintett rész így szerepel: „*cioe di sottrare quelle 36 famiglie dalla giurisdizione del Vescovo di Lugos e del parroco rumeno, e sottometerle alla giurisdizione del parroco di rito latino*” („*tehát eltávolítani ezt a 36 családot a lugosi püspök és a román plébános joghatósága alól, és átengedni őket a latin szertartású plébános joghatósága alá*”), ám Hossu ezt már úgy idézi vissza válasziratában, hogy „*cioe di sottrare quelle 36 famiglie dalla giurisdizione del parroco di rito latino*” („*tehát eltávolítani ezt a 36 családot a latin szertartású plébános joghatósága alól*”). A másolási hiba vélhetően abból fakadt, hogy a nuncius levelében kétszer is szereplő „*giurisdizione*” szó közvetlenül egymás alatt szerepel, vélhetően az érintett hivatalszolga egyszerűn egy sort kifejejtett másoláskor. Vö. uo. f. 13v és 18r. Hossuval ellentétben a tévedést Radu szóvá tette Mihályinak. l. uo. f. 15r.

⁷⁹ Lauren Luca plébános levelének másolatát l. SJAN Alba, Fond M. R. U. Blaj Arh. Gen. Dos. 9/1914. f. 24 v.

⁸⁰ Tegyük hozzá, hogy Mihályi számára ifj. Páris Lajos magatartása nem volt ismeretlen, legalábbis erre lehet következtetni Papp Antalhoz írt leveléből, miben finoman utal a munkácsi püspöknek arra, „*hogy a[z aradi] kérelmezők között, mint vezéregyéniség szerepel Páris Lajos úr, a kinek egyházi szempontból kifejtett*

A püspök jelezte, ha az érintettek a kánoni előírásoknak megfelelően kívánják elhagyni a román egyházat valamilyen okokból, és a latin rítusra szeretnének áttérni, mivel ott személyes karrierjüket és hivatalukat nem érzik veszélyben, abból az egyház számára semmi hátrány nem származik.⁸¹

Hosszhoz hasonlóan maga is leszögezte, hogy az egyházmegyének nincsen elég más nyelven is beszélő papja az ilyen helyzetek kezelésére. Annak érdekében, hogy kikerüljék azokat a kellemetlenségeket, amelyek egy új egyházközség szervezésével járnának, és megóvják a román állami hivatalnokokat egy szétválás esetén felmerülő zaklatásoktól, mint amelyekre Kolozsváron volt példa, az aradi hívek helyzetét a Szentszék budapesti románok és rutének vitájában kiadott dekrétuma alapján lehet rendezni, amely esetben a fővárosi románokat Róma az illetékes latin plébánosok joghatósága alá rendelte.⁸²

A román egyházfők elhúzódoó válaszadása közben 1914. március legelejen az aradi hívek kérvényükkel már közvetlenül Rómához fordultak,⁸³ minek a hatására Scapinelli március 8-án megsürgette az előző év augusztusi levelére adandó román választ.⁸⁴ Mihályi két nappal később ez alapján ismételt véleményadásra szólította fel a püspököket, ám ami újdonság volt, hogy az érsek egyértelműen lesöpörte az asztalról azt, hogy a budapesti hívek helyzetét vegyék alapul javaslatuk vonatkozásában.

Mielőtt ismertetjük az érsek 1914. márciusi újabb felvetéseit, szükséges rávilágítani azokra az eseményekre is, melyek azt befolyásolták. Az eltelt időszakban került sor egyfelől a román főpapok és a magyar kormányzat közötti egyeztetésekre a revízió kapcsán, valamint röviden még szólni kell a budapesti román hívek kérdéséről is, amelyet a Szentszék és Mihályi szuffragáneusai is kiindulópontnak tekintett az aradi hívek ügyének rendezése kapcsán.

magatartását Méltóságod bizonyára ismeri.” L. SJAN Alba, Fond M. R. U. Blaj Arh. Gen. Dos. 9/1914. f. 9 v-10r

⁸¹ A Hitterjesztési Kongregáció a maga részéről a rítusváltást mint opciót nem vetette fel, csupán a másik rítusú plébánia joghatósága alá helyezést. Valószínű, hogy Frențiu a balázsfalvi kancellárián rosszul lemásolt vonatkozó részletét így értelmezte a maga részéről.

⁸² SJAN Alba, Fond M. R. U. Blaj Arh. Dos. 9/1914. f. 22-23v.

⁸³ Cârja, 2009. 477–478.

⁸⁴ Források 3. 352. dokumentum

A román főpapok és a magyar kormány revíziós javaslatai

A román egyházfők 1913-ban folyamatosan szorgalmazták a revízió ügyét, ám a bécsi nunciatura csak Miklósy István püspök felszentelését követően kívánt foglalkozni. Az első megbeszélés érdekében Scapinelli a román főpapok személyes közbenjárására⁸⁵ 1913. december 5-én Bécsbe invitálta Miklósyt,⁸⁶ viszont a magyar főpap egészségi állapota miatt a meghívásnak nem tudott eleget tenni, így a román főpapok december 14-én írásban juttatták el a nunciushoz a hajdúdorogi egyházmegye revíziójával összefüggő álláspontjukat. A főpapok kérvényükben összesen 39 plébánia visszacsatolását kérték, valamint ismét felhívták a figyelmet arra a már máshol is hangoztatott meglátásukra, hogy a magyar nyelv ismerete nem lehet kritériuma az egyes plébániák beosztása esetén, hanem e célra csak az anyanyelv vehető alapul. Ennek következtében az egyes településekre vonatkozó kimutatásukban az 1900-as népszámlás adatai mellett az 1880-as népszámlálás adatait is feltüntették, mivel ekkor „a nemzetiségi nézeteltérések nem voltak annyira kiélesedve, mint később, és amikor ennél fogva maga a statisztika is bizonyára a valóságnak megfelelőbb volt”.⁸⁷ A román főpapok kérelmének vatikáni reakciójáról ugyan nincs értesülésünk, azonban az a miniszterelnökségre is eljutott.

A román főpapok tevékenységével párhuzamosan a KSH 1913 tavaszára készítette el az 1910. évi népszámlálás adatai alapján a hajdúdorogi egyházmegyével kapcsolatos felülvizsgálatot. Ebben azt állapította meg, hogy 120.000 magyar található a Hajdúdorogi Egyházmegye joghatóságán kívül, melyek közül a román provinciához tartozó 61 községben, elsősorban a nagyobb városokban és a járási székhelyeken található 81.896 hívő helyzete aggasztó. Ennek rendezése érdekében a KSH azt javasolta, hogy alapítsanak részükre önálló plébániákat, melyeket Hajdúdorog alá osztanának be, ami alkalmas arra, hogy „a városokba települő oláhságot is

⁸⁵ A román görögkatolikus főpapok Rafael Scapinelli bécsi nunciushoz intézett beadványának magyar fordítása a hajdúdorogi egyházmegye revíziójáról. Bécs, 1913. december 14. Források 3, 309. dokumentum.

⁸⁶ Cárja, 2009. 468.

⁸⁷ Források 3. 309. dokumentum.

fokozatosan megmagyarosítsa”, sőt, „hatalmas védőeszköz lenne ez a kialakuló félben levő oláh ipari és kereskedői középosztály ellen”.⁸⁸

A KSH-n túlmenően a miniszterelnökség részéről Balogh Ferenc miniszteri titkár járta körbe igen alaposan a püspökség revíziójának kérdését. Az egyházmegye területének meghatározása kapcsán elsősorban azt állapítja meg, hogy a döntéshozók „az új püspökség területe megállapításánál – helyesen vagy nem helyesen – a határvonal lehető kerek ségére voltak tekintettel s így ezen alakiságnak feláldoztatván a lényeg, megtörtént: hogy magyar egyházközségek továbbra is román püspökségek joghatósága alatt hagytak meg s viszont olyan egyházközségek, melyekben a románság van többségben, a magyar püspökséghez csatoltattak át.”

A miniszteri titkár a revízió napirendre vételét nem tartotta szerencsésnek, egyfelől mert az táptalajt adhat az újabb nemzetiségi izgatásoknak, másrészt célszerűbbnek tartotta a revízió ügyét a soron következő népszámláláshoz kötni, minek keretében az „anyanyelv helyes feltüntetése nagyobb gondossággal történhetné meg s tisztábban lehetne látni a magyar és a román elem megoszlását”. Amennyiben a kormányzat mégis a revízió mellett dönt, akkor viszont a viszonyosság elve alapján a magyar jellegű egyházközségek Hajdúdoroghoz csatolását is napirendre kell venni.

Mivel a legfontosabb nemzeti érdek, hogy „a magyarság a román befolyás alól mentesítsék”, így nyitva kell hagyni a lehetőséget, „hogy a gör. kath. magyarság, bármely román nemzetiségű püspökség területén van is jelenleg, előbb-utóbb valamely módon a hajdudorogi magyar püspökség joghatósága alá kerüljön”. Ennek keretében a földrajzi szempontból át nem csatolható, de számban jelentős magyarsággal rendelkező településeken, legfőképp a városokban új plébániákat, esetleg filiákat szükséges alakítani, illetve ahol ehhez nincsen kellő számú hívő, azokban az esetekben a latin rítusú plébánia

⁸⁸ Kimutatas a hajdudorogi görög katolikus püspökség területén lakó görög katolikusokról és a hajdudorogi püspökségbe be nem kebelezett magyar görög katolikusokról az 1910. évi népszámlálás adatai szerint. Budapest, 1913. május 29. előtt. In: Források 3. 226a. dokumentum. A városok közül Vargha az alábbiakat emelte ki: Aknaszlatina, Erdőd, Krasznabétek, Kapnikbánya, Felsőbánya, Nagybánya, Szatmárhegy, Kraszna, Tasnád, Szilágysomlyó, Zilah, Arad, Nagyenyed, Petrosény, Kolozsvár, Szamosujvár.

alá kell rendelni a híveket.⁸⁹ Összeségében Balogh javaslata pontosan abba az irányba, tehát egy területileg egyértelműen körbe nem határolt egyházmegye felé mutatott, amit a románok mindenképpen el akartak kerülni. A kormányzat részéről a végleges javaslat 1913. december 22-én készült el, már a román igények ismeretében.⁹⁰ A románok részére visszaadandó plébániákkal kapcsolatos javaslat kapcsán a miniszterelnök megjegyzi azt is, hogy alapvetően egy köztes álláspontot igyekezett kialakítani, mivel a KSH által javasolt plébániák számát túl szűkkeblűnek, míg a román a főpapok kéréseit túlzónak tartotta.⁹¹ Ennek értelmében 19 település került volna visszakebelezésre a román egyházmegyék javára⁹² és 11 plébánia került volna a Hajdúdorogi Püspökség joghatósága alá.⁹³ A román egyházmegyékbe összesen 13.879 hívő (ebből 1.231 magyar és 12.455 román) került volna vissza, míg a Hajdúdorogi Püspökséghez 11.359 új hívő (ebből 9.922 magyar és 1.407 román) került volna.⁹⁴

Tisza István miniszterelnök, mivel igen nagy szakadékot vélt felfedezni a román egyházfők, illetve a KSH javaslatai között, a kimutatásokat megküldte Jankovich Béla vallás és közoktatásügyi miniszternek, hogy azokkal összefüggésben maga is mondjon véleményt, s az érdekelt főpapokat is vonja be.⁹⁵

⁸⁹ Balogh Ferenc miniszterelnökségi II. ügyosztály miniszteri titkárának tanulmánya a hajdúdorogi püspökség revíziója tárgyában. H. n., é. n. [Budapest, 1913. december 13. után] Források 3. 307. dokumentum

⁹⁰ Források 3. 312. dokumentum

⁹¹ Források 3. 314. dokumentum.

⁹² A nagyváradai püspökség részére: Amác, Szatmárzsadány, Nagykolcs, Csengerbagos, Szamosdob, Kismajtény, Reszege, Érdengelelg, Pörtelek, Vezend, Érvasad, Éárkenéz, Pocsaj. A Gyulafehérvár-fogarasi főegyházmegye részére: Oláhzsákod, Vasláb Nyárádbálintfalva, Kebeleszentivány, Kísszentlőrinc, Tekerőpatak (Gyergyószentmiklós filiája)

⁹³ Máramarosziget, Erdőd, Krasznabéltek, Gilvács, Felsőbánya, Nagybánya, Kraszna, Tasnád, Kolozsvár, Nagyernye, Magyarrégen. Meg kell jegyezni, hogy Kolozsvár és Nagybánya esetében nem a meglévő plébániák átcsatolásával számolt a miniszterelnök, hanem a magyar hívek részére alapítandó új plébániák Hajdúdorog alá rendelésével.

⁹⁴ Tisza e javaslatot lényegében már a képviselőházban is előrevetítette 1913. december 5-ei felszólalásában. L. KN 1910-484 (1913-XX-426)

⁹⁵ Források 3. 314. dokumentum

Tanácskozás

A Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium 1914. február 7-ére hívta tanácskozásra Christifidelis graeci bulla revíziója kapcsán érintett balászfalvi, nagyvárad, szamosújvári és hajdúdorogi főpapokat, minek keretében tárgyalni kívánták a román egyházmegyéhez visszacsatolandó települések kérdése mellett az egyes nagyvárosi – Arad, Kolozsvár, Brassó – hívek kérdését is.⁹⁶

A tanácskozás a román püspökök számára több okból is kiábrándító volt. Egyfelől Miklósy egyézségi állapotára hivatkozva nem jelent meg a tárgyaláson, de előre leszögezte, hogy egyetlen parókiáról sem kíván lemondani. Másfelől a román püspökök szembesültek azzal, hogy a kormányzat jóval kevesebb számú parókiát kíván visszacsatolni, mint amire igényt tartanak, ám ebben a tekintetben, ha kinkeservesen is, de közeledtek az álláspontok a tárgyalások alatt. Viszont a kormányzat igénye újabb plébániák elcsatolására, különösen olyan települések vonatkozásában, melyek területileg nem kapcsolódtak a hajdúdorogi egyházmegyéhez, nem volt vállalható a román püspököknek,⁹⁷ s az álláspontok közeledése ellenére eredménytelenül zárult a megbeszélés.⁹⁸

A kormányzat az 1914. március 14-én a Szentszék részére megküldött memorandumban foglalta össze a román egyházfőkkel való egyeztetése után kialakult álláspontját. A kormány a románok által megnevezett 39 plébániából 13 esetében megállapította, hogy azok valóban román jellegűek.⁹⁹ Az említett további 26 plébánia esetében azonban 23-ról egyértelműen megállapítható a statisztikai adatok alapján, hogy azok nem román jellegűek. Ezt követően a memorandum megjegyzi, hogy a Hajdúdorog alá beosztott 210.409

⁹⁶ SJAN Alba, Fond Nr. 48, Inv. Nr. 96, M. R. U. Blaj, Cab. Mitrop. Dos. 3/1914 (1744/1914), p. 1-3. Radu Mihályihoz 1914. február 4.

⁹⁷ Források 3. 331. dokumentum.

⁹⁸ Cârja. 2012. 238.

⁹⁹A nagyvárad egyházmegye vonatkozásában: Amác, Szatmárzsadány, Szamosdob, Kismajtény, Reszege, Portelek, Vezend, Érvasad, Érkenéz, Pocsaj, valamint a gyualfehérvár-fogarasi főegyházmegye vonatkozásában: Oláhzsákod, Gyergyóasláb, Kebeleszentiván. ld.: Votum Gubernii Hungarici in causa revisionis dioecesis Hajdudorogensis. Budapest, 1914. március 14. In: Források 3. 374a. dokumentum.

hívóból mindössze 26.828 használja a román nyelvet anyanyelvként, és 13 parókia átengedése után összesen 16.472 román ajkú hívó maradna Hajdúdorogi egyházmegyében, szemben azzal, hogy mintegy 140.000-re tehető azon magyarajkú hívek száma, akik nem kerültek a Hajdúdorogi egyházmegyébe beosztásra. Erre alapozva pedig a kormány az említett 13 plébániát és 10.356 hívó visszaengedése mellett a magyarajkú hívek Hajdúdorog alá rendelését szeretné elérni.

A kormányzat összesen 28, a román egyházmegyékhez tartozó parókia esetében állapította meg, hogy azok kizárólagosan magyar jellegűek, ám ezek közül csak 10 plébánia¹⁰⁰ átszételátását kérte ellentételezsként, melyek esetében az érintett 8.798 hívó közül 7.925 magyar és 917 román. A városok közül Kolozsvár és Nagybánya esetében nem a meglévó plébániák átszételátását kérte a kormányzat, hanem a magyar hívek számára új plébániák alapítását és Hajdúdorog alá csatolását. Ráadásul e két plébánia, valamint Felsőbánya területileg nem is érintkezett volna a Hajdúdorogi Püspökséggel, ám a kormányzat a három hasonló helyzetben lévő plébániára hivatkozva (Nagyvárad, Makó, Budapest) ebben nem látott problémát.

A kormányzat végül leszögezi, hogy ezeken túlmenően is több olyan település van még, melyek vonatkozásában a magyar közvélemény megnyugtatósa, részben pedig a románok túlzó kéréseinek gátat szabandó, szükséges lenne a magyar hívek egybegyűjtésére, hogy a kormányzat gondoskodhasson arról, hogy nyelvük és nemzetiségük miatt ne legyenek veszélyben.¹⁰¹

A magyar kormány memoranduma lényegében a román főpapok legnagyobb félelmeit váltotta valóra azzal, hogy a területiális egyházmegye irányából a perszonális egyházmegye irányába mozdult el. A bécsi nuncius 1914. április 6-án tájékoztatásul megküldte azt Mihályinak, s kérte, hogy vitassa meg püspökeivel az abban foglaltakat.¹⁰²

¹⁰⁰ A nagyváradi egyházmegyéből: Nagyszántód, Szatmárhegy, Erdőd, Gilvács, Krasznabéltek. A szamosújvári egyházmegyéből: Felsőbánya, Nagybánya. A Gyulafehérvár-fogarasi főegyházmegyéből: Nagyernye, Kolozsvár, Nyárad-remete. ld.: Votum Gubernii Hungarici in causa revisionis dioecesis Hajdudorogensis. Budapest, 1914. március 14. Források 3, 374a. dokumentum.

¹⁰¹ Uo.

¹⁰² Cárja, 2009. 479. Georgescu, 1935. 310.

Összességében az állapítható meg ebből, hogy a nuncius két levele, valamint a román főpapoknak az aradi hívek ügyében elhúzódozó válaszadásában valószínűleg erőteljesen közrejátszott az is, hogy a magyar kormányzat 1914 elején egy olyan elképzelést ismertetett velük, amit nem kívántak elfogadni. Igaz, hogy a Tisza által is vázolt listán, amit – Ioan Georgescu szavaival – úgy is össze lehet foglalni, hogy a miniszterelnök a falvak helyett a városokat kérte,¹⁰³ Arad nem szerepelt, ám más nagyvárosok, mint Felsőbánya, Nagybánya vagy Kolozsvár igen,¹⁰⁴ viszont mégis ez az ügy vált az egész revízió egyik furcsa próbakövévé. Mihályi érsek valószínűleg ezt érzékelte akkor, amikor 1914. március 10-én ismételt véleményadásra szólította fel szuffragáneusait, azok némi meglepetésére.

Viktor Mihályi ellenvetése

A vázolt eseményektől függetlenül Mihályi szuffragáneusai továbbra is az érintett hívek latin plébános alá rendelését tartották célravezetőnek, amit Frențiu azzal toldott meg, hogy a hívek latin püspökök joghatósága alá rendelése is csak írásbeli kérésre, az illetékes görögkatolikus püspök engedélyével vihető végbe.¹⁰⁵

Különösen érdekes viszont Mihályi és Hossu tárgybeli levélváltása. Mihályi Vasile Hossuhoz intézett megkeresésében külön is reagált a szamosújvári püspök korábban megküldött véleményére. Az érsek először tisztázta a nunciatúra 1913. augusztus 16-ai levelének rosszul lemásolt részének tartalmát, amely végül a félreértésre adott okot. Erre való hivatkozással Mihályi pedig leszögezi Hossunak, hogy nem tudja elfogadni azt a javaslatot, hogy a budapesti román görögkatolikusok latin plébánosok alá rendelésének analógiájára rendezzék az aradi hívek helyzetét. Különösen mert a fővárosi román görögkatolikus családok a „prozelitizmus megpróbáltatásainak vannak kitéve”, másfelől pedig a román püspökségek nagyvárosi plébániáihoz tartozó – szerinte – rutén hívek azt szeretnék, hogy például magyar nyelvűek legyenek az

¹⁰³ Georgescu, uo.

¹⁰⁴ A hajdúdorogi püspökség területi revíziójában érintett egyházközségek nemzetiségi kimutatásának fogalmazványa. 1913. december 22. MNL OL K 26 1915-XXV-2855 (1914-XXV-144).

¹⁰⁵ SJAN Alba, Fond M. R. U. Blaj Arh. Gen. Dos. 9/1914. f. 31r-v.; f. 33r-35v.; f. 36r-v.;

esküvők, ám ha ezt a románok nem akarják, vagy nem tudják teljesíteni, akkor az új püspökségtől hoznak papokat, de a román rítus szerint nem akarják megkapni a szentségeket, és inkább aposztáziával fenyegetőznek, mint Aradon.¹⁰⁶

A szamosújvári püspök március 14-ei viszontválaszában kifejtette, hogy a legoptimálisabb az lenne, ha a román püspökök gondoskodni tudnának a magyar nyelven történő oktatásról, gyóntatásról és prédikációról azon hívek esetében, akik ezzel megelégszenek. Hossu meglátása szerint a románok ezzel eddig nem is próbálkoztak, viszont hozzát teszi, valószínűleg az érintett hívek ezzel önmagában nem fognak megelégedni, hanem ragaszkodni fognak a számukra érhető nyelvnek a liturgiába való behozatalához is, ami a román érseki provincia területi integritására is kihatna. Ebből a szempontból pedig továbbra is azt tartaná megfelelőnek, ha az érintett magyar és rutén híveket a latin rítusú plébániák joghatósága alá osztanák be.

Hossu szerint ezzel együtt kérni kell a Szentszéktől, hogy vessen véget a Hajdúdorogi Püspökség bármilyen területi növekedésének, és ne fogadja el a továbbiakban a magyar nyelv ismeretét jogalpnak, mert amennyiben az évek alatt ez így folytatódik, akkor Hajdúdorog egy „gyűjtő” egyházmegyévé válik, ami idővel bekebelezi a román provincia valamennyi parókiáját. Erre a problémára egyébként Frențiu is külön kitért.

Emellett kérni szükséges a Görög Szerződés Magyarok Országos Bizottságának feloszlatását, amely szervezet tevékenységére vezethető vissza minden nemkívánatos esemény a püspökség felállítására körül, s melynek tevékenysége a jövőben még bajokhoz vezethet. Hogy ezen kéréseket az aradi ügyel együtt terjesszék elő, az nem lenne rendkívüli, mivel ismert, hogy hasonló próbálkozások révén más városok is érintettek.

Hossu végül leszögezi, hogy nem osztja Mihályi azon nézetét, hogy a rutének latin parókiák alá való beosztásának álláspontja nem lenne tartható, egyfelől a budapesti románok kérdése miatt, másfelől pedig amiatt, hogy esetleg az új egyházmegyéből hoznak át papokat egyes egyházközségek vezetésére.

Egyfelől a fővárosi hívek kapcsán a magyar és a rutén papok részéről nagy volt a nyomás, hogy a román híveket is ismerjék el az ottani parókia alá tartozóknak, ám ez a presszió a primás alá

¹⁰⁶ SJAN Alba, Fond M. R. U. Blaj Arh. Gen. Dos. 9/1914. f. 27v.-28v.

rendelésükkel megszűnt, és a Mihályi által felvetett prozelitizmust a latin egyház részéről nem tartja jelentősnek. Az igazi probléma meglátása szerint sokkal inkább abban rejlik, hogy sok olyan település van, ahol nincs latin plébánia, így a román papoknak kell majd gondoskodni a hívek számára érthető nyelven történő vallásoktatásról és gyónásról, ami a papok jó részének azért nem lehetetlen feladat, viszont a Provincia területén a Szentszék a szent funkciókban nem fogja más nyelv használatát engedélyezni.¹⁰⁷

A budapesti románok problémái

Mielőtt a román főpapok végleges álláspontját ismertetnénk, szükséges röviden a fővárosi hívek kérdéskörére is kitérni, mivel a budapesti görögkatolikusok egyházi helyzete többször is felvetődött hivatkozási pontként, viszont épp a hajdúdorogi püspökség alapítása generált ezzel kapcsolatban újabb vitákat.

A fővárosi hívek jurisdictiójának kérdése már a plébániájuk alapításának előkészítésekor felvetődött problémaként. Habár a plébánia alapításának kezdeményezője a fővárosi rutén eredetű elmagyarosodott görögkatolikus értelmiség volt, azonban az eredeti elképzelések szerint a plébánia joghatósága valamennyi fővárosi hívőre, így a románokra is kiterjedt volna. Ezt azonban a román hívek nem kívánták elfogadni, és a főváros, mint leendő kegyúr sem támogatta az elképzelést, mivel a románok „számbeli túlsúlya az egyházközség önkormányzati igazgatásának hazafias irányát és magának az egyházközségnek is magyar nemzeti jellegét veszélyeztethetné.”¹⁰⁸ 1905-ben végül megalapították a plébániát, azonban a joghatóság tekintetében 1907-ben a Hitterjesztési Kongregációnak kellett kimondani a döntő szót, minek értelmében a román híveket az illetékes latin plébánosok joghatósága alá helyezte minden szempontból.¹⁰⁹

A kérdés így rövid időre, a Hajdúdorogi püspökség megalapításáig elült. Az alapító bulla az átszatolandó plébániák között megemlíti

¹⁰⁷ SJAN Alba, Fond M. R. U. Blaj Arh. Gen. Dos. 9/1914. f. 33r-35v. Hossu Mihályihoz.

¹⁰⁸ Budapest Főváros Levéltára IV-1402-b 832/1903. Márkus József főpolgármester jelentése Berzeviczy Albert vallás- és közoktatásügyi miniszterhez. Budapest, 1904. május 18.

¹⁰⁹ Források 2. 13. dokumentum.

Budapestet, azonban értelmezési vita alakult ki, hogy ez a főváros valamennyi görögkatolikus hívójére vonatkozik-e, vagy pedig csak a budapesti plébániára. Melles Emil, valamint a fővárosi prominens görögkatolikusok az előbbi értelmezés mellett szálltak síkra, azonban a román hívek, valamint az egyes román püspökök nem értettek ezzel egyet.

A hercegprímás, aki végeredményben valamennyi fővárosi görögkatolikus hívó felett ordináriusi jogokkal rendelkezett, a maga részéről adminisztratív és egyéb praktikus okokból az összes hívó közös plébániába való tömörítését és egy román segédlelkész alkalmazását tartotta célszerűnek.¹¹⁰ Figyelembe véve viszont, hogy az alapító bulla egyértelműen plébániák átcsatolására irányul, továbbá, hogy a Hitterjesztési Kongregáció 1907. évi döntését csak Rómában van mód felülmúlni, így ilyen értelmű, 1914. október 14-ei nyilatkozatával, miszerint a fővárosi román görögkatolikusok feletti iurisdicchio érintetlen marad, az érseki főhatóság lezárta a vitát.¹¹¹

Mivel a kérdésben kötelező erejű iránymutatást az esztergomi érseki főhatóság csak 1914 októberében adott, így Mihályi részéről 1914 márciusában érthető volt, hogy kerülni akarta az erre való hivatkozást. Emellett a Mihályi által említett fővárosi románokra helyeződő nyomás sem volt valótlan, legalábbis Melles még Esztergom nyilatkozata után is próbálkozott a részben a budapesti

¹¹⁰ EPL Csernoch Cat. 34. 623/1916 (Cat 34 46/1913.) Csernoch János Lukács Lászlóhoz. Esztergom 1913. február 13.

¹¹¹ „A Christifideles graeci bulla nem Budapest összes gör. katolikusait, hanem a budapesti gör. kath. plébániát csatolta a hajdúdorogi egyházmegyéhez. Mivel pedig a románok nem tartoznak a budapesti gör. kath. plébániához, nem csatoltattak a hajdúdorogi egyházmegyéhez sem. Téves az a felfogás is, hogy a magyar anyanyelvű görög katolikusok nem tekinthetők románoknak, s így a budapesti plébániába, következésképpen a hajdúdorogi egyházmegyéhez tartoznak. A kérdéstről tárgyló pápai okmányok ugyanis nem beszélnek anyanyelvről, hanem rítusról és a román és rutén rítus szerint különböztetik meg a gör. katolikusokat.” A Görög Katolikus Magyarok Országos Bizottságának Emlékirata a Hajdúdorogi Egyházmegyén kívül maradt görög katolikus magyarok egyházi beosztása tárgyában. Országos Széchényi Könyvtár Kézirattár Fol. Hung. 1900/2. Idézi még: Pirigyí II. 118.

görögkatolikus románok joghatósága és egyházi adó alá vonásával,¹¹² amitől később ordinárius, Miklósy István püspök eltiltotta.¹¹³

A román egyházfők konferenciája: a „de jure” és a „de facto” joghatóság kérdése

Ezen előzmények után a román egyházfők 1914. április 25-ei konferenciájukon fogalmazták meg az aradi hívek ügyével kapcsolatos válasziratukat, amelyben egyértelműen reflektáltak a kormányzat márciusi memorandumára is. Nem véletlenül fogalmaztak úgy, hogy nem az aradi görögkatolikus magyaroknak a leányegyház alapítására irányuló kérvénye a nehéz ügy, hanem az, hogy kérvényük pozitív elbírálása milyen hosszantartó egyházi zűrzavarok kezdetét jelentené. Ezzel kapcsolatban jelzik, hogy ezt a veszélyt már a *Christifidelis graeci* bulla is magában hordozta, mely a hívek esetében a nyelvismeretet helyezte előtérbe, s a budapesti, a makói és a nagyváradi plébániák is ez alapján kerültek bekebelezésre a Hajdúdorogi püspökségbe, és továbbra is fennáll azon félelmük, hogy nyelvi okokra hivatkozva további parókiákat csatolhatnak el.

Ezt követően a román főpapok memorandumuma először a hajdúdorogi püspökség alá csatolandó új plébániák alapítása kapcsán a Görög Szertartású Magyarok Országos Bizottságát kárhoztatja, mint a városokban zajló agitáció fő felelősét, mely az állami alkalmazottak körében igyekszik híveket szerezni, akik esetében ürügyként hozzák fel, hogy magyarok, illetve hogy nem tudnak románul. Ezzel kapcsolatban a kolozsvári¹¹⁴ és a brassói esetekről Mihályi annak idején informálta is a bécsi nunciust.

A főpapok meglátása szerint a jövőben gyakoriak lesznek a hasonló esetek. Egyrészt, mert az említett szervezetnek egyik feladata, hogy agitáljon a hivatalnokok körében egy Hajdúdorog alá tartozó plébánia alapítása érdekében, másrészt, mint ahogy arra az 1913. június 19-i levelében Mihályi már rámutatott, az állami politika is arra irányul, hogy bármilyen módon propagálja a magyar nyelvet. Ezen

¹¹² EPL Csernoch Cat. 25. 2983/1915. Rott Nándor Csernochhoz. Budapest, 1915. június 10.

¹¹³ EPL Csernoch Cat. Dc. 6568/1914. Miklósy István Csernoch Jánoshoz. Nyíregyháza, 1914. november 11.

¹¹⁴ Cârja, 2009. 323. és 339.

elképzeléseknek pedig az lesz a vége, hogy a Hajdúdorogi Püspökség megszűnik rögzített határokkal rendelkező területiális egyházmegye lenni, és egy egész Magyarország területére kiterjedő perszonális egyházmegyévé válik.

Mindebből következik, hogy az aradi hívek problémája számtalan kérdést vet fel. Összességében viszont a román egyházmegyék békéje és nyugalma, valamint a román és a hajdúdorogi egyházmegyék területi kontinuitása érdekében a különböző, egyházi békét felkavaró szeparatista törekvéseknek gátat kell vetni.

Áttérve Scapinelli 1914. március 8-ai levelében felvetett kérdések megválaszolására, Mihályi először Lauren Luca aradi plébánostól nyert információkat ismerteti. Lucának nincs tudomása arról, hogy hívei között magyar származásúak lennének ifj. Páris Lajost leszámítva, akinek előéletével és hithűségével kapcsolatban számtalan probléma merült fel. Az aradi görögkatolikusok főleg románok és cigányok, valamint 3–4 rutén család is van köztük. Ezen hívek között voltak azok, akik külön egyházközségbe kívántak szerveződni, azonban Lucát senki nem kereste meg ilyen kérelemmel.

Továbbá Mihályi szerint a hívek kérésének a valódi oka nem igazán lehet a nyelvi kérdés, hiszen a magyar nyelvű vallásoktatást, prédikációt, gyónást és más egyházi funkciókat a főegyházmegye papjai eddig is biztosították, hiszen oktatni vagy gyóntatni csak akkor lehet, ha a hívő érti, amit mondanak neki. Így összességében nyelvi igény kielégítéséről nem lehet beszélni, hiszen az már adott, így a híveket más célok vezérlik. Főleg ezen ok miatt jelezte még 1913. június 19-ei levelében Mihályi annak lehetőségét, hogy a budapesti görögkatolikus román hívek egyházi jogi helyzetének megfelelően vizsgálják meg az aradi hívek helyzetét. Azonban meglátása szerint nagy a különbség az ő és a nuncius értelmezése között.

Mihályi az aradi hívek ügyét nem úgy rendezné, hogy kivonja az érintett ruténeket és magyarokat a román pap és püspök joghatósága alól, és áthelyezné az illetékes latin pap és püspök alá, mint ahogy azt a nuncius jelezte. Megítélése szerint ez esetben az érintett hívek a latin papnál kezdeményezhetnék, hogy szertartásukra való tekintettel alapíthassanak önálló plébániát. Amellett, hogy ilyen esetben eleve az illetékes lugosi püspökségbe kellene visszakebelezni a híveket, az egyházközségi élet is felbolydulna, mert mindenki – magyarok, rutének, románok – külön egyházközséget alkothatnának a meglévő plébánia mellett. Ez viszont tönkretenné a püspökség területi

kontinuitását, hiszen ezt követően az érintettek a különböző magyar, rutén vagy román püspökök joghatósága alá helyezésüket kérik.

Mihályi a nuncius felfogásával szemben a hívek latin parókia alá helyezését úgy értelmezi, hogy azok „de jure” továbbra is megmaradnak a lugosi püspök joghatósága alatt, viszont akik kérvényezik, azoknak a püspök engedélyt ad arra, hogy a vallási szükségleteik és kötelességeik végett latin plébánoshoz járuljanak, s így „de facto” mégis az ő joghatósága alá kerülnek. Viszont ki kell kötni, hogy a latin plébános a hívektől szedett egyházi szertartások után járó díjakat nem szerepelteti a parókia bevételei között, ellenkező esetben a román plébánosnak joga van panaszt emelni.

Lényegében úgy lehet ezt összefoglalni, hogy az érsek adminisztratív szempontból egyáltalán nem támogatta a hívek latin plébános alá helyezését, ám elfogadta, hogy az érintett hívek lelki gondozására szükséges egy átlátható megoldást találni. Elismeri ugyan, hogy a „de jure” és a „de facto” joghatóság alá helyezés a kánonjogban nincs kifejezve, ám tekintettel arra, hogy az érintett görögkatolikus magyarok és rutének többségében állami alkalmazottak, s így nem állandó lakosok a városban, emiatt sokkal célravezetőbb megoldásnak tartaná, ha az érintett román püspök a városban tartózkodásuk idejére engedélyezné nekik a latin plébánia látogatását.

Az érsek végül összegzésként megállapítja, hogy az aradi hívek kérdése a Szentszék dekrétumai szerint nem oldható meg, mivel egyrészt nincs olyan pápai dekrétum, amely a magyar és a román rítus között különbséget tenne (ami abból a szempontból igaz is volt, hogy a fővárosi hívek esetében is rutén és román rítust különböztetett meg az 1907-es dekrétum), másfelől azok a hívek, akik „bizonyos körülmények között” magyarnak vallják magukat, valójában a román egyházhoz tartoznak és annak szertartásait követik, harmadrészt pedig a különböző csoportok latin plébániák alá rendelésével új egyházközségek fognak létrejönni, ami teljesen megzavarja az egyházi életet.¹¹⁵

A román püspökök emlékiratát Scapinelli bécsi nuncius végül június 5-én továbbította del Val vatikáni államtitkár részére. Mihályi irományának ismertetésén túl külön kiemeli a kérdés politikai aspektusait, elsősorban azt, hogy az utóbbi időkben a magyarok egyre

¹¹⁵ Források 3. 401. dokumentum.

inkább ellenszenvvel viseltetnek azon nemzetiségek felé, „melyeknek erős hatásuk volt a jól ismert balkáni eseményekre.”

A hajdúdorogi egyházmegye bővítésére irányuló mozgalmakkal kapcsolatban megjegyzi, hogy egyrészt annak több pap is híve, másfelől pedig ennek a gondolatnak a magyar kormány is helyt ad, mely ragaszkodik is az egyházmegyét alapító bulla revíziójához, minek keretében egyes román egyházközségek visszacsatolásának kompenzációjaként magyar karakterűnek tartott parókiák Hajdúdorog joghatósága alá helyezését szeretnék kieszközölni. Ezt természetesen a román főpapok mind ellenzik, főleg azért, mert az érintett egyházközségek az egyházmegyéik belterületében fekszenek.

Scapinelli végül leszögezi, hogy amennyiben a kormányzat továbbra is ragaszkodik a magyar hívek román joghatóság alóli kivonásához, úgy abban az esetben kiút lehet az érintett hívek latin plébánosok joghatósága alá helyezése. Azonban ez nyilván általános jelleggel, főszabályként nem lehetséges – ahogy az akadályokra a román főpapok fel is hívták a figyelmet –, azonban az egyes kérdések esetében ez is tanulmányozható, mint Arad esetében.¹¹⁶

Összességében megállapítható, hogy a budapesti román hívek helyzetének rendezése látszólag mintaként szolgált az aradi és más településen élő hívek esetében, azonban ez a román egyházmegyének nem állt érdekében. Habár az aradi hívek helyzetében Mihályi három szuffragáneus püspöke szerint a hívek latin püspökök alá helyezésével egyszerűen megoldható lett volna a kérdés, és ezen a véleményen volt Girolamo Gotti, a Propaganda Fide prefektusa is,¹¹⁷ azonban az érsek ezzel nem értett egyet.

Ebből a szempontból mindenképpen más volt a budapesti román hívek helyzete. Az eset egyedinek volt tekinthető, s a Hitterjesztési Kongregáció teljesen más körülmények között hozta meg az 1907. évi döntését.

1914-ben viszont a magyar kormány olyan revíziós ajánlatot tett a román főpapok számára, mely precedenst kínált a hívek nemzeti alapú szétválasztása utáni újonnan létrehozandó, ám más püspökség joghatósága alá tartozó egyházközségek alapítása ügyében, amire végül nem került sor. Mihályi a hívek latin rítusú papok alá rendelését sem szerette volna általánosan bevett gyakorlatként elismertetni,

¹¹⁶ Cârja, 2009. 481–484.

¹¹⁷ Gottsman, 2010. 295.

mivel meglátása szerint ez a megoldás is csak fokozni fogja a zavarokat az egyház belső életében. Említsük meg, hogy 1915-ben a budapesti hívek ügyében kelt 1907-es dekrétumot már maga Csernoch is veszélyes precedensnek értékelte, és nem emelt volna kifogást az ellen, ha a román hívek a budapesti parókia alá kerülnek, de azzal is tisztában volt, hogy a fővárosi helyzet bolygatása nagy botrányokkal járna. Emellett pedig óva intette a kormányzati döntéshozókat, hogy egy revízió esetén bármely településen is szétválasszák a híveket.¹¹⁸

A budapesti hívek fölött gyakorolt joghatóság kérdése tehát nem kevés zavart okozott, amivel a balázsfalvi érsek is tisztában lehetett. Mihályi számára Csernoch véleménye mindenféleképpen kedvező volt, hiszen a primás hasonló okok miatt támogatta volna a budapesti hívek egy plébánia alá vonását. Igaz, nemzetiségi szempontból ez aggályosnak tűnhetett Mihályi számára, viszont a román főpapok joghatósága alá tartozó plébániák esetében a primás is az egységes plébániák mellett foglalt állást. Így tehát a hívek között feszülő nemzetiségi ellentétek szempontjából a budapesti hívekre vonatkozó 1907-es dekrétumot ugyan sokan tekinthették precedensnek, viszont ezt az ügyben érintett két legmagasabb hazai egyházi méltóság ellenezte legjobban. Épp emiatt tűnhetett a román főpapok szempontjából megfelelő javaslatnak, hogy az aradi hívek esetében lemondanak azon hívek lelki gondozásáról, akik nem érzik magukat a román egyházhoz tartozónak, azonban a hívek jogi helyzetén nem kívántak változtatni.

Budapest precedensként való hivatkozásának elvetéséből logikusan következett, hogy Mihályi valamennyi hasonló ügy esetében eseti és egyedi vizsgálatot szorgalmazott, amivel végül Scapinelli is egyetértett.

A revízió kérdése, és ezzel együtt az egyes nagyvárosok magyar görögkatolikus hívei helyzetének rendezése az I. világháború kitörése és X. Piusz pápa 1914. augusztus 20-ai halála okán részben lekerült a napirendről. Ezen túlmenően a hajdúdorogi püspökség életében is komoly problémákkal kellett szembesülni. Egyfelől egyre illuzórikusabbá vált az ógörög liturgikus nyelv bevezetése. Az alapító bulla értelmében erre három év türelmi időt követően, 1915 nyarán került volna sor, ám ezt az elégtelen feltételek miatt lényegében soha

¹¹⁸ EPL Csernoch Cat. 34. 623/1916. Csernoch János VKM-nek. Esztergom, 1915. december 3.

nem vezették be.¹¹⁹ Hasonló problémát jelentett az is, hogy az egyházmegye anyagi alapjaival kapcsolatos vállalásait a kormányzat érdeemben nem teljesítette.

Társadalmi igény vagy egyéni motiváció?

Végezetül érdemes szót ejteni az érintett városokkal kapcsolatban az önálló görögkatolikus plébániák szervezésének esetleges helyi társadalmi igényéről.

Közös pontként a három bemutatott város esetében elmondható, hogy „kívülről jött” személyek voltak a kezdeményezők. Brassó és Kolozsvár vonatkozásában az említett Gafton Demeter, valamint segítőtje, Bokor András egy-egy kisebb település lelkészei voltak korábban, míg Arad esetében pedig ifj. Páris Lajos hiába volt a város szülőtte, azonban egyházjogilag minden bizonnyal nem tartozott a görögkatolikus közösséghez. Fel kell még tenni azt a kérdést, hogy mekkora lehetett az érintett városokban a valós társadalmi igény egy magyar görögkatolikus plébánia alapítására. Ugyan a KSH kimutatásai alapján egy önálló plébánia alapítása szempontjából elegendő magyar anyanyelvű görögkatolikus élt mindhárom városban, ám mégis szembeötlő, hogy a közösségek megszervezésével kapcsolatban – bizonyos értelemben – csak a „külsősöket” említik.

A források nem tesznek említést arról, hogy ezen mozgalmakban aktív és kezdeményező szerepet vállaltak-e az adott városok világi görögkatolikus hívei. Egyedül a román források igazítanak el valamelyest e kérdésben, mikor jellemző tendenciaként írják le, hogy a közigazgatásban dolgozó hívek – bármilyen származásúak is legyenek – részben pozíciójuk megőrzése érdekében egyfajta asszimilációs felemelkedési lehetőségként tekintenek egy magyar egyházközség alapítására.

Az érintett városok mozgalmaiban vezető szerepet játszó személyek esetében végül érdemes feltenni azt a kérdést is, hogy egyfajta általános nemzeti entuzianizmuson kívül lehetett-e valamilyen személyes motivációjuk. Brassó és Kolozsvár vonatkozásában, az említett Gafton Demeter és Bokor András esetében elmondható, hogy tisztséget vállaltak a Hajdúdorogi

¹¹⁹ Összefoglalóan I. Pirigyi II. 166–168.

Egyházmegyében,¹²⁰ ám mégis egy-egy kisebb település lelkészei voltak. Az ő esetükben – források hiányában – nehéz pontosan megállapítani, hogy az esetleges lelkesedésen túl miért vállalkoztak arra, hogy az érintett két nagyvárosban kísérletet tegyenek egy önálló magyar görögkatolikus plébánia létrehozására. Nem tartható kizártnak, hogy a két lelkész elsősorban az addigi plébániájánál jobban javadalmazott parókiát igyekezett magának találni, minek szempontjából ideális célpont lehetett valamely erős anyagi alappal és a kegyúri joggyakorlással járó anyagi áldozatokat vállalni hajlandó nagyváros. Ezt támasztja alá azt is, hogy a Gyulafehérvár-fogarasi főegyházmegye 1911. évi sematizmusának helyi bevételeire vonatkozó adatai szerint a torjai plébános bevétele 102,48 koronára, míg a gelencei plébános bevétele 341,68 koronára rúgott, amiért ráadásul az előbbinek 7, az utóbbinak 10 filiáról is gondoskodni kellett. Igaz ugyan, hogy az 1909. évi XIII. törvény értelmében az állam köteles volt 1600 koronára kiegészíteni ezeket az összeget, azonban a helyi közösségek anyagi teherbíró képessége láthatóan alacsony volt, s a lelkészi életminőség javítása (mint például a fából épült paplakok helyett kőépületek emelése) szempontjából nyilván nem lehetett a hívekre támaszkodni. Az említett két településsel szemben a kolozsvári plébánia bevételei 1548,62 koronát tettek ki 1911-ben, s habár Brassó csupán filia volt még ekkor, azonban anyaegyházközsége papi bevételei 582,88, kápláni bevételei pedig 217,8 koronát tettek ki, tehát jóval meghaladták az említett két lelkész bevételeit.¹²¹ A papok anyagi biztonságra való törekvését indirekt módon az is erősíthette, hogy a Hajdúdorogi Püspökség korai időszakának nagy problémája volt az, hogy a kormány érdemben nem teljesítette a Vatikánnak tett, az egyházmegye anyagi alapjainak megteremtésére és infrastruktúra kiépítésére irányuló vállalásait. Az

¹²⁰ Tisztségeik kapcsán kinevezésük évét nem ismerjük, Gafton a Háromszéki Esperesi Kerület jegyzője volt, míg Bokor szintén ezen esperesi kerület hivatalának vezetője. L: Schem Hajdudorogiensis, 1918. 162, valamint: *Görögkatolikus papok történeti névtára*. 1. kötet. *A Hajdúdorogi Egyházmegye és a Miskolci Apostoli Exarchátus 1850 és 1950 között felszentelt papjai*. Összeállította: Végheő Tamás. Nyíregyháza: Szent Atanáz Görög Katolikus Hittudományi Főiskola, 2015. 50.

¹²¹ Az említett plébániákkal összefüggésben l. Ősem. Alba-Iulia, 1911. 78.; 226.; 228–229. és 243–244.

egyházmegye anyagi helyzete csak 1916 után, Pásztor Árkád hagyatékának átvételével stabilizálódott valamelyest.¹²²

Gafton és Bokor esetleges anyagi indítékain túl azonban szembeötlő ifj. Páris Lajos esete, aki a fellelhető elszórt források alapján, lényegében egy önjelölt görögkatolikus egyházi személy volt, aki mindenképpen szeretett volna papi pályára lépni, és a latin és görög egyházak közötti egyházfegyelmi különbségeket ki akarta használni. A román főpapok emlékiratukban érezhetően igyekeztek az aradi mozgalom vezetőjét a Szentszék előtt diszkreditálni, s tegyük hozzá, bizonyos szempontból nem is alaptalanul.

A római katolikus értelmiségi családban született ifj. Páris Lajos ugyan már 1907-ben szeretett volna rítust váltani,¹²³ minden bizonnyal sikertelenül, s elhatározásának okát Lauren Luca aradi plébános abban jelölte meg, hogy az egyházi hivatás mellett ifj. Páris meg kívánt nősülni. Ezen elhatározását az is mutatja, hogy 1916–1917 folyamán már a szegedi és az aradi sajtó az Országos Anticölibatárius Mozgalom megszervezéséről számolt be, aminek ifj. Páris volt az egyik fő propagátora,¹²⁴ s tegyük hozzá, más témákban is aktív közéleti tevékenységet fejtett ki.¹²⁵ Ezzel egyidejűleg azonban az evangélikus egyházhoz is közeledett,¹²⁶ sőt, 1917 novemberében az

¹²² Endrédi Csaba: Pásztor Árkád. A legenda tovább él. *Athanasiana*, 2013/35. 122–169.

¹²³ *Budapesti Hírlap*, 1907. december 5. 15.

¹²⁴ Egy Országos Anticölibatárius Szövetség terve. *Huszadik Század*, 1917/2. 226–228.

¹²⁵ Ifj. Páris a cölibátus eltörlése mellett olyan más egyházi ügyek érdekében is publikált a sajtóban, mint a görögkatolikus apácák missziószolgálatának megerősítése vagy naptáregyesítés végrehajtása. L. Ifj. Páris Lajos levele Bangha Bélához, a Magyar Kultúra szerkesztőjéhez. *Magyar Kultúra*, 1917. március 5. V/5. 225.; [Ifj.] Páris Lajos: A Szoc. Missziótáratul gör. szertart. ügyosztálya. *Szatmári Hírlap*, 1917. június 7. 1–2.; [Ifj.] Páris Lajos: A görög szertartásuk ünnep ügye. *Esztergom*, 1916. november 19. 3.

¹²⁶ Ugyan Páris 1916–1917-es években magát görögkatolikusként feltüntetve publikált a katolikus közéleti fórumokon, azonban az 1915–1916-os tanévben már az eperjesi evangélikus kollégium értesítőjében a jogi akadémia diákjaként, az 1917–1918-as tanévben pedig a pozsonyi evangélikus liceum értesítőjében a teológiai hallgatók között láthatjuk viszont. L: *A Tiszai Ág. Hitv. Ev Egyház-kerület Eperjesi Collégiumának Értesítője az 1915/16. tanévről*. Eperjes, 1916. 58.; A Pozsonyi Ágostai Hitvallásu Evangélikus Liceum Értesítője Az 1917–1918. Iskolai Évről. Pozsony, 1918. 42.

Evangelikus Órálló hasábjain már „megtéréséről” tett tanúbizonyságot.¹²⁷

Ebből is látható, hogy az aradi görögkatolikus egyházközség szervezőjének igen erőteljes egyéni – nőszülési – motivációi voltak a plébánia megszervezése időszakában, ám erre – a rítus és felekezet váltás teljesen eltérő szabályozásai miatt – csak az evangelikus egyház keretén belül nyílt lehetősége.

A fent ismertetett élethelyzetek figyelembevételével érdemes feltenni a kérdést, hogy az egyéni érdekek mennyire találkoztak a városi görögkatolikus magyarok igényeivel egy önálló plébániaszervezés kapcsán. Ugyan a magyar görögkatolikusok rítusváltoztatási kísérletei, ami szintén egy jó keresztmetszetét nyújthatja a vallási és nemzetiségi identitás összeütközésének, sajnos kevésbé feldolgozott témának számít, ám néhány óvatos következtetés talán levonható. Nem tekinthető különösebben ritka jelenségnek a nemzeti identitásnak a vallásban való „tükröztetése”, egy vallás nemzetiségi „stigmatizációs” jellegének kiküszöbölése – akár egy más jellegű plébánia alapítása révén, mint a görögkatolikusok esetében felmerült, akár rítus vagy felekezetváltás útján – és ezek által a társadalmi felemelkedés lehetőségének megteremtése.

A fent jelzett két identitás közötti ellentmondások feloldásának módját azonban nyilván befolyásolja a tágabb környezet is. Míg a kisebb településeken inkább a vallás keretein belül igyekeztek a nemzetiségi identitás helyét is megtalálni, addig a városok esetében, mint felekezetiileg sokszínűbb és társadalmi szempontból minden tekintetben mobilisabb közegben inkább a nemzetiségi identitáshoz formálták hozzá a felekezetet.

Gafton és Bokor sikertelen tevékenységét követően ez történt Brassóban és Kolozsváron is. Brassó esetében, ahol a görögkatolikus vallás kevésbé volt jelentős, a két hajdúdorogi egyházmegyes pap sikertelen tevékenységét követően a hívek egy kis része még 1913-ban a latin rítusra való áttérésük engedélyezését kérte. Igaz, ezt már néhány évvel korábban is kérvényezték, azonban akkor arra nem kaptak választ. Indokaik között pedig az szerepelt, hogy egyrészt amúgy is a latin szertartású paphoz járnak, másrészt a román nyelvet sem értik, s végül különösen zavarja őket, hogy munkahelyükön

¹²⁷ [Ifj.] Páris Lajos: Megtérésem. Átalakulásom. *Evangelikus Órálló*, 1917. november 3. 356–357.

„oláhnak” csúfolják őket.¹²⁸ Nyilvánvalóan a brassói magyar hívek esetében okozhatott egy pillanatnyi fellángolást az, hogy a hajdúdorogi püspökség felállítását követően ügyük esetleg rítusváltás nélkül is rendeződhet, ám végül ez nem történt meg.

Kolozsvár esetében is elmondható, hogy az egyházközség alapításának sikertelensége után végül 1917-ben többen is a latin rítusra való áttérésüket kérik, kivétel nélkül mind román nyelvet nem értő magyar görögkatolikusok.¹²⁹

Ugyan az aradi plébánialapítási kísérlet esetében nem rendelkezünk olyan információval, hogy egyes hívek esetében történtek e hasonló rítus- vagy esetleg felekezeti váltási kísérletek, ám talán e nélkül is megállapíthatjuk, hogy a vallási és nemzeti identitás valami módon való összeegyeztetésére mindenképpen volt igény, ám a városok esetében sokkal könnyebben volt kezelhető az új egyházközség alapítása, a meglévő egyházközségek átcsatolása nélkül is.

Felhasznált irodalom

A Tiszai Ág. Hitv. Ev. Egyházkerület Eperjesi Collégiumának Értesítője az 1915/16. tanévről. Eperjes, 1916.

Gottsman, Andreas: *Rom und die nationalen Katholizismen in der Donaumonarchie. Römischer Universalismus, habsburgische Reichspolitik und nationale Identitäten 1878–1914.* Wien, Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, 2010.

Blomqvist, Andreas E. B.: *Economic Nationalizing in the Ethnic Borderlands of Hungary and Romania. Inclusion, Exclusion and Annihilation in Szatmár/Şatu-Mare 1867–1944.* Stockholm: Stockholm University, 2014.

Cârja, Cecilia: *Biserică și politică. Înființarea Episcopiei de Hajdúdorogh.* Cluj-Napoca: Presa Universitară Clujeană, 2012.

¹²⁸ Lukács, 78–79.

¹²⁹ Uo. 82–83.

Cârja, Cecilia: *Românii greco-catolici și Episcopia de Hajdúdorog 1912: contribuții documentare*. Cluj-Napoca: Presa Universitară Clujeană, 2009.

Covaci, Diana: Reorganizarea arhidecezei de Alba-Iulia și Făgăraș: înființarea protopopiatelor Brașov și Arpașul de Jos. *Arhiva Someșană*, Seria a III-a, VI, Cluj-Napoca, 2007. 51–58.

Egy Országos Anticölibatárius Szövetség terve. *Huszedik Század*, 1917/2. 216–218.

Endrédi Csaba: Pásztor Árkád. A legenda tovább él. *Athanasiana*, 2013/35. 122–169.

Georgescu, Ioan: *George Pop de Băsești: 60 de ani din luptele naționale ale românilor*. Oradea: Editura Asociației Culturale „Astra”, 1935.

Görögkatolikus papok történeti névtára. 1. kötet. *A Hajdúdorogi Egyházmegye és a Miskolci Apostoli Exarchátus 1850 és 1950 között felszentelt papjai*. Összeállította: Véghseő Tamás. Nyíregyháza: Szent Atanáz Görög Katolikus Hittudományi Főiskola, 2015. 50.

Hitchins, Keith: *A nation affirmed: The Romanian national movement in Transylvania 1860/1914*. Bucharest: Editura Enciclopedică, 1999.

Janka György: *A magyar liturgia ügye és a makói görög katolikusok*. In: Hegedüs András – Bárdos István (szerk.): *Egyház és politika a XIX. századi Magyarországon*. Esztergom: Esztergom-Budapesti Érsekség, Komárom-Esztergom Megye Önkormányzata, Kultsár István Társadalomtudományi és Kiadói Alapítvány, 1999. 155–164.

Lukács I. Róbert: A politikai események befolyása a rítusváltoztatásra 1912–1930 között. *Studia Theologica Transsylvaniaensia*, 2009. 12. 67–97.

Maior, Liviu: *Alexandru Vaida-Voevod, între Belvedere și Versailles: Înmemnări, memorii, scrisori*. H. n.: Editura Sincron, 1993.

Melles Emil: *Az új gör. kath. egyházmegye és a magyar nemzeti érdek*. Budapest: Merkur, 1913.

[Ifj.] Páris Lajos: A görög szertartásuk ünnep ügye. *Esztergom* 1916. november 19. 3.

[Ifj.] Páris Lajos: A Szoc. Missziótárulat gör. szertart. ügyosztálya. *Szatmári Hírlap*, 1917. június 7. 1–2.

[Ifj.] Páris Lajos: Megtérésem. Átalakulásom. *Evangélikus Óráló*, 1917. november 3. 356–357.

[Ifj.] Páris Lajos levele Bangha Bélához, a Magyar Kultúra szerkesztőjéhez. *Magyar Kultúra*, 1917. március 5. 225.

Pirigy István: *A magyarországi görögkatolikusok története*. II. kötet. Nyíregyháza: Görög Katolikus Hittudományi Főiskola, 1990.

Salacz Gábor: *Egyház és állam Magyarországon a dualizmus korában*. München: Molnár Ny., 1974.

Szabó Jenő: *A magyarországi görög katolikusok nyelvi statisztikája és az ó-hitű magyarság veszedelme*. Budapest: Radó I. Ny, é. n. [1903.]

Szantner Viktor: Székhely kérdés egy merénylet árnyékában. *KÚT*, 2003/2. 84–101.

Véghseő Tamás – Katkó Márton Áron: *Források a magyar görögkatolikusok történetéhez* 1. kötet, 1778–1905. Nyíregyháza: Szent Atanáz Görög Katolikus Hittudományi Főiskola, 2014.

Véghseő Tamás – Katkó Márton Áron: *Források a magyar görögkatolikusok történetéhez* 2. kötet, 1906–1912. Nyíregyháza, Szent Atanáz Görög Katolikus Hittudományi Főiskola, 2019.

Véghseő Tamás – Katkó Márton Áron: *Források a magyar görögkatolikusok történetéhez* 3. kötet, 1912–1916, Nyíregyháza: Szent Atanáz Görög Katolikus Hittudományi Főiskola, 2019.

Véghseő Tamás: A Hajdúdorogi Egyházmegye megalapításának közvetlen előzményei. *Athanasiana*, 2013/35.

TÓDOR IMRE*

Iskolaválasztás kisebbségben szektorközi összehasonlításban (*Székelyföld példája*)

1. BEVEZETÉS

Az iskolaválasztás az oktatás- és nevelésszociológia régre visszanyúló hagyománnyal bíró kutatási területe.¹ Mindenekelőtt az ahhoz társítható társadalmi szelekción mechanizmusok elemzése került intenzíven a társadalomkutatók fókuszába. A neveléstudományi kutatások körében is számtalan részterület elemzi a döntési szituációkat, kiváltképp, amelyek az oktatási rendszer keresztmetszeti elágazást kínáló szelekción pontjain helyezkednek el. Mindezek közül a tanuló és/vagy a szülő iskolaválasztásának tematizálása kiemelt jelentőséggel bír, amely meghatározza az egyén további életét.

A nemzetközi szakirodalom alapján² az iskolaválasztás egyrészt az iskolai minőség ellenőrzésének (társadalmi közérdek), másrészt az

* A szerző középiskolai tanár a csíkszeredai Márton Áron Főgimnáziumban, valamint egyetemi adjunktus a Sapientia EMTE Tanárképző Intézetében. E-mail: imretodor@gmail.com, todorimre@uni.sapientia.ro

¹ Maaz, Kai – Hausen, Cornelia – McElvany, Nele – Bamuert, Jürgen: Stichwort: Übergänge im Bildungssystem. Theoretische Konzepte und ihre Anwendung in der empirischen Forschung beim Übergang in die Sekundarstufe. *Zeitschrift für Erziehungswissenschaft*, 2006/3. 299–327.

² Becker, Rolf: Klassenlage und Bildungsentscheidungen. Eine empirische Anwendung der Wert-Erwartungstheorie. *Kölner Zeitschrift für Soziologie und Sozialpsychologie*, 52 (3), 2000. 450–474.; Becker, Rolf – Lauterbach, Wolfgang (ed.): *Bildung als Privileg. Erklärungen und Befunde zu den Ursachen der Bildungsungleichheit*. Wiesbaden: VS Verlag für Sozialwissenschaften, 2010.; Harazd, Bea: *Die Bildungsentscheidung. Zur Ablehnung der Schulformempfehlung am Ende der Grundschulzeit*. Münster: Waxmann, 2007.;

individuális szabadságjogok (a családi-individuális érdekek) érvényesítésének az eszközöként deklarálják. Mindazonáltal a fentebb nevesített nemzetközi szakirodalom és az empirikus kutatások kritikus felhangjai szerint a társadalmi egyenlőtlenséget és a társadalmi szegregációt az iskolaválasztásnak sem a társadalmi közérdekű, sem a családi-individuális érdekű eszközének nem sikerült csökkentenie. Sőt, elmélyíti és megerősíti azokat a tendenciákat, holott egy demokratikus társadalmi berendezkedésben az iskolának, mint társadalmi intézménynek a szerepe a társadalmi egyenlőtlenségek kiegyenlítődéésében kellene realizálódnia.

Az utóbbi évtizedben az erdélyi magyar oktatás helyzetéről javarészt olyan elemzések láttak napvilágot, amelyek a magyar nyelvű oktatás kereteit és jövőbeni fenntarthatóságát vizsgálták, kiemelt figyelmet fordítva a magyar nyelvű iskolaválasztás szociológiai és ökonomiai meghatározóira. E kutatások nagyrészt vagy a hivatalos statisztikai és demográfiai adatok tükrében, vagy kvalitatív típusú (általános iskolás tanulók szüleivel, pedagógusaival, intézményvezetőivel készített interjúk mentén), főképp az etnicitással összefüggő tényezők konstellációjába ágyazva hajtották végre elemzéseiket.³ E szerzők, mivel többnyire szőrványban és csupán nyelvi szempontból közelítik meg az adott problémát, az iskolaválasztás kérdésének elemzését az etnikai-szimbolikus mezőre redukálják; bár megemlítik, hogy annak olyan más megjelenési formái is léteznek, mint a hasznosságelv, az oktatás minősége stb. alapján

Kristen, Cornelia: *School choice and ethnic school segregation: Primary school selection in Germany*. Internationales Hochschulschriften, Münster: Waxmann, 2005.; Mayer, Tanja – Koinzer, Thomas: Schulwahl. Grundlegende Theorien und Befunde und einige kritische (Nach-)Fragen. *Engagement*, 32 (3), 2014. 161–173.; Suter, Peter: *Determinanten der Schulwahl. Elterliche Motive für oder gegen Privatschulen*. Wiesbaden: Springer VS, 2013. és stb.

³ Bodó Barna – Márton János: Magyar iskolaválasztás Erdélyben. *Kisebbségkutatás*, 2012/3. 418–472.; Bodó Barna: Magyar fiatalok többségi iskolaválasztása Aradon. *Kisebbségkutatás*, 2013/4. 31–48.; Márton János: Többségi nyelvű iskolaválasztás székelyföldi magyar nemzetiségű diákok körében. *Kisebbségkutatás*, 2013/4. 18–30.; Papp Z. Attila: Az iskolaválasztás motivációi és kisebbségi perspektívái. *Kisebbségkutatás*, 2012/3. 399–417.; Papp Z. Attila: Kisebbségi magyarok oktatási részvételének értelmezési lehetőségei. *Educatio*, 2012/1. 3–23.; Papp Z. Attila: Többségi nyelvű iskolaválasztás kisebbségben, avagy a PISA-adatoktól a Kárpát-medencei diskurzusokig. *Kisebbségkutatás*, 2013/4. 7–17. stb.

meghozott racionális döntések. Az utóbbi szempontok szerinti elemzés nyilván abban az esetben releváns, ha tényleges iskolaválasztásról tárgyalunk, márpedig kutatásunkban az etnikai mozzanat háttérbe szorulásával az elemzésre kiválasztott régióban (Székelyföld) az iskolaválasztás nem tétnélküli, így alkalmas az etnikailag semleges, racionális motivációk szemszögéből való elemzésre.

2. AZ ALAPFOGALMAK ISMERTETÉSE

Jaap Dronkers és Silvia Avram⁴ az Európai Unió országaiban végzett elemzése szerint a felekezeti szektor állami apparátus általi finanszírozási módját illetően négy berendezkedés észlelhető. Románia, ahogyan a többi keleti ortodox vallású ország is, az ún. „szegregált oktatási rendszerhez” tartozik, ahol az állam közvetlenül semmilyen formában nem finanszírozza a nem állami szektorhoz tartozó iskolákat. Ez a megállapítás csak részben állja meg a helyét, hisz az Oktatási Törvény értelmében a nem állami szektorhoz tartozó iskolák is ugyanolyan mértékű támogatásban részesülnek, mint az állami iskolák (vö. 2011. évi 1. Oktatási Törvény 9. cikkelyének 2. bekezdése), amelyet ténylegesen a 2015/2016-os tanévtől léptettek érvénybe. A szerzőpáros szerint ezekben az országokban nincs tradíciója a felekezeti iskoláknak. A megállapítás országos viszonylatban igaznak vélhető, viszont a kisebbségi (magyar) oktatás esetében nem igaz, ugyanis a 20. század első felében számos magyar tannyelvű gimnázium felekezeti iskola működött.

Németországban a magániskoláknak, ahová az egyházi iskolák is tartoznak, két nagy típusát különböztetik meg: helyettesítő (Ersatzschulen) és kiegészítő (Ergänzungsschulen) iskolákat. Akkor beszélhetünk helyettesítő iskoláról (Ersatzschulen), ha az az állami iskolához hasonló képzési szintet és végzettséget nyújtja. Az ott megszerzett oklevél az állami iskolában megszerzettel egyenértékűnek tekinthető. Ebből adódóan a kiegészítő iskolák állami

⁴ Dronkers, Jaap – Avram, Silvia: Mit mutatnak a nemzetközi összehasonlítások az iskolaválasztás és a nem állami iskolák terén Európában? In: Bacskai Katinka (szerk.): *A felekezeti oktatás új negyedszázada. Tanulmányok Pusztai Gabriella tiszteletére*. Debrecen: Debreceni Egyetemi Kiadó/Debrecen University Press, [2014.] 2017. 97–116.

jogfelügyelet alatt állnak, így nekik is az állami tantervet kell követniük, tulajdonképpen a helyettesítő iskolák alapjaiban megegyeznek az állami iskolákkal.⁵ A legtöbb tartományban azonban különbséget tesznek a „tekintélyes” és a „jóváhagyott” helyettesítő iskolák között. A különbség abban rejlik, hogy míg az előbbi iskolatípus saját maga szervezheti meg az érettségi vizsgát, addig utóbbiak diákjai csak külső vizsgával szerezhetik azt meg. A helyettesítő iskolák a diákok létszámának függvényében az államtól pénzügyi kiegyenlítésben részesülnek, melynek mértéke tartományonként változik. A helyettesítő iskolák további jövedelemforrását a szülők hozzájárulása (a tulajdonképpeni tandíj) teszi ki, mely az alaptörvény értelmében olyan mértékű kell legyen, hogy „a tanuló kiválasztása ne a szülei anyagi helyzete alapján történjen”.⁶

Az összes többi nem állami iskola tulajdonképpeni kiegészítő iskola (Ergänzungsschulen), amelyek az érdeklődők számára olyan képzést és végzettséget ajánlanak fel, amik nem találhatóak meg az állami iskolákban; ebben az értelemben tehát a kiegészítő iskolák a „hiányos” állami oktatási rendszert „egészítik ki”. A kiegészítő iskolába járó diákok a legtöbb esetben – amennyiben teljesítik az állam által előírt és törvényben foglalt iskolakötelezettséget – megszerezhetik az állam által kibocsátott oklevelet. A kiegészítő iskolák a helyettesítő iskoláktól abban térnek el, hogy ők nem részesülnek egyáltalán állami támogatásban, viszonzásképp nem is kell az állami tantervek mentén működniük. A kiegészítő iskola létrehozásához nem szükséges az állami jóváhagyás, csupán be kell jelenteniük megalakulásukat, működésüket, bár például Nordrhein-Westfalen tartomány kivételt képez a fenti előírás alól.⁷

⁵ Avenarius, Hermann: *Die Herausforderung des öffentlichen Schulwesens durch private Schulen. Aktuelle Rechtsfragen in einer angespannten Beziehung*. Frankfurt: GEW, 2011.

⁶ Grundgesetz für die Bundesrepublik Deutschland vom 23. Mai 1949 (BGBl. S. 1), zuletzt geändert durch Artikel 1 des Gesetzes vom 23.12.2014 (BGBl. I S. 2438). 7. cikkely 4. bekezdése <https://www.bundestag.de/bundestag/aufgaben/rechtsgrundlagen/grundgesetz/gg/01/245122> (Megtekintés: 2018.11.17.)

⁷ Pusztai Gabriella: *Iskola és közösség. Felekezeti középiskolák az ezredfordulón*. Budapest: Gondolat, 2004.

Magyarország Dronkers és Avram elemzése alapján azon országok közé tartozik, ahol a felekezeti szektor enyhe támogatásban részesül. A felekezeti szektort azok a tanulók választják, akiknek a családi háttere vegyes, és a választási motívumoknál az iskola „minőségi” mutatói nem játszanak elsődleges szerepet, annál inkább a „specifikus iskolai filozófia” mentén döntenek. Pusztai és Bacskai megállapításai szerint azt mindig az adott „Sitz im Leben”-ben kell vizsgálni.⁸ Európában a felekezeti iskolák – ahogyan Székelyföldön is – kevésbé a teljesítményorientáltak, annál inkább a vallási, tradicionális és közösségi értékek teremtésében és továbbadásában legitimáltak.⁹

A kutatásunkban elemzett iskolaválasztás kérdése lényegesen ott tér el a korábbi erdélyi magyar iskolaválasztási kutatásoktól, hogy egyrészt kvantitatív típusú, másrészt középiskolás tanulók körében, harmadrészt etnikailag semleges környezetben (csak magyar iskolák között) végzett felmérés. A kutatás külön specifikumát adja az is, hogy a megvizsgált magyar tannyelvű iskolák valamely felekezethez tartozó intézmények, és a hozzárendelt nem felekezeti iskolák tanulóinak iskolaválasztási determináns ismérveit hasonlítja össze. Ugyanakkor a kutatás nemcsak abból a perspektívából tér el a korábbiaktól, hogy az erdélyi magyar közösség számára Trianon után a felekezeti intézmények jelentették az anyanyelven való tanulás elsődleges terepét, hanem a kérdés mai aktualitása miatt is: megosztják-e az iskolaválasztók táborát ezek az intézmények, vagy inkább gazdagítják? A szektorközi kutatás igénye a 20. század közepén került előtérbe, aminek magyarázata elsősorban közgazdasági (befektetés-megtérülési ráta) és oktatáspolitikai okokra vezethető vissza.

A kisebbségi és a felekezeti oktatással foglalkozó kutatások optikája, kérdésfelvetései, kutatásmódszertana egyre finomodik, s a kutatások eredményei egyre pontosabb megállapítások megfogalmazásához segítik hozzá az oktatáspolitikai döntéshozókat. Mindezek ellenére a legnagyobb magyar és egyben felekezeti középiskolás tanulói bázist tömörítő székelyföldi régióban (kiváltképp Hargita és Kovászna megyékben) eddig még nem született empirikus

⁸ Pusztai Gabriella – Bacskai Katinka: A PISA és a fenntartói sokszínűség. *Educatio*, 2015/2. 39–49.

⁹ Dronkers – Avram, 2017.

jellegű kutatás, szemben a partiumi térséggel, ahol mind Pusztai Gabriella,¹⁰ mind Frigy Szabolcs-István¹¹ jelentős tudományos érdeklődést kiváltó felekezeti oktatáskutatást hajtott végre. Ebből adódóan kutatásunk szükségszerű és hiánypótló is egyben, melyet a tömbmagyar megyék, etnikailag semleges, sajátos koncepcuális keretei közt kívánunk elemezni.

Romániában a felekezeti oktatás működését az 1/2011-es számú oktatási törvény szabályozza, mely hárompillérű – állami, magán és felekezeti – oktatási formát említ (2011. évi 1. Oktatási Törvény 1. cikkely; 9. cikkely 2. bekezdése). Továbbá megkülönböztet vokacionális (tehetségpótló) és felekezeti oktatást, viszont nem tisztázza a köztük rejlő tartalmi különbséget. A felekezeti (teológiai) iskolák vokacionális rendszerben működnek, így egy kategóriába tartoznak a katonai, sport, művészeti és pedagógiai iskolákkal (2011. évi 1. Oktatási Törvény 31. cikkely 1. bekezdésének c) pontja), melyek tulajdonképpeni célja a hivatás ápolása és a tehetség gondozása. A nyugati mintához a felekezeti fogalomhasználat közelít, amely a magániskolákkal van egy kategóriában (lásd például Németország, Ausztria stb.), mint olyan iskolatípus, amelyet bármilyen nonprofit szervezet létrehozhat és működtethet, ha a Romániai Közoktatás Minőségét Biztosító Ügynökség (ARACIP) jóváhagyja (2011. évi 1. Oktatási Törvény 60. cikkelyének 4. bekezdése).

Ahogy Romániában nem létezik egy intézményesített formában önálló kisebbségi oktatás, úgy nem létezik sem azon belül, sem azzal párhuzamosan, sem azon kívül önállóan mondható felekezeti oktatás. Papp Z. Attila szerint a kisebbségi oktatás – és véleményünk szerint azzal párhuzamosan a felekezeti oktatás is – csakis „laza hálózatként”, mintsem a romániai oktatási rendszer alrendszeréként értelmezhető.¹² Így tehát a Romániában működő felekezeti oktatás

¹⁰ Pusztai Gabriella: A társadalmi tőke szerepe a határon túli felekezeti középiskolások iskolai pályafutásának alakulásában. *Protestáns Szemle*, 2004/3. 40–62. és *A társadalmi tőke és az iskola*. Budapest: Mandátum Kiadó, 2009.

¹¹ Frigy Szabolcs-István: *A Partiumi magyar tannyelvű felekezeti iskolák vizsgálata a hozzáadott érték és társadalmi mobilitás tükrében*. Kolozsvár, 2014. [Doktori értekezés, kézirat]

¹² Papp Z. Attila – Márton János: Oktatásügy. In: Bárdi Nándor – Éger György (szerk.): *Magyarok Romániában, 1990–2015. Tanulmányok az erdélyi*

felemás helyzetben van, hiszen egyrészt állami fennhatóság alatt, állami finanszírozásból működik, központilag meghatározott tantervvel; másrészt az intézmények a lehetőségekhez képest igyekeznek sajátos intézményi kultúrát megvalósítani. Ezt a bonyolult egyházi és állami kapcsolatot részleteiben külön protokollszerződések szabályozzák (vö. Protokollszerződés, 2015). Bár finanszírozási szempontból elenyésző a különbség a nem felekezeti és a felekezeti iskolák között, addig működésükben, belső (iskolai) légkörükben, nevelési koncepcióikban jelentős különbségek lehetnek. Megkülönböztető tényező az iskola alapítása, azaz, hogy annak létrehozását milyen szervezet, egyház, jogi vagy magánszemély kezdeményezte.¹³

Tehát amikor a felekezeti fogalmat használjuk, akkor azt ebben a sajátos konceptuális keretrendszerben értjük, amely nem azonos a magyarországi és a nyugat-európai fogalomhasználattal. Az elemzésünkbe bevont iskolák típusaikban (elméleti és vokacionális), és nem fenntartóikban különböznek. A nem felekezeti iskolák alatt az állami elméleti líceumokat, míg a felekezeti iskolák alatt a magyar történelmi egyházak védnökségével működő állami vokacionális (teológiai szakirányú) líceumokat értjük. Az egyházi iskolák hivatalos elnevezésében is a „teológiai líceum”, „vokacionális líceum” fogalom szerepel. Ugyanakkor többről van szó, mint amit az angolszász „faith-based school” kifejezés jelöl, amely alatt az egyházi szellemiségben szocializáló iskolákat értik.¹⁴

magyarságról. Budapest: Károli Gáspár Református Egyetem – L'Harmattan Kiadó, 2017. 341–373.

¹³ Frigy Szabolcs-István: A felekezeti iskolák hozzáadott értékének vizsgálata Romániában. In: Hatos Pál (szerk.): *PhD-konferencia 2013*. Debrecen: Balassi Intézet – Márton Áron Szakkollégium, 2013. 324–331.

¹⁴ Oldfield, Elizabeth – Hartnett, Liane – Bailey, Emma: *More than an educated guess: Assessing the evidence on faith schools*. London: Theos, 2013.

3. A MÓDSZERTAN

Kutatásunk célcsoportját a székelyföldi felekezeti és a hozzá illesztett nem felekezeti 9. és 11. osztályos tanulói (ISCED 2-3) képezik. Azért végeztük a felmérést e két évfolyamon, mert ők reprezentálják a középiskola alsó és felső szakaszába belépőket. Romániában a tanulók a 8. osztály után kezdik meg középiskolai tanulmányaikat, amelynek alsó közép szintjét a kötelező szakasz (9–10. osztályok), majd a felső középfokát a nem kötelező szakasz (11–12. osztályok) képezi. Másrészt a kilencedikes diákok kikérdezése egy évvel korábban (a 8. osztály folyamán) már megtörtént az akkori aspirációik tekintetében,¹⁵ ugyanakkor az akkori döntés mechanizmusa még elevenen él bennük, így a belépők motivációit, igényeit és elvárásait egyaránt mérni tudjuk.

Kutatásunkat Székelyföldön végeztük el, ugyanis ez a régió a tömbmagyar megyéket tömöríti magába, mind a partiumi, mind a szórvány régióktól eltérően egy jól elkülönülő területi-társadalmi egységet alkot. E régióban az iskolaválasztás etnikailag semleges környezetben zajlik. Többlépcsős, csoportos mintavételt alkalmazunk.

Az első lépcsőben a három székelyföldi megyében (Hargita, Kovászna és Maros) fellelhető magyar történelmi egyházak védnöksége alatt működő felekezeti iskolák mind bekerültek a mintavételi keretbe, s ehhez nem felekezeti iskolapárokat illesztettünk. A nem felekezeti iskolák kiválasztását és annak a felekezetihez történő hozzáillesztését úgy végeztük el, hogy a székhely településtípusa és tanulótársadalmuk társadalmi helyzetére vonatkozó mutatók hasonlóak legyenek.¹⁶ Az előzetes tereptapasztalat mellett mindehhez jó alapul szolgált az iskolai bemeneti és kimeneti tanulmányi eredmények, teljesítmények alapján felállított hivatalos országos szintű „rangsorolás”. Így összesen 14 iskola került

¹⁵ Hargita megyében a felmérést a Hargita Megyei Tanfelügyelőség megbízásából a Hargita Megyei Pszichopedagógiai Tanácsadó Központ végzi. Az utóbbi tíz év felméréseinek az adatbázisát a rendelkezésünkre bocsátották.

¹⁶ Pusztai, 2009.

kiválasztásra: hét felekezeti (két római katolikus, négy református és egy unitárius iskola) és hét nem felekezeti.¹⁷

A mintavétel második lépcsőjében az iskolákon belül a tanulók kiválasztását hajtottuk végre. A 9. és a 11. osztályos évfolyamok tanulói körében teljes körű kérdőíves lekérdezést végeztünk. Az alapsokaság 2.157 fő, a válaszadók száma pedig 1.927 fő volt, így a célesoport 89,33%-át sikerült elérnünk.¹⁸ A lekérdezésre 2018. április 16.–2018. május 23. között került sor papíralapú kérdőív formájában.¹⁹ A SIC-CSC²⁰ 2018 című adatbázisunkat az SPSS 23.0 statisztikai programcsomag segítségével rögzítettük és dolgoztuk fel.

A klasszikus kulturális reprodukciós elméletek,²¹ valamint a racionális döntések elméletének boudoni teóriája²² – a családi háttér elsődleges és másodlagos hatásai – alapján azt feltételezzük, hogy a tanulók iskolaválasztásánál is a szocio-ökonómiai háttér tendenciái érvényesülnek. Azt feltételezzük, hogy a tanulók családi háttere szerint differenciálni lehet a megválasztott iskola típusát, esetünkben a felekezeti vagy a nem felekezeti szektort. Korábbi empirikus

¹⁷ Lekérdezésünk tanévében (2017/2018) a 2015-ben létrehozott marosvásárhelyi II. Rákóczi Ferenc Római Katolikus Gimnázium nem „létezett” (megvonták a működési engedélyét), így nem kerülhetett be a mintánkba. A 2018/2019-es tanévtől újból rendelkezik működési engedéllyel.

¹⁸ Gyakorlatilag a napi hiányzókon kívül, ami átlagosan osztályonként 2–3 tanulót jelentett, mindenki kitöltötte a kérdőívet.

¹⁹ Kérdőívünk összeállításakor – főképp az iskolaválasztás motívumait vizsgáló kérdéseknél – figyelembe vettük az interjúk mentén készített tanulmányok (vö. Bodó – Márton, 2012. 418–472.), valamint a Hargita Megyei Pszichopedagógiai Tanácsadó Központ évente kérdőíves formában lekérdezett tanulók és szülők iskolaválasztás kapcsán közzétett hivatalos jelentéseit, valamint a 2015-ben Hargita megyében végzett pilot kutatásunk alapjául szolgáló eredményeinket, tapasztalatainkat.

²⁰ Székelyföldi szektorközi összehasonlítás. *Székegyföld* rövidítése: SIC. A *szektorközi összehasonlítás* angol elnevezése cross-sectoral comparison, amelynek rövidítése: CSC.

²¹ Bourdieu, Pierre: Gazdasági tőke, kulturális tőke, társadalmi tőke. In: Angelusz Róbert (szerk.): *A társadalmi rétegződés komponensei. Válogatott tanulmányok*. Budapest: Új Mandátum Könyvkiadó, 1999. 156–177. és mások

²² Boudon, Raymond: *L'inégalité des chances. La mobilité sociale dans les sociétés industrielles*. Paris: Colin, 1973.; *Education, opportunity and social inequality: changing prospects in Western society*. New York: Wiley, 1974. és Boudon, Raymond: *Beiträge zur allgemeinen Theorie der Rationalität*. Tübingen: Mohr Siebeck, 2013.

kutatásaink eredményeire,²³ valamint a térségben végzett, a témánk szempontjából relevanciával bíró empirikus kutatási eredményekre²⁴ támaszkodva azt feltételezzük, hogy a felekezeti szektort az alacsonyabb, míg a nem felekezeti szektort a magasabb szocio-ökonomiai háttérrel rendelkező családok gyermekei választják.

Mіндеzt azzal a teoretikus megállapítással egészítettük ki,²⁵ miszerint azt az adott országra, térségre jellemző kontextuális valóságban kell vizsgálni. Márpedig Romániában, a kontinentális rendszerhez hasonlóan működő klasszikus, állami középiskolai (líceumi) szektorban erős szelekciós mechanizmus érvényesül, ahol a cél a magas teljesítmény elérése. Így a felekezeti szektor abból a társadalmi milióból érkező tanulói bázist öleli fel, akiket a nem felekezeti szektor alacsonyabb iskolai teljesítményükből adódó jellemzői miatt nem tud sikerre vinni.

4. AZ EREDMÉNYEK

A *kik* (mely tanulói csoport) választják a felekezeti és a hozzáillesztett nem felekezeti középiskolákat²⁶ kérdés megválaszolását, mely a középiskolások társadalmi összetételét

²³ Tódor Imre: A középiskola-választási döntés mechanizmusai a felekezeti intézményekbe jelentkezők körében. In: Bodó Barna – Szoatak Szilvia (szerk.): *Fiatal tudomány – tudományunk fiataljai a Kárpát-medencében. Határhelyzetek IX.* Budapest: Külgazdasági és Külügyminisztérium, 2017. 417–438.; A középiskolás tanulók iskolai eredményesség-vizsgálata szektorközi összehasonlításban Hargita megyében. In: Bodó Barna – Szoatak Szilvia (szerk.): *Diszciplínák találkozása – nyelvek és kultúrák érintkezése. Határhelyzetek XI.* Budapest: Külgazdasági és Külügyminisztérium, 2018. 131–154. és A felekezeti és a nem felekezeti középiskolát választó tanulók jellemzőinek vizsgálata Hargita megyében. In: Kolumbán Vilmos József (szerk.): *A reformáció öröksége. Egyháztörténeti tanulmányok.* Erdélyi Református Egyháztörténeti Füzetek 24. Kolozsvár: Kolozsvári Protestáns Teológiai Intézet, 2018. 616–629.

²⁴ Vita Emese: Az iskolaválasztás és a továbbtanulási aspirációk társadalmi-gazdasági meghatározottságai az erdélyi magyar középiskolások körében. In: Bodó Barna – Szoatak Szilvia (szerk.): *Fiatal tudomány – tudományunk fiataljai a Kárpát-medencében. Határhelyzetek IX.* Budapest: Külgazdasági és Külügyminisztérium, 2017. 439–462.

²⁵ Vö. Pusztai – Bacsikai, 2015.

²⁶ A továbbiakban a *nem felekezeti* kifejezést használom, de alatta értelemszerűen csak a mintába bekerült – felekezeti iskolákhoz illesztett – tanintézményekre utalok.

hivatott bemutatni, először egy általános keret felvázolása, majd annak kibontása mentén – meghatározó, alapvető jellemvonások által – ismertetjük. A tanulók válaszai alapján az alábbiakban, az 1. táblázattal kívánjuk bemutatni a mintánkba bekerült felekezeti és a hozzá illesztett nem felekezeti iskolákba jelentkező tanulók alapvető jellemzőit. Olyan mutatókat emeltünk ki, amelyek a tanulók származási családjának hagyományos tőkeforrásaira és háttérváltozóira (gazdasági-, társadalmi-, kulturális tőke, település, korábbi iskola típusa stb.) világítanak rá.

1. táblázat: A felekezeti és a nem felekezeti iskolákat választó tanulók jellemzői (% , átlag); (N=1912)

		<i>felekezeti</i>	<i>nem felekezeti</i>	<i>szign. szint</i>
falun él		57,4	45,2	***
kollégista		16,9	12,4	***
állami iskolából érkezett		85,5	96,8	***
szülők iskolázottsága	felsőfokú végzettségű apa	21,7	37,2	***
	felsőfokú végzettségű anya	31,3	48,9	***
szülők foglalkozási státusa	magas státusú apa	31,4	40	***
	magas státusú anya	41,6	50,5	***
család tulajdonában levő könyvek száma (500 fölötti)		10,6	21,6	***
a szülők vallásos kisközösség aktív tagjai		17,8	13,5	**
saját környezetében élőkhez viszonyítva jobban élnek		26,9	31,8	***
család objektív anyagi helyzete (átlag)		6,42	7,03	***
szülők olvasottsága (átlag) ²⁷	apa	2,26	2,40	**
	anya	2,64	2,82	***

Forrás: SIC-CSC 2018; egyéni számítás.

Chi-négyzet próba; varianciaanalízis. Megj.: * $p \leq 0,05$; ** $p \leq 0,01$; *** $p \leq 0,001$.

²⁷ A négyfokú skála értékei: 1 – soha, 2 – ritkán, 3 – gyakran, 4 – nagyon gyakran.

4.1 A tanulók szüleinek demográfiai háttere

A mintánkba – ahogyan azt a módszertani fejezetünkben már részletesen ismertettük – bekerült 14 iskola 80 osztályába jelentkező tanulóinak nemi megoszlása: 61%-uk lány és 39%-uk fiú. Az országos statisztikai hivatal adatbázisából referenciaként megvizsgáltuk a három megye 2015/2016-os tanévben elméleti irányú beiskolázott tanulóinak nemi megoszlását, és azt találtuk, hogy 59%-uk (8.349 fő) lány és 41%-uk (5.864 fő) fiú (INS, TEMPO-Online, SCL103F), ez az eredmény a mintánkban részt vevő iskolák tanulóinak nemi megoszlásával nagyban megegyezik. Az erdélyi szakiskolába jelentkező tanulók körében végzett kutatások (2013/2014-es tanév adatfelvételei) is arról számolnak be, hogy a fiúk nagyrészt a szakközépiskolába kerülnek, amit a fiúk önszelektív mechanizmusával magyaráznak.²⁸

Fontos tényező a diákok állandó lakhelye, ugyanis a vidéki diákok iskoláztatása és felzárkóztatása minden, de kiváltképp a felekezeti tanintézmény esetében kiemelt fontosságú.²⁹ A megkérdezett felekezeti iskolát választó diákok több mint a fele (57,4%) él falun, míg a nem felekezeti iskolát választók kevesebb mint a feléről (45,2%) mondható el mindez, így szignifikáns eltérést találtunk ($\chi^2 = 26,492$; $df=1$, $p=0,000$). A felekezeti iskolát választó tanulók körében ez magas aránynak számít, hisz a tanintézmények városban találhatóak, amely alól a gyimesfelsőlaki iskola mint vidéki település képez kivételt. Településtípusok szerinti bontásban a mintánkban szereplő 14 iskola közül hat megyeszékhelyen, hat városban és kettő vidéken található.

A városi felekezeti iskolába járó vidéki tanulók 17%-a a tanév folyamán kollégiumban tartózkodik, 37%-a naponta ingázik és 2,5%-a albérletben, rokonoknál lakik. Ezzel szemben a városi nem felekezeti vidéki tanulók csupán 12%-a kollégista, a naponta ingázók száma is szignifikánsan alacsonyabb (31%), míg az albérletben, rokonoknál lakók száma (4,5%) szignifikánsan magasabb ($\chi^2 = 22,713$; $df=4$, $p=0,000$). Például a csíkszeredai (megyeszékhely)

²⁸ Gergely Erzsébet: Az erdélyi magyar szakiskolások társadalmi háttere. In: Pletl Rita (szerk.): *Anyanyelvoktatás. A magyar tannyelvű szakközépfiskolai oktatás helyzete*. Kolozsvár: Ábel Kiadó, 2015. 97–111.

²⁹ Pusztai, 2009.

római katolikus iskola (N=164) esetében a tanulók 64,6%-a vidéki, aminek az a magyarázata, hogy a várost körülvevő csíki falvak lakói többségében római katolikus vallásúak, így ők képezik az iskola potenciális célcsoportját. Míg a hozzá illesztett, ugyanabban az épületben található, nem felekezeti iskola tanulói (N=328) esetében mindez csak 44,8%-ra tehető, tehát a tanulói társadalmuk nagyobb része (55,2%) városi diákokból verbuválódott. Eredményeink a korábban erdélyi magyar református iskolák körében végzett kutatások eredményeivel összhangban vannak,³⁰ ahol szintúgy a református iskolás tanulók szignifikánsan magasabb arányban éltek tanulmányi idejük alatt kollégiumban.

A továbbiakban arra voltunk kíváncsiak, hogy mely tényezők járultak hozzá, hogy a tanulók lakóhelyüktől eltérő településen járjanak iskolába. A válaszadók több mint kétharmada (68,8%-a) a „*lakhelyemen nincs középiskola*” opciót jelölte be, ami szignifikáns eltérést ($\chi^2 = 3,391$; $df=1$, $p=0,038$) is mutatott szektorközi összehasonlításban. Korábban láthattuk, hogy a felekezeti iskolát választó tanulók nagy arányban vidékről származnak, így e kérdésnél is visszaköszönt a szektorközi különbség (felekezeti: 72%, nem felekezeti: 66,6%). Második leggyakrabban előforduló opciót a „*lakhelyemen van középiskola, de gyenge az oktatás színvonala*” képezte (19%), mely szintén szignifikáns eltérést ($\chi^2 = 10,055$; $df=1$, $p=0,001$) mutatott (felekezeti: 14%, nem felekezeti: 22%). Azt látjuk, hogy a nem felekezeti iskolát választó tanulók e csoportja az oktatás színvonalát tartja a legfontosabbnak.

A felekezeti iskolák elemzése kapcsán egy másik érdekes kérdés a felekezeti hovatartozásának a ténye. Frigy a szakirodalom alapján hangsúlyozza, hogy ezekben az iskolákban erősebb szervező ereje van a vallásgyakorló közösséghez való tartozásnak, mint a társadalmi hovatartozásnak.³¹ A mi mintánkban szereplő két római katolikus iskola tanulóinak felekezeti hovatartozása homogén (96,5%-ban római katolikusok), szemben a protestáns középiskolákkal, ahol – nyilvánvalóan itt is dominál a felekezeti hovatartozás – a felekezeti megoszlás heterogénebb ($\chi^2 = 418,843$; $df=10$, $p=0,000$). A négy

³⁰ Vö. Brassai László – Bustya János: *Jelentés a veteményszerűtől. Hozzáadott értékek a református felekezeti iskolában*. Kolozsvár: Erdélyi Református Egyházkerület, 2014.

³¹ Frigy, 2014.

református iskola tanulóinak 59%-a református, 33%-a római katolikus, 6%-a unitárius és 2%-a más felekezetű. A kézdivásárhelyi református iskola tanulóinak a felekezeti összetétele a legellentmondóbb, ugyanis 73,5%-a római katolikus, és csupán 24%-a református és 2,5%-a más felekezetű.³² A legheterogénebb az egyetlen (székelykeresztúri) unitárius iskola, ahol a megkérdezett tanulók 49%-a unitárius, 35%-a református, 13%-a római katolikus és 3% más felekezetű (ortodox, evangélikus, baptista stb.).³³

4.2 A tanulók szüleinek iskolázottsága és foglalkozási státusa

Szektorközi összehasonlításban azt mondhatjuk, hogy a nem felekezeti iskola inkább a magasabb iskolázottságú szülők (mind az apák, mind az anyák tekintetében) gyerekeit vonzza. A továbbiakban a szülők legmagasabb iskolai végzettségét a tanulók felvételi eredményeivel vetettük össze és szignifikáns eltérést találtunk ($p=0,000$). A szülők iskolai végzettségével párhuzamosan nő a tanulók középiskolai felvételi átlaga is. A két változó közti korreláció közepes pozitív irányú és szignifikáns (apa: $r=0,263$; $p=0,000$. anya: $r=0,284$; $p=0,000$), azaz lineáris kapcsolat tételvezhető.³⁴

Az anyák iskolai végzettsége mindkét szektorban magasabb, valamint jóval több a diplomás és kevesebb az alapfokú végzettségű szülő, viszont az összehasonlítás alapján a felekezeti szektorban magasabb az alapfokú (általános iskola, szakiskola) – mind az anyák,

³² A 2011-es népszámlálási adatok szerint Kézdivásárhely felekezeti megoszlása a következő: református 20,14%, unitárius 0,60%, római katolikus 69,26% és 10%: más/NV/felekezeten kívüli.

Forrás: <http://nepszamlalas.adatbank.transindex.ro/?pg=felekezeti&id=28> (saját számítás). (Letöltés ideje: 2019.01.18). Ennek tükrében már nem meglepő a református iskola tanulóinak fentebb jelzett felekezeti megoszlása.

³³ A 2011-es népszámlálási adatok szerint Székelykeresztúr felekezeti megoszlása a következő: református 46,23%, unitárius 33,53%, római katolikus 13,03% és 7,21%: más/NV/felekezeten kívüli. (Letöltés ideje: 2019.01.18)

Forrás: <http://nepszamlalas.adatbank.transindex.ro/?pg=felekezeti&id=230> (saját számítás).

³⁴ A korrelációs együttható lehetséges értékeit Sajtos – Mitev (2007: 205) alapján használjuk: $r=1$ (-1): tökéletes pozitív (negatív) kapcsolat; $r=0,7 - 1$ (-0,7 - -1): erős pozitív (negatív) kapcsolat; $r=0,2 - 0,7$ (-0,2 - -0,7): közepes pozitív (negatív) kapcsolat; $r=0,2 - 0$ (-0,2 - 0): gyenge pozitív (negatív) kapcsolat; $r=0$: nincs lineáris kapcsolat.

mind az apák tekintetében – végzettségű szülő (vö. 2. táblázat). A felekezeti szektorban az apák legnagyobb része szakközépiskolai (érettségivel vagy anélküli) végzettséggel rendelkezik, az anyák viszont nagy arányban felsőfokú, majd gimnáziumi (érettségivel) végzettséggel. A nem felekezeti szektorhoz tartozó tanulók szülei – mind az apák (37,2%), mind az anyák (48,9%) tekintetében – legmagasabb arányban a felsőfokú iskolai végzettségű kategóriához tartoznak.

2. táblázat: A szülők legmagasabb iskolai végzettség szerinti megoszlása szektorközi összehasonlításban (sorszázalék, N=1912)

	általános iskola		szakmunkásképző, szakiskola érettségi nélkül		szakközépiskola, szaklíceum érettségivel		gimnázium érettségivel		felsőfokú végzettség	
	apa	anya	apa	anya	apa	anya	apa	anya	apa	anya
nem felekezeti	3,0	4,0	19,8	10,7	26,2	17,2	13,8	19,2	37,2	48,9
felekezeti	5,4	8,5	27,9	17,6	30,5	19,3	14,5	23,3	21,7	31,3
teljes minta	3,9	5,6	22,9	13,3	27,8	18	14,1	20,7	31,5	42,4

Forrás: SIC-CSC 2018; egyéni számítás.

Szignifikáns a Chi-négyzet próba alapján: apa ($\chi^2=56,065$; $df=4$, $p=0,000$); anya: ($\chi^2=68,990$; $df=4$, $p=0,000$).

Megj.: A vastagon szedett értékek arra utalnak, hogy a táblázat azon cellájába jóval többen kerültek, mint amennyi véletlen elrendeződés esetén várható lett volna (Adj. Stand. Res.: $\geq 2,0$).

A szülők iskolai végzettsége és a lakóhely településtípusa közti összefüggés is szignifikáns (apa: $\chi^2=191,653$; $df=6$, $p=0,000$; anya: $\chi^2=189,651$; $df=6$, $p=0,000$), ahol a megyeszékhelyi és a városi tanulók szülei inkább felsőfokú, míg a falusi tanulók szülei az elvárttól magasabb arányban (Adj. Stand. Res.: $\geq 2,0$) közép- és alacsonyabb végzettséggel rendelkeznek. Tehát itt is jelentkeznek a területi előnyök-hátrányok, amit a közoktatás alsó szintjein konstruálódó egyenlőtlenségeket az iskolának nehéz kiküszöbölnie. Ugyanezt láthatjuk a szülők foglalkozási státusánál, ami kapcsolatban áll az iskolai végzettséggel, valamint a területi előny-hátránnyal.

3. táblázat: A szülők legmagasabb iskolai végzettség szerinti megoszlása a tanulók felvételi átlaga szerinti összehasonlításban (átlag, N=1912)

<i>apa iskolai végzettsége</i> ³⁵	<i>felvételi átlag</i>	<i>szórás</i>	<i>anya iskolai végzettsége</i>	<i>felvételi átlag</i>	<i>szórás</i>
alapfokú	7,87	1,08	alapfokú	7,75	1,11
középfokú	8,27	0,93	középfokú	8,20	0,97
felsőfokú	8,56	0,86	felsőfokú	8,53	0,84
összesen	8,26	0,99	összesen	8,26	0,99

Forrás: SIC-CSC 2018; egyéni számítás.

Varianciaanalízissel ellenőrizve.

Megj.: $p \leq 0,001$.

A szülők foglalkozási státusának (ISEI-Status: „International Socio-Economic Index of Occupational Status”) mérésére két kérdést is alkalmaztunk a kérdőívünkben. Egyrészt egy nyitott kérdés, másrészt egy zárt típusú kérdés formájában, ahol a tanulóknak a felsorolt 10 változó közül azonosíthaták szüleik aktuális, a valóságban és nem feltétlenül a végzettség szerint betöltött munkahelyi pozícióját. A tanulók nyitott kérdésre adott válaszait a zárt típusú kérdéseivel vetettük össze, majd azokból az olvasott szakirodalom alapján három foglalkozási státus csoportot alkottunk: alacsony, közepes és magas.³⁶

A szülők foglalkozási státusát illetően is – az iskolai végzettséghez hasonlóan – érzékelhető a szektorközi eltérés, ugyanis a nem felekezeti tanulók szülei magasabb státusú foglalkozásokat töltenek be mind az apák, mind az anyák tekintetében (apák esetében felekezeti: 31,4%, nem felekezeti: 40%; anyák esetében felekezeti: 41,6%, nem felekezeti: 50,5%). Ahogyan az iskolázottság tekintetében az anyák kvalifikáltabbak, úgy a munkahelyi státust illetően is az anyák nagyobb arányban tartoznak a magasabb

³⁵ Alapfokú végzettség: 8 osztály, szakiskola érettségi nélkül; középfokú végzettség: szakliceum, liceum – érettségivel; felsőfokú végzettség: poszliceum, egyetem (BA, MA, PhD).

³⁶ Ganzeboom, Harry B. G. – Graaf, Paul M. de – Treiman, Donald J: A Standard International Socio-Economic Index of Occupational Status. *Social Science Research*, 21, 1992. 1–56.

pozíciókat betöltők körébe. Azt láthatjuk, hogy a felekezeti iskolát választó tanulók szülei szignifikánsan az alacsonyabb státusú foglalkozást betöltők csoportjából származnak. A három kialakított fő csoporton belül azt találtuk, hogy a munkanélküliek csoportja tekintetében is a felekezeti szektor (mind az apák, mind az anyák tekintetében) van felülreprezentálva, továbbá a szakmunkás csoport tekintetében nincs szektorközi eltérés. A vezető diplomás és a beosztott diplomás csoport pedig a nem felekezeti iskolába járó tanulók szülei esetében szignifikánsan magasabb.

4. táblázat: A szülők munkahelyi státusa szektorközi összehasonlításban (sorszázalék, N=1907)

	alacsony státusú csoport		közepes státusú csoport		magas státusú csoport	
	apa	anya	apa	anya	apa	anya
nem felekezeti	4,5	8,7	55,5	40,8	40	50,5
felekezeti	8,1	15,6	60,5	42,8	31,4	41,6
teljes minta	5,8	11,2	57,4	41,5	36,8	47,2

Forrás: SIC-CSC 2018; egyéni számítás.

Szignifikáns a Chi-négyzet próba alapján: apa ($\chi^2 = 21,268$; $df=2$, $p=0,000$); anya: ($\chi^2 = 26,743$; $df=2$, $p=0,000$).

Megj.: A vastagon szedett értékek arra utalnak, hogy a táblázat azon cellájába jóval többen kerültek, mint amennyi véletlen elrendeződés esetén várható lett volna (Adj. Stand. Res.: $\geq 2,0$).

A munkanélküliek aránya elég alacsony (1,5%) a mintába bekerült tanulók szülei körében, ugyanis az Országos Munkaerő Felmérés (LFS) adataira alapján 2017-ben Romániában a 15–64 éves népesség körében mindez 4,9% volt, míg a magyar népesség körében mindez csak 4,4%, ami az ezredforduló után stagnál.³⁷ Itt a munkanélküli nem az inaktív státusra utal, azt az adatbázis külön kezeli. Az adatbázis továbbá különbséget tesz a formális és az informális foglalkoztatott szegmens között, és a népesség javarésze a formális szektorban

³⁷ Az Országos Statisztikai Hivatal oldalán megtekinthetők mind az aktuális, mind a korábbi évek (1996-tól) adatai román és angol nyelven egyaránt. A kutatás neve Labor Force Survey, románul Ancheta Forței de Muncă în gospodării, melynek rövidítése: AMIGO. [<http://www.insse.ro/cms/en/content/romanian-labour-force-employment-and-unemployment-2017-romanian>] (Megtekintés: 2018. július 23.)

dolgozik. Nagyon alacsony a mezőgazdaságban dolgozók aránya, ami az erdélyi magyar népesség körében az országos átlaghoz viszonyítva is alacsonyabb (18,4%), holott a falusi környezet indikálná azt. Mintánkban az apák mindössze 6,75%-a dolgozik mezőgazdaságban. Továbbá az országos átlaghoz képest a mintánkban szereplő tanulók szüleinek nyugdíjas státusú aránya is elég alacsony (2,5%).

4.3 A tanulók szüleinek kulturális tőkéje (könyvolvasás)

A továbbiakban az anya, apa, testvér és a tanuló szépirodalmi olvasási szokásaira kérdeztünk rá. A tanulóknak egy négyfokú skálán (1 – soha; ... 4 – nagyon gyakran) kellett családtagjaik olvasási szokásait értékelniük. Mindegyik családtag esetében ezt átlagon felüli (2 fölötti) értékkel látták el. Általánosan elmondható, hogy az anyák többet olvasnak, mint az apák, és a diákok a felekezeti szektor esetében többet olvasnak, mint a szülők, a nem felekezeti szektor esetében csak az apáknál, amely a tanulói státuszukból is fakad. Ez megfelel a szakirodalomban leírt eredményeknek,³⁸ ahol az anya olvasási szokásának tulajdonítanak erősebb hatást a gyerek olvasási szokásaira. A testvérek is, mivel még tanulói státusszal rendelkeznek, a felekezeti szektor esetében a tanuló és a szülőknél is magasabb, a nem felekezeti szektor esetében pedig a tanuló és az anya olvasási értékei között helyezkednek el.

5. táblázat: A család olvasási szokásai szektorközi összehasonlításban (átlag; N=1905)

	<i>felekezeti</i>		<i>nem felekezeti</i>		<i>szign. szint</i>
	<i>átlag</i>	<i>szórás</i>	<i>átlag</i>	<i>szórás</i>	
tanuló	2,72	0,85	2,78	0,83	NS
apa	2,26	0,90	2,40	0,90	**
anya	2,64	0,90	2,82	0,86	***
testvér	2,80	1,17	2,68	1,09	*

Forrás: SIC-CSC 2018; egyéni számítás.

Varianciaanalízissel ellenőrizve.

Megj.: NS = nem szignifikáns; * $p \leq 0,05$; ** $p \leq 0,01$; *** $p \leq 0,001$.

³⁸ Pusztai, 2009.; Papp Z., 2012a

Szektorközi összehasonlításban pedig azt látjuk, hogy a nem felekezeti iskolába járó tanulók szülei (mind az anyák, mind az apák tekintetében) és testvérei szignifikánsan többet olvasnak. A nem felekezeti tanulók olvasási szokásai is magasabb értéket képviselnek, mint felekezeti társaiké, viszont ez nem jelöl szignifikáns eltérést. A tanulók és szüleik olvasási szokásait, valamint az otthon fellelhető könyvek számát a tanulók iskolai eredményességével vetettük össze, és azt találtuk, hogy úgy a birtokolt könyvek száma, mint a szülők és a tanuló olvasási szokásai szignifikáns összefüggésben állnak a tanuló felvételi eredményével ($p \leq 0,05$), ami korlátozó tényezőként lép fel a tanulók iskolaválasztásánál. Azt találtuk, hogy a tanulói teljesítmény a könyvek számával arányosan növekszik, ami visszaköszön az olvasási szokások gyakorisága kapcsán is. Tulajdonképpen a 3. táblázatban ismertetett, a szülők iskolai végzettsége és a tanuló felvételi tanulmányi átlaga közti összefüggés, eredmények köszönnek itt is vissza.

4.4 A tanulók családjának anyagi (gazdasági) helyzete és struktúrája

A fentiekben a tanulók szüleinek iskolázottsági és foglalkozási státusának elemzése azt vonja maga után, hogy minél magasabb az adott szülői ház iskolázottsága és foglalkozási státusa, annál magasabb az adott család anyagi helyzete is. Ebből adódóan azt várnánk, hogy a nem felekezeti szektorhoz tartozó tanulók családjai magasabb anyagi helyzettel rendelkeznek. A kérdőívünkben két kérdéssel kérdeztünk rá az anyagi helyzetre, az egyikben a tanulóknak egy ötfokú skálán (*1 – nagyon nehezen boldogulunk; ... 5 – nagyon jól élünk*) kellett értékelniük családjuk anyagi helyzetét, amelyet szubjektív értékelésnek nevezünk. A kapott válaszok értelmében a családok több mint fele (60%-a) átlagos színvonalon él. Szektorközi összehasonlításban azt találtuk, amit a szülők iskolázottságának és foglalkozási státusának eredményeznie kellett volna. Szignifikáns eltérést találtunk ($\chi^2 = 22,848$; $df=4$, $p=0,000$), ugyanis a nem felekezeti szektor tanulóinak családjai az átlagnál jobb (szubjektív) anyagi körülmények között élnek (nem felekezeti: 31,8%, felekezeti: 26,9%), míg a felekezeti tanulók szülei átlagos színvonalon élnek (nem felekezeti: 57,3%; felekezeti: 65%). A Kárpát-medencei fiatalok (15–29 év) körében végzett kutatás eredményei arról számolnak be, hogy az erdélyi magyar fiatalok családjainak 61,4%-a anyagilag

beosztással jól kijön, ami nagy vonalaiban megegyezik a mintánkban 60,1%-a *átlagos színvonalon élünk* anyagi státussal.³⁹ Mindezzel csupán azt a tényt kívántuk alátámasztani, hogy a mintánkban szereplő tanulók szüleinek gazdasági tőkéje nem tér el átlagosan az erdélyi magyarok átlagától.

6. táblázat: *A tanulók családjainak szubjektív anyagi helyzetének megoszlása szektorközi összehasonlításban* (sorszázalék, N=1912)

	<i>nagyon nehezen boldogulunk</i>	<i>nehezen tudunk megélni</i>	<i>átlagos színvonalon élünk</i>	<i>az átlagnál jobban élünk</i>	<i>nagyon jól élünk</i>
nem felekezeti	0,1	1,2	57,3	31,8	9,6
felekezeti	0,6	2	65	26,9	5,5
teljes minta	0,3	1,5	60,1	30	8,1

Forrás: SIC-CSC 2018; egyéni számítás.

Szignifikáns a Chi-négyzet próba alapján ($\chi^2 = 22,848$; $df=4$, $p=0,000$).

Megj.: A vastagon szedett értékek arra utalnak, hogy a táblázat azon cellájába jóval többen kerültek, mint amennyi véletlen elrendeződés esetén várható lett volna (Adj. Stand. Res.: $\geq 2,0$).

A szubjektív jólét mellett a családok objektív anyagi helyzetének feltérképezésére egy tíz javakból összeállított kérdés mentén kérdeztünk rá.⁴⁰ A javakat összeadtuk, és egy ún. vagyon-indexet hoztunk létre, amelynek minimum értéke 0, ha valaki a felsoroltak közül semmivel sem rendelkezik, míg maximum értéke 10, ha valaki mindennel rendelkezik. Az összeadott javak átlagértéke 6,81 és szórása 1,94. Itt is fellelhető a szektorközi különbség ($p=0,000$), és ez esetben is a nem felekezeti szektorhoz tartozó tanulói családok

³⁹ Papp Z. Attila (szerk.): *Változó kisebbség. Kárpát-medencei magyar fiatalok. A GeneZYS 2015 kutatás eredményei*. Budapest: Mathias Corvinus Collegium – Tihanyi Alapítvány – MTA TK Kisebbségkutató Intézet, 2017.

⁴⁰ A vagyon-index változói: saját lakás, nyaraló, klímaberendezés, saját táblagép/e-book olvasó, saját laptop/PC (WiFi-vel), személyautó, okos televízió (SMART), mosogatógép, saját (átlagosnál drágább) okostelefon (pl. iPhone), mobil-internet (telefonon/táblagépen). Vö. Tódor, 2017.

rendelkeznek magasabb vagyon-indexszel (nem felekezeti: $M=7,03$ és $SD=1,81$; felekezeti: $M=6,42$ és $SD=2,09$).

A magasabb anyagi jólét szektorközi különbségét valószínűleg nemcsak az iskolázottsággal és a foglalkozási státussal, hanem a településtípussal is magyarázhatjuk. Az Országos Statisztikai Hivatal adatai szerint (vö. INS, TEMPO-Online, BUF104G) a jövedelmek a település méretével arányosan növekednek. Fentiekben azt láttuk, hogy a felekezeti iskolát választó tanulók nagy része vidékről származik, ahol magasabb a munkanélküliek aránya is, kevesebb a magasabb presztízsű és státusú foglalkozások, míg a nem felekezeti iskolát választó tanulók nagy része megyeszékhelyről vagy nagyobb városról származik, és szüleik körében alacsonyabb a munkanélküliek aránya is.

Az anyagi jólét településtípusa melletti magyarázatát a háztartás egy főre eső jövedelme is árnyalja, hiszen nem mindegy, hogy az adott család milyen családstruktúrával rendelkezik. Így a továbbiakban először a gyermekek számát, majd a családszerkezetet vizsgáljuk meg. A kérdőívünkben arra kértük a tanulókat, hogy adja meg testvérei számát önmagát is beleértve. Az eredményeink szerint az átlagos gyerekszám 2,09. Gyakorisági eloszlás tekintetében a tanulók több mint fele (62,6%-a) kétgyermekes családból származik, kevés a három-, illetve a többgyermekes család (19,6%), ugyanakkor az egygyermekes családok megoszlása (17,8%) a többgyermekes családszerkezethez hasonló. A gyerekszám esetében nincs szignifikáns szektorközi eltérés. Országos viszonylatban ez magas átlagnak számít, ugyanis az ISN 2014-es adatai alapján a romániai családok (0–19 év közötti személyek) átlagos gyerekszama 1,08 volt,⁴¹ márpedig a mintánkba bekerült tanulók és testvéreik életkora is nagyjából ebbe a kohorszba kerül.

A szülők legmagasabb iskolai végzettségével vetettük össze a gyermekszámot, és szignifikáns eltérést találtunk ($\chi^2 = 14,593$; $df=4$, $p=0,006$), ugyanis az egygyermekes szülők az elvártnál magasabb arányban (Adj. Stand. Res.: ≥ 2.0) középfokú végzettséggel (szakliceum vagy elméleti líceum – érettségivel), a kétgyermekes szülők alacsonyabb végzettséggel (8 osztály vagy szakközépiskola – érettségi nélkül), míg a három- és többgyermekes szülők felsőfokú

⁴¹<http://www.inse.ro/cms/files/statistici/comunicate/alte/2014/comunicat%201%20iunie%20ziua%20copilului.pdf> (Letöltés ideje: 2018. július 22.)

végzettséggel (egyetem) rendelkeznek. A Partiumban végzett kutatás⁴² eredményei is arról számolnak be, hogy a térségben a magasabb végzettség a magasabb gyermekszámmal jár inkább együtt. Település szerinti bontásban pedig azt találtuk, hogy a gyermekszám a település nagyságával arányosan csökken, ugyanis a megyeszékhelyen élő szülők inkább (Adj. Stand. Res.: ≥ 2.0) egygyermekes, míg a falun két-, illetve többgyermekes családok élnek a háztartásban, mely szignifikáns különbséget is jelöl ($\chi^2 = 32,369$; $df=6$, $p=0,000$). Végezetül a szülők vallásosságával vetettük össze a gyermekek számát, ugyanis úgy véljük, hogy az egyház tanításai szerinti vallásos szülők, az egyház és a Szentírás parancsolatahoz híven magasabb arányban vállalnak gyermeket, mint a nem vallásos szülők. Az eredményeink megegyeznek a korábbi kutatásokkal,⁴³ ugyanis esetünkben is a vallásos szülők szignifikánsan magasabb arányban ($\chi^2 = 17,490$; $df=2$, $p=0,000$) vállalnak két- vagy több gyermeket (84,3%); míg a nem vallásos szülők körében szignifikánsan magasabb az egy gyermek megléte (22%).

A családban található gyermekek száma után a szülők számát is megvizsgáltuk, ugyanis a gyermekek neveltésében, értékek átadásában és teremtésében, valamint tanulmányi eredményességében is kiemelt szerepük lehet, hogy mindketten, egyedülként vagy más kombinációban élnek együtt. Az eredmények szerint a kétszülős családok aránya nagyon magas (86,7%), ahol az apa és az anya együtt nevelik gyermeküket. A családok 13,3%-ának esetében a gyermek vagy egy szülővel, vagy annak élettársával, a nagyszülővel, esetenként gyermekotthonban nevelkedik. A nem intakt családok esetében leggyakrabban az édesanya egyedül neveli a gyerekeket (7%). Szektorközi összehasonlításban nem találtunk szignifikáns eltérést, település szerinti bontásban viszont igen, ahol a faluról származó tanulók élnek szignifikánsan magasabb arányban intakt családban ($\chi^2 = 17,490$; $df=2$, $p=0,000$; falu: 90,9; város: 82,4%). A családi anyagi tőkével is összevetettük a családszerkezetet, ugyanis a különélő szülőkre nagyobb teher hárul a családfenntartást illetően. Eredményeink logikusan illeszkednek a szülők gazdasági helyzetéhez, ugyanis mind az objektív, mind a szubjektív anyagi jólét tekintetében szignifikáns eltérést találtunk (objektív jólét: $\chi^2 = 23,042$;

⁴² Vö. Pusztai, 2009.

⁴³ Vö. Pusztai, 2009.; Frigy, 2014.

$df=6, p=0,001$; szubjektív jólét: $\chi^2=20,938; df=6, p=0,002$;). Az intakt családok az átlagon felüli, azaz az átlagnál jobb körülmények között élnek (objektív jólét: 89,2%; szubjektív jólét: 90,5%), míg a nem intakt családok átlagon aluli/környezetükhöz képest nehezebb anyagi helyzettel rendelkeznek (objektív jólét: 9,5%; szubjektív jólét: 8,7%).

4.5 A tanulók családjának kapcsolati hálója

Arra is kíváncsiak voltunk, hogy a tanulók szülei milyen kapcsolati hálóval rendelkeznek, azaz milyen mezo- és mikroközösségek tagjai. Úgy véljük, hogy a tanuló adott iskolatípus melletti döntésére közvetett módon ez is hatással lehet. A tanulóknak a felsorolt hat szabadidős tevékenység közül többet is választhattak, illetve más közösségek nevesítésére is lehetőségük adódott. A legtöbb szülő egyházközségi, gyülekezeti közösségbe jár (26,1%), amelyet a sportegyesületi, sportkörüi tevékenységekre (23,9%), majd a szórakozóhelyekre (23,6%) való járás követ. A más közösségek alatt olyanokat nevesítettek, mint a rokonok látogatása, a saját baráti kör, kiránduláson, kóruspróbákon való részvétel stb.

7. táblázat: A szülők szabadidős tevékenységei szektorközi összehasonlításban (%; N=1912)

	<i>felekezeti</i>	<i>nem felekezeti</i>	<i>teljes minta</i>	
szórakozóhelyre	20,9	25,2	23,6	*
sportegyesületbe, sportkörre	19,2	26,6	23,9	***
hobbikörbe, klubba	15,4	21,3	19,1	***
vallásos kisközösségekbe	17,8	13,5	15,1	**
egyházközségbe, gyülekezetbe	29,9	23,9	26,1	**
politikai szervezetbe	10,3	9,4	9,7	NS
más közösségbe...	8,7	8,0	8,3	NS

Forrás: SIC-CSC 2018; egyéni számítás.

Chi-négyzet próbával ellenőrizve.

Megj.: NS = nem szignifikáns; * $p \leq 0,05$; ** $p \leq 0,01$; *** $p \leq 0,001$.

Szektorközi bontásban szignifikáns eltéréseket találtunk, és tulajdonképpen két szülői csoportot sikerült beazonosítanunk: a felekezeti iskolát választó tanuló szülei szignifikánsan magasabb arányban vallásos kisközösségekbe és egyházközségi, gyülekezeti csoportba járnak, míg a nem felekezeti iskolát választó tanulók szülei szignifikánsan magasabb arányban járnak szórakozóhelyekre, sportegyesületbe, sportkörre, valamint hobbikörre, klubba.

4.6 A tanulók családi hátterének iskolaválasztásra gyakorolt hatása

Összességként egyetlen regressziós modellbe (vö. 8. táblázat) építettük be a fejezet során bemutatott változókat, és arra voltunk kíváncsiak, hogy a tanulók demográfiai és szocio-kulturális családi háttere milyen módon van hatással a tanulók iskolaválasztására. A bináris logisztikus regresszió függő változóját az iskolaszektor képezte, ahol a nem felekezeti szektort választókat 0-val, míg a felekezeti szektort választókat 1-el jelöltük.

8. táblázat: A szülők szocio-kulturális tényezőinek hatása a tanulók nem felekezeti, valamint felekezeti iskolatípus választására (Exp(B) regressziós együtthatók; N=1898)

	1. modell	2. modell	3. modell	4. modell	5. modell
	Exp(B)	Exp(B)	Exp(B)	Exp(B)	Exp(B)
tanuló neme	0.979	1.076	1.109	1.125	1.122
lakóhely településtípusa	0.564***	0.684***	0.688***	0.681***	0.671***
korábbi iskolafenntartó típusa	0.176***	0.181***	0.176***	0.177***	0.175***
apa iskolai végzettsége		0.699**	0.722*	0.786	0.790
anya iskolai végzettsége		0.603***	0.617***	0.672**	0.671**
apa foglalkozási státusa		0.928	0.965	0.968	0.971
anya foglalkozási státusa		1.119	1.169	1.201	1.196
szubjektív anyagi helyzet			0.929	0.941	0.940
objektív anyagi helyzet			0.658***	0.681***	0.682***
apa olvasási szokásai				1.002	0.998
anya olvasási szokásai				0.786*	0.784*
otthoni könyvek száma				0.584***	0.587***
testvérek száma					0.871
családszerkezet					1.001
Nagelkerke R ²	0,08	0,11	0,12	0,13	0,13

Forrás: SIC-CSC 2018; egyéni számítás.

Bináris logisztikus regresszió-analízis, Enter módszer alkalmazásával.

Megj.: * $p \leq 0,05$; ** $p \leq 0,01$; *** $p \leq 0,001$.

Tanuló neme – dichotóm változó: lány, fiú. Állandó lakhely településtípusa – dichotóm változó: vidék, város. Korábbi iskolafenntartó típusa – dichotóm változó: állami iskola, nem állami iskola. Anya/apa iskolai végzettsége – dichotóm változó: felsőfokú végzettségű, nem felsőfokú végzettségű. Anya/apa foglalkozási státusa – dichotóm változó: magas státusú, alacsony státusú. Anya/apa olvasási szokásai – dichotóm változó: átlag alatti és átlag feletti. Családban fellelhető könyvek száma – dichotóm változó: 500 alatti, 500 feletti. Objektív anyagi helyzet – dichotóm változó: átlag alatti és átlag feletti. Szubjektív anyagi helyzet – dichotóm változó: nem élnek jobban és jobban élnek. Testvérek száma – dichotóm változó: egyedüli, van testvére. Családszerkezet – dichotóm változó: intakt, nem intakt.

Első lépésben a tanuló demográfiai jellemzőit vontuk be, mint a nemét, állandó lakóhelyét és korábbi iskolatípusát. A teljes modell szignifikáns és a magyarázó ereje 8 százalékos. Ebben a modellben a lakóhely településtípusának a hatása a legerőteljesebb, azaz a városról érkező tanulóknak félszeresen magasabb esélye van a nem felekezeti iskolába való bekerüléséhez. A korábbi iskolafenntartó típusa is szignifikáns hatást gyakorol az iskolatípus megválasztására, azaz az állami iskolából érkező tanulók nagyobb eséllyel választhatják meg

maguk számára az iskola típusát. A tanuló nemének nincs szignifikáns hatása.

Második lépésként a modellbe a meglévő magyarázó változók mellé a szülők iskolai végzettségét és foglalkozási státusát emeltük be, mely 3 százalékkal növelte a modell magyarázó erejét. Az új változók bevonásával a meglévő változók szignifikánsak maradtak, itt pedig a szülők iskolai végzettségének van szignifikáns magyarázó ereje. Az apa iskolázottsága nagyobb mértékben növeli annak az esélyét, hogy a gyermeke a nem felekezeti iskolába jusson be, mely hatás ereje mindvégig (új változók bevonásával) megmarad, viszont szignifikáns hatása a negyedik modelltől elveszik. Ezzel szemben az anya iskolázottságának szignifikáns hatása mindvégig megmarad, és annak erőssége is növekszik. Tehát az anya iskolázottsága jó felszeresen növeli annak az esélyét, hogy a gyermeke ne a felekezeti iskolát válassza.

Harmadik lépésként a gazdasági tőke mutatójaként a család anyagi helyzetére vonatkozó objektív és szubjektív magyarázó változókat vontuk be, amelyek közül az objektív anyagi helyzetnek van szignifikáns hatása, ugyanakkor egy százalékkal növeli a modell magyarázó erejét. A család anyagi jóléte felszeresen eséllyel növeli a tanuló nem felekezeti iskolaválasztását.

A negyedik modellbe a meglévő változók mellé a család kulturális tőkáját képező magyarázó változókat vontunk be, mint az otthon található könyvvállomány és a szülő olvasási szokásai. Ezek egy százalékkal növelték a modell magyarázó erejét, ugyanakkor az apa iskola végzettségének szignifikáns hatása megszűnt, a többi viszont megmaradt. Azt látjuk, hogy a szülők közül az anya olvasási gyakorisága növeli a tanuló nem felekezeti iskolába való bejutását, ahogyan az otthon található könyvek magas száma is. Az utolsó, ötödik modellbe a társadalmi tőke olyan elemeit vontuk be, mint a családszerkezet és a testvérek száma. Az új magyarázó változók bevonása nem emelte a modell magyarázó erejét, így az továbbra is 13%-ot magyaráz a függő változónk (iskolafenntartói típus) heterogenitásából. A fenti táblázatból (vö. 8. táblázat) azt látjuk, hogy sem a testvérek száma, sem a családszerkezet nem fejtenek ki szignifikáns hatást az iskolatípus megválasztása során.

5. ÖSSZEGRZÉS

Összességében véve kijelenthetjük, hogy a nem felekezeti iskolát választó tanulókhöz képest a felekezeti iskolába jelentkező diákok szignifikánsan magasabb arányban faluról származnak, ebből adódóan tanulmányuk ideje alatt kollégiumban élnek, vagy ingáznak. Azonban többnyire nem felekezeti iskolából érkeznek, az anyák magasabb iskolai végzettséggel rendelkeznek, mely az olvasási szokásaikban is visszaköszön. Ezzel szemben a nem felekezeti iskolába jelentkező tanulók nagy része városról származik, és hasonló iskolatípusból érkeznek.

A nem felekezeti iskolát választó tanulók a felekezeti társaikhoz képest magasabb szocio-ökonómiai státusú családokból származnak, mely mind a szülők iskolai végzettsége, mind a munkahelyi státusa, mind az olvasási szokásai stb. tekintetében megnyilvánul. A szülők iskolázottságán kívüli szektorközi egyenlőtlenség a családban található könyvek számában is megmutatkozik, hisz míg a nem felekezeti tanulók 21,6%-nak 500 fölötti, addig a felekezeti iskolát választó tanulók csupán 10,6%-a rendelkezik 500 fölötti könyvvállománnyal, ami szignifikáns eltérést ($\chi^2 = 87,968$; $df=4$, $p=0,000$) mutatott. A családok szubjektív és objektív anyagi helyzetét tekintve is szignifikáns eltérést találtunk, láthattuk, hogy a nem felekezeti iskolát választó tanulók családjai magasabb vagyoni-indexszel rendelkeznek. Korábbi kutatásunkban⁴⁴ is szignifikáns eltérést találtunk a település közti összehasonlításban, márpedig jelen kutatásukban azt láttuk, hogy a két szektor között a település lakóhelye szerinti bontásban is szignifikáns eltérés mutatkozik.

A többváltozós elemzés eredményeként azt találtuk, hogy a tanulók iskolatípus körüli megválasztásában a családi háttérnek 13%-os magyarázó ereje van. Ezen belül a tanuló lakóhelyének településtípusa, a korábbi iskolafenntartó típusa, az anya iskolai végzettsége és olvasási szokásai, valamint az otthon található könyvvállomány és az objektív anyagi helyzet fejt ki szignifikáns hatását. Továbbá azt láttuk, hogy az iskolai végzettség a településtípussal, a foglalkozási státussal, valamint a birtokolt javakkal is összefüggésben áll. Minden mutató szerint a jobban pozícionált családok gyermekei választják a nem felekezeti iskolákat.

⁴⁴ Tódor, 2017; 2018b.

Márpedig az iskolaválasztás egyik leglényegesebb korlátozó funkcióját a tanuló korábbi (általános iskolai) teljesítménye, valamint az egységes országos mérésen elért eredmények játsszák. Viszont azt is ki kell hangsúlyoznunk, hogy a családi háttér és a tanuló iskolai teljesítménye között szignifikáns összefüggést találtunk, amelyet jelen tanulmányunkban a szülők végzettsége, a birtokolt könyvek száma, a családszerkezet és a településtípus stb. kapcsán is már kimutattunk.

Itt tulajdonképpen beigazolódtott a hipotézisünk, miszerint a tanulók családi háttere szerint differenciálni lehet a megválasztott iskola típusát, esetünkben a felekezeti vagy a nem felekezeti szektort. Azt feltételeztük, hogy minél magasabb a tanuló családi háttérindexe, annál magasabb presztízsű iskolát választ a maga számára. Márpedig az eredményeink arról tanúskodnak, hogy a magasabb kulturális és gazdasági erőforrásokkal rendelkező családok, akik előnyösebb területi helyszínről származnak, valóban a magasabb presztízsnek örvendő nem felekezeti szektort választja a maguk és a gyermekük számára. Tehát a középiskola megválasztásánál a származás közvetlen módon fejt ki hatását, amelyet a bináris logisztikus regressziós modellben mutattunk ki. Adataink tükrében kijelenthetjük, hogy a származásbeli különbségek mentén kialakult iskolatípusok erősen szelektált tanulói csoportokat különítenek el, mely tény megegyezik a szakirodalomban kimutatott empirikus eredményekkel és tényekkel.⁴⁵

⁴⁵ Vö. pl. Mare, Robert D.: Change and Stability in Educational Stratification. *American Sociological Review*, 46 (1), 1981. 72–87.

Felhasznált irodalom

Avenarius, Hermann: *Die Herausforderung des öffentlichen Schulwesens durch private Schulen. Aktuelle Rechtsfragen in einer angespannten Beziehung*. Frankfurt: GEW, 2011.

Becker, Rolf: Klassenlage und Bildungsentscheidungen. Eine empirische Anwendung der Wert-Erwartungstheorie. *Kölner Zeitschrift für Soziologie und Sozialpsychologie*, 52 (3), 2000. 450–474.

Becker, Rolf – Lauterbach, Wolfgang (ed.): *Bildung als Privileg. Erklärungen und Befunde zu den Ursachen der Bildungsungleichheit*. Wiesbaden: VS Verlag für Sozialwissenschaften, 2010.

Bodó Barna – Márton János: Magyar iskolaválasztás Erdélyben. *Kisebbségkutatás*, 2012/3. 418–472.

Bodó Barna: Magyar fiatalok többségi iskolaválasztása Aradon. *Kisebbségkutatás*, 2013/4. 31–48.

Boudon, Raymond: *L'inégalité des chances. La mobilité sociale dans les sociétés industrielles*. Paris: Colin, 1973.

Boudon, Raymond: *Education, opportunity and social inequality: changing prospects in Western society*. New York: Wiley, 1974.

Boudon, Raymond: *Beiträge zur allgemeinen Theorie der Rationalität*. Tübingen: Mohr Siebeck, 2013.

Bourdieu, Pierre: Gazdasági tőke, kulturális tőke, társadalmi tőke. In: Angelusz Róbert (szerk.): *A társadalmi rétegződés komponensei. Válogatott tanulmányok*. Budapest: Új Mandátum Könyvkiadó, 1999. 156–177.

Brassai László – Bustya János: *Jelentés a veteményeskertből. Hozzáadott értékek a református felekezeti iskolában*. Kolozsvár: Erdélyi Református Egyházkerület, 2014.

- Dronkers, Jaap – Avram, Silvia: Mit mutatnak a nemzetközi összehasonlítások az iskolaválasztás és a nem állami iskolák terén Európában? In: Bacskai Katinka (szerk.): *A felekezeti oktatás új negyedszázada. Tanulmányok Pusztai Gabriella tiszteletére.* Debrecen: Debreceni Egyetemi Kiadó/Debrecen University Press, [2014.] 2017. 97–116.
- Frigy Szabolcs-István: A felekezeti iskolák hozzáadott értékének vizsgálata Romániában. In: Hatos Pál (szerk.): *PhD-konferencia 2013.* Debrecen: Balassi Intézet – Márton Áron Szakkollégium, 2013. 324–331.
- Frigy Szabolcs-István: *A Partiumi magyar tannyelvű felekezeti iskolák vizsgálata a hozzáadott érték és társadalmi mobilitás tükrében.* Kolozsvár, 2014. [Doktori értekezés, kézirat]
- Ganzeboom, Harry B. G. – Graaf, Paul M. de – Treiman, Donald J: A Standard International Socio-Economic Index of Occupational Status. *Social Science Research*, 21, 1992. 1–56.
- Gergely Erzsébet: Az erdélyi magyar szakiskolások társadalmi háttere. In: Pletl Rita (szerk.): *Anyanyelvoktatás. A magyar tannyelvű szakközépiskolai oktatás helyzete.* Kolozsvár: Abel Kiadó, 2015. 97–111.
- Harazd, Bea: *Die Bildungsentscheidung. Zur Ablehnung der Schulformempfehlung am Ende der Grundschulzeit.* Münster: Waxmann, 2007.
- Kristen, Cornelia: *School choice and ethnic school segregation: Primary school selection in Germany.* Internationales Hochschulschriften, Münster: Waxmann, 2005.
- Maaz, Kai – Hausen, Cornelia – McElvany, Nele – Bamuert, Jürgen: Stichwort: Übergänge im Bildungssystem. Theoretische Konzepte und ihre Anwendung in der empirischen Forschung beim Übergang in die Sekundarstufe. *Zeitschrift für Erziehungswissenschaft*, 2006/3. 299–327.

- Mare, Robert D.: Change and Stability in Educational Stratification. *American Sociological Review*, 46 (1), 1981. 72–87.
- Mayer, Tanja – Koinzer, Thomas: Schulwahl. Grundlegende Theorien und Befunde und einige kritische (Nach-)Fragen. *Engagement*, 32 (3), 2014. 161–173.
- Márton János: Többségi nyelvű iskolaválasztás székelyföldi magyar nemzetiségű diákok körében. *Kisebbségkutatás*, 2013/4. 18–30.
- Oldfield, Elizabeth – Hartnett, Liane – Bailey, Emma: *More than an educated guess: Assessing the evidence on faith schools*. London: Theos, 2013.
- Papp Z. Attila: Az iskolaválasztás motivációi és kisebbségi perspektívái. *Kisebbségkutatás*, 2012/3. 399–417.
- Papp Z. Attila: Kisebbségi magyarok oktatási részvételének értelmezési lehetőségei. *Educatio*, 2012/1. 3–23.
- Papp Z. Attila: Többségi nyelvű iskolaválasztás kisebbségben, avagy a PISA-adatoktól a Kárpát-medencei diskurzusokig. *Kisebbségkutatás*, 2013/4. 7–17.
- Papp Z. Attila (szerk.): *Változó kisebbség. Kárpát-medencei magyar fiatalok. A GeneZYs 2015 kutatás eredményei*. Budapest: Mathias Corvinus Collegium – Tihanyi Alapítvány – MTA TK Kisebbségkutató Intézet, 2017.
- Papp Z. Attila – Márton János: Oktatásügy. In: Bárdi Nándor – Éger György (szerk.): *Magyarok Romániában, 1990–2015. Tanulmányok az erdélyi magyarságról*. Budapest: Károli Gáspár Református Egyetem – L'Harmattan Kiadó, 2017. 341–373.
- Pusztai Gabriella: *Iskola és közösség. Felekezeti középiskolák az ezredfordulón*. Budapest: Gondolat, 2004.

- Pusztai Gabriella: A társadalmi tőke szerepe a határon túli felekezeti középiskolások iskolai pályafutásának alakulásában. *Protestáns Szemle*, 2004/3. 40–62.
- Pusztai Gabriella: *A társadalmi tőke és az iskola*. Budapest: Mandátum Kiadó, 2009.
- Pusztai Gabriella – Bacskai Katinka: A PISA és a fenntartói sokszínűség. *Educatio*, 2015/2. 39–49.
- Sajtos László – Mitev Ariel: *SPSS kutatási és adatelemzési kézikönyv*. Budapest: Alinea Kiadó, 2007.
- Suter, Peter: *Determinanten der Schulwahl. Elterliche Motive für oder gegen Privatschulen*. Wiesbaden: Springer VS, 2013.
- Tódor Imre: A középiskola-választási döntés mechanizmusai a felekezeti intézményekbe jelentkezők körében. In: Bodó Barna – Szothák Szilvia (szerk.): *Fiatal tudomány – tudományunk fiataljai a Kárpát-medencében. Határhelyzetek IX*. Budapest: Külgazdasági és Külügyminisztérium, 2017. 417–438.

Tódor Imre: A középiskolás tanulók iskolai eredményesség-vizsgálata szektorközi összehasonlításban Hargita megyében. In: Bodó Barna – Szoák Szilvia (szerk.): *Diszciplínák találkozása – nyelvek és kultúrák érintkezése. Határhelyzetek XI.* Budapest: Külgazdasági és Külügyminisztérium, 2018. 131–154.

Tódor Imre: A felekezeti és a nem felekezeti középiskolát választó tanulók jellemzőinek vizsgálata Hargita megyében. In: Kolumbán Vilmos József (szerk.): *A reformáció öröksége. Egyháztörténeti tanulmányok.* Erdélyi Református Egyháztörténeti Füzetek 24. Kolozsvár: Kolozsvári Protestáns Teológiai Intézet, 2018. 616–629.

Vita Emese: Az iskolaválasztás és a továbbtanulási aspirációk társadalmi-gazdasági meghatározottságai az erdélyi magyar középiskolások körében. In: Bodó Barna – Szoák Szilvia (szerk.): *Fiatál tudomány – tudományunk fiataljai a Kárpát-medencében. Határhelyzetek IX.* Budapest: Külgazdasági és Külügyminisztérium, 2017. 439–462.

Dokumentumok

*** 2011/1-es oktatási törvény. Legea Educației Naționale (Legea nr. 1 din 5 ianuarie 2011). In: *Monitorul Oficial al României* nr. 18 din 10 ianuarie 2011.

*** Grundgesetz für die Bundesrepublik Deutschland vom 23. Mai 1949 (BGBl. S. 1), zuletzt geändert durch Artikel 1 des Gesetzes vom 23.12.2014 (BGBl. I S. 2438).

[URL:<https://www.bundestag.de/bundestag/aufgaben/rechtsgrundlagen/grundgesetz/gg01/245122>] (Megtekintés: 2018.11.17.)

*** *Protocol cu privire la predarea disciplinei religie (cultul romano-catolic de limbă română, romano-catolic de limbă maghiară și greco-catolic), în învățământul preuniversitar de stat, și cu privire la organizarea învățământului teologic catolic.*

[http://www.culte.gov.ro/library/files/protocol_cult_catolic.pdf] (Megtekintés: 2017.01.22)

KESZEG ERIKA – TORÓ TIBOR*

Nyelvi hierarchiák az anyanyelv- oktatásban.

Fakultatív magyar oktatás Erdélyben

1. Bevezető

A rendszerváltást követően a közoktatás kérdése a figyelem középpontjába került mind a hivatalos oktatáspolitikai, mind pedig szakértői szinten. Magyar nyelvterületen (is) megnőtt azon kutatások és tanulmányok száma, melyek a társadalomtudományok (alkalmazott nyelvészet, szociológia, politológia, pedagógia) felől közelítik meg a nyelvi, nyelvhasználati kérdéseket az oktatásban.¹ Erdélyben a kutatások elsősorban a tannyelv- és iskolaválasztás kérdésével, a nyelvi attitűdökkel, illetve a román jogszabályokban

* A szerzők: (keszezerika91@gmail.com), nyelvész, politológus, Bálványos Intézet, Sapientia EMTE; (torotibor@sapientia.ro), politológus, Bálványos Intézet, Sapientia EMTE

¹Vanco Ildikó: A határon túli magyar tannyelvű és magyar tematikájú közoktatás. In: Tolcsvai Nagy Gábor (szerk.): *A magyar nyelv jelene és jövője*. Budapest: Gondolat Kiadó, 2017. 357–430.

Csernicskó István: Language Policy in Ukraine: The Burdens of the Past and the Possibilities of the Future. In: Simone, E Pfenninger – Judit, Navracscics (eds.): *Future Research Directions for Applied Linguistics*. Bristol: Multilingual Matters, 2017. 120–148.

Papp Z Attila: Oktatás a (nyelv)határon: Közelkép a kárpátaljai magyar szörványoktatásról. *Kisebbségkutatás*, 24 évf., 3. sz., 2015. 129–151.

Papp Z Attila: Hidden Ethnic Inequalities: A Possible Global Educational Exploration Using PISA. *Ethnicity*, 1(10), 2014. 4–40.

Karmacsi Zoltán: Nyelvi attitűd: gyengítő és erősítő tényezők Kárpátalján a magyar nyelv esetében. In: Borbély Anna – Vančonek Kremmer Ildikó – Hattyár Helga (szerk.): *Nyelvideológiák, attitűdök és sztereotípiák*. Budapest – Dunaszerdahegy – Nyitra: Tinta Könyvkiadó, 2009. 415–423.

testet öltő nyelvi hierarchiákkal foglalkoznak.² A magyar anyanyelvoktatás kérdése ritkán képezte átfogó kutatások tárgyát, a szerzők jellemzően módszertani szempontból közelítenek a témához.³ A témában releváns (erdélyi) magyar szakirodalom további sajátossága, hogy a nyelvi-oktatási kérdéseket jellemzően lokális, a magyar nyelvterületre jellemző kérdésként tematizálja. Ennek következtében az erdélyi magyar kutatások eredményeinek integrálása a nemzetközi szakirodalomban mindeztidáig nem történt meg. Az utóbbi évtizedben nemzetközi szinten növekvő érdeklődés tapasztalható a nyelv- és oktatáspolitikai kutatások eredményeinek szintetizálására, megnőtt az oktatás területén végzett elméleti és empirikus nyelvpolitikai kutatások száma.⁴ Az empirikus kutatások

² Papp Z. Attila – Márton János – Székely Gergő István – Barna Gergő: Hungarian-Language Education: Legal Framework, Institutional Structure and Assessment of School Performances. In: Kiss Tamás – Székely István – Toró Tibor – Nándor Bárdi – Horváth, István (eds.): *Unequal Accommodation of Minority Rights: Hungarians in Transylvania*. London: Palgrave, 2018. 249-292. Benő Attila – Péntek János: Hungarians in Transylvania: Language policy and mainstream language ideologies in Romania. In: Marian Sloboda – Petteri Laihonon – Anastassia Zabrodskaja (eds.): *Sociolinguistic Transition in Former Eastern Bloc Countries: Two Decades after the Regime Change*. Peter Lang International Academic Publishers, 2016. 185-205. Fóris-Ferenczi Rita – Péntek János: A romániai magyar közoktatás, különös tekintettel az oktatás nyelvére. In: Bartha Csilla – Nádor Orsolya – Péntek János (szerk.): *Nyelv és oktatás kisebbségben: Kárpát-medencei körkép*. Budapest: Tinta Könyvkiadó, 2011. 73-132. Bálint Emese – Péntek János (szerk.): *Oktatás: nyelvek határán. Közelkép és helyzetkép a romániai magyar oktatásról*. A Szabó T. Attila Nyelvi Intézet Kiadványai 5, Kolozsvár, 2009. Petteri Laihonon: Nyelvi ideológiák a romániai Bánságban. In: Borbély Anna – Vančonek Kremmer Ildikó – Hattyár Helga (szerk.): *Nyelvideológiák, attitűdök és sztereotípiák*. Budapest–Dunaszerdahely–Nyitra: Tinta Könyvkiadó, 2009. 321-329.

³ A magyar nyelv és irodalom oktatásának jogi és tartalmi szabályozásáról lásd: Kádár Edit: *A magyar nyelv tantárgy tartalma és oktatása a romániai oktatásszabályozásai keretben*. Kolozsvár: ISPM Working Papers 62, 2016.

A kérdéssel módszertani szempontból Magyarai Sára foglalkozott, főbb munkái: Magyarai Sára: *A magyar mint idegen nyelv oktatása. Fogalmak, helyzetek, megoldások*. Nagyvárad: Partium Kiadó, 2017.

Magyarai Sára: MID-oktatás Romániában? – Fogalmak, helyzetek, lehetőségek. In: Maróti Orsolya – Nádor Orsolya (szerk.): *Journal of Teaching Hungarian as a 2nd Language and Hungarian Culture*. Budapest: Balassi Intézet, 2016. 70–76.

⁴ Spolsky, Bernard: *Language policy*. Cambridge – New York: Cambridge University Press, 2004.; Shohamy, Elena: *Language policy: hidden agendas and*

jelentős része a nyelv- és oktatáspolitikák sikeres végrehajtásának feltételeire, valamint a különböző szereplők végrehajtásban betöltött szerepére fókuszál. Ennek keretében kiemelt figyelmet fordítanak a tanárok szerepére és oktatási gyakorlatára, amellel érvelve, hogy a tanár az a szereplő, aki az osztályteremben a végső oktatási és nyelvpolitikai döntéseket meghozza.⁵

A kutatások hozadéka, hogy ráirányították a figyelmet a hivatalos politikák és az osztálytermi gyakorlat közötti eltérésekre, mindazonáltal nem adtak választ a társadalomban jelen lévő domináns nyelvi ideológiák és de facto nyelvi (oktatási) gyakorlatok közötti összefüggésekre. Tanulmányunk célja a fakultatív magyar oktatás kontextusában bemutatni a hivatalos nyelv- és oktatáspolitikák, domináns nyelvi ideológiák, valamint a helyi szintű intézményes mechanizmusok hatását és következményeit a tanárok döntéseire és oktatási stratégiáik alakítására.

Romániában a magyar diákok túlnyomó többsége magyar nyelven végzi tanulmányait, ugyanakkor jellemzően a szörvány megyékben, a magyar és vegyes családból származó gyerekek egy része román tannyelvű oktatási intézményben tanul. A fakultatív magyar oktatás lehetőségét teremt arra, hogy a román tannyelven tanuló kisebbségi diákok kérésre, valamint ha megfelelő számban összegyűlnek heti rendszerességgel magyar nyelv és irodalmat, magyarságismeretet és zenét tanuljanak magyar nyelven. A 2017–2018-as tanévben az erdélyi megyékben megközelítőleg 1700 diák vett részt fakultatív magyar oktatásban.⁶ Bár ez a szám az erdélyi magyar diákok kis részét képezi, egyes megyékben fontos kisebbségi oktatáspolitikai kihívásnak számít, ugyanis a magyar diákok jelentős része a fakultatív oktatás keretében kerül intézményes kapcsolatban a magyar nyelvvel. Ennek ellenére a fakultatív magyar oktatás kérdése marginális problémaként jelenik meg mind az egyes tanfelügyelőségek, mind pedig a magyar oktatásszervezők napirendjén.

Az oktatásszervezők jellemzően az anyaországi támogatáspolitikai kontextusában tematizálják a kérdést. A Szülőföldön magyarul

new approaches. London – New York: Routledge, 2006.; Menken, Kate – García, Ofelia (eds.): *Negotiating language policies in schools: educators as policymakers*. New York: Routledge, 2010.

⁵ Menken – García, 2010.

⁶ Ez a szám nem tartalmazza a csángó-oktatásban részt vevő diákokat, akik száma körülbelül 5-600 diákra tehető.

oktatás-nevelési támogatás értelmében azok a diákok is jogosultak a támogatásra, akik nem magyar tannyelven végzik tanulmányaikat, hanem fakultatív módon tanulják a magyar nyelvet.⁷ A támogatás odaítélésének gyakorlatát több alkalommal nehezményezték az oktatásszervezők és a témával foglalkozó kutatók, kiemelve, hogy a támogatás nem minden esetben segíti a magyar iskolahálózat fenntartását, a fakultatív magyar oktatás esetében pedig számos esetben kontraproduktív. Bár az oktatás-nevelési támogatás vélhetően motiválóan hat a diákokra és szüleikre abban, hogy igényeljék a magyarórákat, ennek részletes elemzése túlmutat jelen tanulmány keretein.

Fontos adalék továbbá, hogy a fakultatív magyar oktatás működését szabályozó törvényi keret és metodológia nincs megfelelően kidolgozva, tankönyvek és segédanyagok a fakultatív oktatás számára nem készültek. A hiányos törvényi keret, valamint a végrehajtást segítő eszközök hiányában a fakultatív oktatás megszervezésében az egyes iskolák vezetősége jut hangsúlyos szerephez, míg a nyelvoktatás céljainak és tartalmának kialakítása a magyar oktatás szempontjából szakképzetlen tanárok feladatává válik.

Bár oktatáspolitikai szempontból a helyi szint szerepének és a tanárok mozgásterének növekedése pozitív tényezőként értékelhető, a fakultatív magyar oktatás esetében elsősorban azok negatív következményei hangsúlyosak. Világos oktatáspolitikai célok és metodológia hiányában a fakultatív magyar oktatás megszervezése a helyi iskolák érdekeit követi, amelyek román iskolákról lévén szó, ritkán esnek egybe a magyar közösség érdekeivel. Továbbá használható tanterv és tankönyvek hiányában a tanárok sok esetben nem tudják, hogy mi szerint szervezzék a tananyagot, ami nagyfokú bizonytalanságot eredményez az órák céljainak konkretizálásban, és az oktatás hatékonyságát is gyengíti.

A tanulmányban a fakultatív magyar oktatás végrehajtását befolyásoló tényezők és azok gyakorlati következményeinek

⁷A Szülőföldön magyarul nevelési, oktatási valamint tankönyv- és taneszköz támogatás pályázati kiírása elviekben kizárja a támogatás odaítélését azon fakultatív magyar oktatásban résztvevő diákok számára, akiknek lakhelye elérhető közelségben lehetőségük lenne magyar tannyelven tanulni. A gyakorlat azonban azt mutatja, hogy ezt a kritériumot ritkán veszik figyelembe az elbírálás során. A pályázati kiírás a következő honlapon érhető el:
<http://www.szulofoldonmagyarul.ro/palyazati-felhivas.php>

bemutatására vállalkozunk. Tekintve, hogy a téma az oktatáskutatás és nyelvpolitika határán helyezkedik el, az elemzés során egyaránt támaszkodunk az oktatás- és nyelvpolitikai kutatások releváns eredményeire. A tanulmány során amellet érvelünk, hogy az adott homályos oktatáspolitikai kontextusban a tanári döntéseknek és stratégiáknak a strukturális, intézményes és ideológiai tényezők hatására nem várt következményei lehetnek, melyek egyrészt csökkentik a nyelvoktatás hatékonyságát, másrészt a nyelvi hierarchiák újratermelődéséhez vezetnek.

A tanulmány felépítése a következő. Az első rész a főbb elméleti kereteket mutatja be, külön hangsúlyt fektetve a nyelvpolitikai és oktatáspolitikai szakirodalmak integrálására. A második rész a kutatás kontextusára és módszertanára fókuszál. A tanulmány harmadik és egyben érdemi részében a strukturális, intézményes és ideológiai tényezők hatását mutatjuk be a fakultatív magyar oktatás gyakorlatára. Az elemzést következtetések megfogalmazásával zárjuk.

2. Elméleti kiindulópontok

A nyelvoktatás – legyen szó anyanyelv- vagy idegennyelv-oktatásról, egy vagy kétnyelvű oktatásról – mind a nyelv-, mind pedig az oktatáspolitikai kutatások központi témáját képezi. A nyelvpolitikai kutatások jellemzően a makroszintű strukturális elemekre és nyelvi ideológiákra fókuszálnak,⁸ miközben az oktatáskutatások a helyi szint szerepét hangsúlyozva az aktorközpontú megközelítés irányába mozdulnak el.⁹ Bár az utóbbi években mindkét tudományterületen

⁸ Ricento, Thomas K. – Hornberger, Nancy H.: Unpeeling the Onion: Language Planning and Policy and the ELT Professional. *TESOL Quarterly*, Vol. 30, No. 3, Autumn 1996. 401–427. doi:10.2307/3587691.; Spolsky, 2004; Shohamy, 2006; Hornberger, Nancy H. – Johnson, David Cassels: Slicing the Onion Ethnographically: Layers and Spaces in Multilingual Language Education Policy and Practice. *TESOL Quarterly*, Vol. 41, No. 3, September 2007. 509–532. doi:10.1002/j.1545-7249.2007.tb00083.x.

⁹ Borg, Simon: Teacher cognition in language teaching: A review of research on what language teachers think, know, believe, and do. *Language Teaching*, 36, 2003. 81–109. doi:10.1017/s0261444803001903.; Menken – García, 2010.; Basturkmen, Helen: Review of research into the correspondence between language teachers' stated beliefs and practices. *System*, 40, 2012. 282–295. doi:10.1016/j.system.2012.05.001.; Biesta, Gert – Priestley, Mark – Robinson,

jelentős empirikus kutatások megvalósítására és releváns elméleti modellek kidolgozására került sor, a kapott eredmények szintetizálása és továbbgondolása még várat magára.

Az oktatáskutatás irodalma az iskola és tanárok intézményes szerepére hívja fel a figyelmet, hangsúlyozva, hogy az iskola az a szint, ahol a nyelvpolitika megvalósul, a tanárok pedig olyan intézményes szereplők, akik a végső nyelvi, nyelvhasználati döntéseket meghozzák.¹⁰ A kutatások jelentős része a tanári gyakorlatokat és attitűdöket az oktatási reformok kontextusában vizsgálja, arra keresve a választ, hogy mi befolyásolja a tanárokat abban, hogy támogatják a reformot, vagy ellenállnak annak. A szerzők egy része a tanári attitűdöket elsősorban belső, személyes jellemzőkkel (személyes és szakmai identitás, múltbeli tapasztalatok, hiedelmek), míg mások külső strukturális és kulturális tényezőkkel (iskolavezetés, oktatási kultúra, szakmai közösségen belüli kapcsolatok) magyarázzák. Borg¹¹ és Basturkmen¹² a tanári hiedelmek és gyakorlat összefüggéseit vizsgáló szakirodalmat áttekintve amellet érvel, hogy bár a tanárok identitása, hiedelmei és az osztálytermi kontextus befolyásolja az oktatási gyakorlatot, az adott strukturális és intézményes feltételek korlátozhatják a tanárt, hogy hiedelmeinek megfelelően cselekedjen.

A kutatások ráirányították a figyelmet a tanári hiedelmek, oktatási gyakorlat és kontextus kapcsolatára, ugyanakkor a tanári döntéseket és gyakorlatokat elsősorban egyéni jellemzőkből és személyes képességekből vezetik le. Más szerzők ezzel szemben a tanárookra mint intézményes aktorokra tekintenek, a tanári döntéseket és gyakorlatokat pedig intézményes folyamatok eredményeiként határozzák meg.¹³ Priestley és társai¹⁴ értelmezésében a tanári

Sarah: The role of beliefs in teacher agency. *Teachers and Teaching*, 21:6, 2015. 624–640. doi:10.1080/13540602.2015.1044325.

¹⁰ Menken – Garcia, 2010.

¹¹ Borg, 2003.

¹² Basturkmen, 2012.

¹³ Bieste et al., 2015.; Bridwell-Mitchell, Ebony N.: Theorizing Teacher Agency and Reform. *Sociology of Education*, 88(2), 2015. 140–159.

doi:10.1177/0038040715575559.; Priestley, Mark – Biesta, Gert – Robinson, Sarah: Teacher agency: what is it and why does it matter? In: Kneyber, René – Evers, Jelmer (eds.): *Flip the system: changing education from the ground up*. London: Routledge, 2015. 134–148.;

¹⁴ Priestley et al. 2015.

gyakorlatokat nem kizárólag a tanárok személyes képességei alakítják, hanem azon strukturális, kulturális és ideológiai kontextusok, melyekben a tanárok döntéseiket nap mint nap meghozzák. Ennek értelmében a tanári döntések és gyakorlatok mindig szituatívák és kontextusba ágyazottak, melyeket a tanárok képességei, egyéni erőfeszítései, a rendelkezésre álló források, illetve kulturális és strukturális tényezők kölcsönhatása alakít.

Hasonlóan Bridwell-Mitchell¹⁵ is a kontextus korlátozó szerepére hívja fel a figyelmet. A szerző rámutat arra, hogy hasonló tanári attitűdöknek különböző strukturális kontextusokban eltérő eredményei lehetnek. Három egymással kölcsönhatásban levő tényező szerepére világít rá: tanárok egymástól való tanulása, szakmai közösségen belüli interakciók, valamint közösségi hiedelmek az oktatás gyakorlatáról és céljairól. A tanári attitűdök és az oktatási gyakorlat ezen tényezők interakciója mentén alakul, így végső soron a nyelv és oktatáspolitikai gyakorlatba ültetését is ezen intézményes mechanizmusok együttes hatása határozza meg.

A kutatások fontos hozadéka, hogy a korábbi nyelvpolitikai munkák túlzott policy orientált megközelítésével szemben a helyi szint fontosságára irányították a figyelmet. Mindazonáltal bár az oktatáspolitikai szakirodalom által hangsúlyozott mikroszintű tényezők, a tanárok hiedelmei és tapasztalatai, intézményen belüli kapcsolatok és folyamatok releváns szempontoknak számítanak, nem tekinthetők függetlennek olyan makroszintű strukturális tényezőktől, mint a hivatalos törvények és politikák, vagy más állami szintű intézményes gyakorlatok. Makroszintű oktatáspolitikai folyamatokra fókuszáló megközelítést érvényesít például Golden,¹⁶ aki New York egy alternatív, gyerekközpontú oktatási hagyományokkal rendelkező iskolájában azt vizsgálta, hogy a neoliberális és piac működésén alapuló politikai-ideológiai váltás hogyan befolyásolja a tanárok szerepértelmezését és oktatási gyakorlatait.

A kortárs nyelvpolitikai kutatások a makroszintű strukturális tényezők, nyelvi ideológiák és a nyelvi gyakorlatok kapcsolatára fókuszálnak, hangsúlyozva, hogy a nyelvpolitikák hatása nem érthető

¹⁵ Bridwell-Mitchell, 2015.

¹⁶ Golden, Noah Asher: Narrating neoliberalism: alternative education teachers' conceptions of their changing roles. *Teaching Education*, 29(1), 1–16. 2017. doi:10.1080/10476210.2017.1331213.

meg a nyelvi gyakorlatok és társadalmi aktorok cselekedeteinek vizsgálata nélkül. Ricento–Hornberger¹⁷ a nyelvpolitikai folyamatok rétegzettsége mellett érvel, melynek értelmében a szereplői döntések átszövik a nyelvpolitika teljes spektrumát és minden szinten (tervezés, operacionalizálás, gyakorlatba ültetés) jelen vannak. A nyelvpolitikát minden szinten a szereplők személyes és intézményes diskurzusokba ágyazott értelmezései és interakciói alakítják, melyek soha nem érték- és érdekesemlegesek, hanem ideológiák mentén strukturáltak.

Hasonlóan Spolsky¹⁸ és Shohamy¹⁹ is a nyelvpolitika rétegzettsége mellett foglal állást, rávilágítva arra, hogy a nyelvpolitika nemcsak a hivatalos döntéshozatal, hanem a társadalom valamennyi szintjén a nyelvi hiedelmek és gyakorlatok együttes vizsgálatában érhető tetten. Shohamy a nyelvpolitika fogalmát kiterjeszti olyan eszközökre és mechanizmusokra, melyek nyíltan vagy rejtetten meghatározzák a társadalom nyelvi attitűdjeit és nyelvhasználati gyakorlatait. Az oktatás területén a nyílt mechanizmusok rendszerint oktatási törvényekben és hivatalos dokumentumokban öltenek testet, míg a rejtett nyelvpolitika olyan eszközökben (tankönyvek, metodológiák) és gyakorlatokban (döntések a nyelvválasztásról, nyelvi feliratokról stb.) érhető tetten, melyek elsődleges célja látszólag nem a társadalom nyelvi viselkedésének befolyásolása. A szerző továbbá amellett érvel, hogy a hivatalos nyelv- és oktatáspolitikák, melyek célja a nyelvi sokszínűség és pozitív nyelvi diszkrimináció előmozdítása, a gyakorlatban rejtetten működő mechanizmusok hatására sok esetben a deklarált célok ellenében hatnak.²⁰

Ezen kutatások rávilágítottak a hivatalos és megvalósított nyelv- és oktatáspolitikai különbségére, mindazonáltal az elemzés során jellemzően a hegemon strukturális és ideológiai elemek szerepére fókuszáltak, míg az aktorok viselkedésének és gyakorlatainak vizsgálata kevés figyelmet kapott. Hornberger és Johnson²¹ túllép ezen a megközelítésen és arra hívja fel a figyelmet, hogy a strukturális és ideológiai tényezők hatásának megértéséhez a helyi szintű aktorok cselekedeteire kell fókuszálni, ugyanis ők azok a szereplők, akik döntéseikkel lehetőséget teremtenek a politika (újra)értelmezésére és

¹⁷ Ricento – Hornberger, 1996.

¹⁸ Spolsky, 2004.

¹⁹ Shohamy, 2006.

²⁰ Shohamy, 2006.

²¹ Hornberger – Johnson, 2007.

végrehajtására. Esettanulmányukban bemutatják, hogy a tanárok mindennapi döntéseik és gyakorlataik által teret nyithatnak a többnyelvű oktatásra akár a hivatalos oktatáspolitiká ellenében is. Amellett érvelnek, hogy bár a hivatalos politikák korlátozzák a tanár mozgásterét a strukturális és ideológiai keretek meghatározása által, a politika értelmezése különböző szinteken a nyelvpolitika „nem tervezett tereit” nyitja meg.²² Hasonló esettanulmányokat mutat be a Menken–García szerzőpáros által szerkesztett tanulmánykötet,²³ mely a tanárokat politikaformáló aktorokként tételezi, akik a nyelvpolitikák gyakorlatba ültetésére vonatkozó végső döntéseket meghozzák. Értelmezésükben a tanárok nyelvi viselkedése és nyelvhasználatra vonatkozó döntései megerősítik, újratermelik vagy esetenként aláássák a hivatalos nyelv- és oktatáspolitikát. Hélot²⁴ egy Franciaországba bevándorló nyelvtanár oktatási stratégiáit mutatja be, aki interiorizálja a francia állam hegemon egynyelvű politikáját és ennek következtében nem tekinti megoldásnak saját anyanyelvét használni azokkal a hasonló háttérű diákokkal, akik nyelvi gondokkal küzdenek. Valdiviezo²⁵ a Perui Köztársaságnak a kecsua nyelv revitalizációjára irányuló nyelvpolitikáját a végrehajtás szempontjából mutatja be különböző tanári stratégiák elemzése által. Az esettanulmányban egyes tanári gyakorlatok az intézményes támogatottság hiánya ellenére teret nyitnak a kecsua nyelven való oktatás számára, míg más stratégiák a kecsua nyelv és közösség marginális státuszát erősítik. A kötetben bemutatott esettanulmányok közös kiindulópontja, hogy a nyelv- és oktatáspolitiká nem értelmezhető a tanárok cselekedetei nélkül, akik oktatási gyakorlatukban hiedelmiknek megfelelően értelmezik és alkotják újra a hivatalos politikát.

²² Hornberger – Johnson, 2007. 511.

²³ Menken – García, 2010.

²⁴ Hélot, Christine: "Tu Sais Bien Parler Maîtresse!" Negotiating Languages other than French in the Primary Classroom in France. In: Menken, Kate – García, Ofelia (eds.): *Negotiating language policies in schools: educators as policymakers*. New York: Routledge, 2010. 52-71.

²⁵ Valdiviezo, Laura Alicia: "Angles Make Things Difficult" Teachers' Interpretations of Language Policy and Quechua Revitalization in Peru. In: Menken, Kate – García, Ofelia (eds.): *Negotiating language policies in schools: educators as policymakers*. New York: Routledge, 2010. 72-87.

Részben a bemutatott szakirodalom túlzott tanárcentrikus megközelítése ellenében érvel a Johnson, D.C és Johnson, E. J szerzőpáros,²⁶ akik a szereplők hatalmának egyenlőtlen eloszlását hangsúlyozzák a nyelvpolitika különböző szintjein. A szerzők megkülönböztetik a nyelvpolitikai aktorokat aszerint, hogy mekkora szerepük van a nyelvpolitika alakításában. Értelmezésükben a nyelvpolitika kulcsszereplői pozíciójuk, intézményes struktúrában elfoglalt helyük és hatáskörük alapján sokkal inkább képesek a nyelvpolitika befolyásolására, míg mások a politikát a kulcsszereplők által kijelölt irányvonalak mentén hajtják végre. Az alkalmazott perspektíva a tanár hatalmát és kulcsfontosságú szerepét kérdőjelezi meg, rámutatva arra, hogy a tanárok a nyelvpolitika legalsó szintjén helyezkednek el, oktatási gyakorlatukat pedig a nyelvpolitika kulcsszereplői által uralt ideológiák és diskurzusok befolyásolják. A modell összecseng Shohamy érvelésével²⁷, miszerint a tanári döntéseket a hegemon nyelvpolitikai diskurzusok és nyelvi ideológiák befolyásolják.

A tanulmány további részében bemutatjuk a strukturális, intézményes és ideológiai tényezők szerepét a tanári döntések és oktatási stratégiák megválasztásában. Johnson és Johnson²⁸ megközelítését alkalmazva lokalizáljuk azon kulcsszereplőket, akiknek ideológiái és diskurzusai a nyelvpolitika végrehajtását befolyásolják. Egyetértünk azzal, hogy a kulcsfontosságú aktorok a nyelvpolitika valamennyi szintjén megtalálhatók, mindazonáltal a tanárok szempontjából elsősorban az oktatási intézmény döntéseiben öltenek testet. Az iskola vezetőségének politikaértelmezése, a tanfelügyelőség és/vagy igazgatóság támogatása a tanárok szempontjából olyan tényezőknek számítanak, melyek tereket nyitnak meg vagy zárnak be a tanári döntések előtt.

A tanulmányban amellet érvelünk, hogy a tanárok startégiáját és oktatási gyakorlatát a domináns nyelvpolitikai diskurzusok és helyi intézményes döntések befolyásolják. A nyelvpolitika kulcsszereplőinek értelmezései és cselekedetei - Shohamy kifejezését használva - olyan rejtett nyelvpolitikai mechanizmusokként

²⁶ Johnson, David Cassels – Johnson, Eric J.: Power and agency in language policy appropriation. *Language Policy*, 14(3), 2014. 221-243. doi:10.1007/s10993-014-9333-z.

²⁷ Shohamy, 2006.

²⁸ Johnson – Johnson, 2014.

működnek, melyek következtében a megvalósított politika (jelen esetben a fakultatív magyar nyelvoktatás gyakorlata) a hivatalos dokumentumokban deklarált nyelvi jogok ellenében hat. Ezen tényezők hatására a fakultatív magyar oktatásnak olyan nem tervezett következményei lehetnek, melyek egyrészt csökkentik a nyelvoktatás hatékonyságát, másrészt pedig a nyelvi hierarchiák újratermelődéséhez vezetnek.

3. Módszertan és a kutatás kontextusa

A tanulmány alapját képező kutatás megvalósítására a 2017–2018-as tanévben került sor. A kutatás elsődleges célja a fakultatív oktatás helyszíneinek feltérképezése volt, ugyanis sem a kormányzat, sem pedig az egyes megyei tanfelügyelőségek nem rendelkeztek pontos adatokkal a fakultatív magyar oktatás helyszíneire vonatkozóan, átfogó kutatás ezen oktatási formáról a korábbiakban nem készült. Ebből adódóan a kutatás elején a helyszínek azonosítása is kihívásnak bizonyult. Kiindulópontként a Romániai Magyar Pedagógusok Szövetségének az oktatási nevelési támogatás alapján készített adatbázisát használtuk, majd az így lokalizált helyszíneket a tanfelügyelőségek segítségével felülvizsgáltuk. Több helyszínt hólabda módszerrel, más helyszínek felkeresése után sikerült lokalizálni. Végül 64 oktatási helyszínt azonosítottunk, melyeknek demográfiai és oktatási jellemzőit az 1. táblázatban összesítettük. Mint látható, kilenc megyében működik fakultatív magyar oktatás, jellemzően olyan rurális közigazgatási egységekben, ahol a magyarok aránya 20 százalék alatt, vagy 20 és 50 százalék között van. A települések nagyobb részén nincs sem önálló, sem vegyes iskolában működő magyar oktatási intézmény. A helyszínek több mint 80, a diákok több mint 90 százaléka Arad, Beszterce-Naszód, Máramaros, Szatmár és Temes megyékben van.

1. táblázat: A fakultatív magyar nyelv- és irodalomoktatás helyszínei a 2017/18-as tanévben

Megye	Helyszínek		Közigazgatási egységek típusa		Magyarok aránya a megyében			Összesen	Diáklétszám			Magyar oktatási intézményi jelenlét a településen*** (%)	Magyar nyelven tanuló diákok száma
	Szám	Elért	Város	Falu	20% alatt	20-50%	50% felett		0-4 osztály	5-8 osztály	9-12 osztály		
Arad	6	5	2	4	3	3	0	185–195	67–71	102–105	16–19	50,0	2 247
Beszterce-Naszód	4	4	1	3	4	0	0	119	16	71	32	50,0	1 037
Bihar	5	5	1	4	4	1	0	70	9	61	0	80,0	17 238
Brassó	2	2	-	2	2	0	0	25	14	11	0	50,0	2 872
Máramaros	12	9	6	6	9	2	1	308–428	200–262	88 - 131	20–35	16,7	1 442
Maros	2	1	0	2	0	2	0	8*	8	0	0	100,0	27 233
Szatmár	14	13	0	14	3	11	0	445**	181	264	0	50,0	15 178
Szilágy	3	2	0	3	1	0	2	68**	0	28	40	66,7	6 703
Temes	16	12	6	10	15	1	0	281–353	193–223	78–113	10–17	12,5	1 354
Összesen	64	53	16	48				1549–1751	688–784	743–824	118–143	39,1	75 304

* Az egyik településen az elért oktató csak a 2018/2019-es tanévtől van az iskolában, nem tudott az előző tanévről adatot szolgáltatni

** Az egyik településről nincs semmilyen adat

*** Ez alatt önálló magyar iskolákat, óvodákat, vagy vegyes iskolához tartozó óvodai vagy iskolai csoportokat értünk.

Módszertani szempontból minden helyszínen megpróbáltunk interjút készíteni a fakultatív magyar tárgyát oktató tanárral, valamint megkértük, hogy töltsön ki egy adatlapot az oktatási helyszín jellemzőire vonatkozóan. A kutatás ideje alatt 53 helyszín oktatóját sikerült elérni. A maradék 11 elutasította az interjút vagy nem volt elérhető. A körülbelül 50-70 perces interjú struktúrája a következő volt. Az első felében rákérdeztünk az oktató életpályájára, valamint arra, hogy hogyan került kapcsolatba a fakultatív magyar oktatással. A második rész a fakultatív magyar oktatás helyzetére, kialakulására, diákok társadalmi és családi hátterére, valamint az oktató iskolavezetéssel való viszonyára és a tapasztalt problémákra kérdezett rá. A harmadik részben a fakultatív nyelvoktatás menetére voltunk kíváncsiak, arra kértük az oktatókat, hogy részletesen ismertessék, hogy hogyan zajlanak az órák, milyen segédanyagokat és számonkérési formákat használnak, mennyire hatékony az oktatás, valamint azt, hogy milyen intézkedésekre lenne szükség, hogy még hatékonyabban tudjanak tanítani. Az interjú negyedik része az oktatási nevelési támogatásra, az oktató által használt rekrutációs stratégiákra, valamint a fakultatív oktatás előnyeire és hátrányaira kérdezett rá. Az interjú utolsó része a fakultatív magyar oktatás és a magyar oktatási rendszer, valamint a helyi intézményes szereplők viszonyára fókuszált. A beszélgetés az oktató oktatási jövőképeinek feltérképezésével zárult. Az interjúkat egy, a fő témákra fókuszáló táblázat segítségével dolgoztuk fel, amely tartalmazta az érintett témák rövid összegzését és a releváns idézeteket is. Ez összehasonlíthatóvá és kategorizálhatóvá tette az információt. Emellett a tanári narratívák lokalizálásában diskurzus-elemzést alkalmaztunk.

Az adatlap célja az volt, hogy feltérképezzük az oktatási helyszínek jellemzőit. Mivel más adat nem állt rendelkezésünkre, fontos volt látni, hogy honnan kerülnek elő a magyarórákra beiratkozó diákok, milyen a tanár szerint a diákok nyelvtudása és nemzetisége, vannak-e diákok, akik magyarul tanulnak tovább, milyen nyelven beszélnek a fakultatív magyarórákon, valamint, hogy mi a fakultatív tárgyát oktató pedagógus végzettsége. A felsoroltak mellett az adatlap rákérdezett az oktatási helyszín több jellemzőjére is, mint például a magyar és román oktatási intézményrendszer összetétele a településen, valamint az iskola diáklétszáma. Fontos megjegyeznünk, hogy a fakultatív magyar oktatásban résztvevő diákokra vonatkozó

adatok (pl. magyar nyelvtudás, családi háttér) utólagos ellenőrzése nem állt módunkban, így az adatfeldolgozás során a tanároktól kapott információkra alapoztunk. Az oktatási helyszínrre vonatkozó adatokat összehasonlítottuk és esetenként javítottuk más, a rendelkezésünkre álló oktatás-statisztikai adatbázisokban²⁹ megjelenő információkkal.

Az oktatási helyszín-típusok lokalizálása során az adatlapok információiból indultunk ki. Az elemzéshez figyelembe vettük a települések jellemzőit, a diákok származását és nyelvtudását, az órán használt magyar és román nyelvhasználat arányát, valamint az oktatási helyszín magyar oktatási intézményrendszerrel való kapcsolatát. Az így létrejött hét település-típus a tanári narratívák, valamint az alább bemutatott oktatási stratégiák szempontjából is egységesnek bizonyult. A település-kategóriák a következők:³⁰

- Idegennyelv-oktatási helyszínek: szórványtelepülések, ahol a fakultatív oktatási programon belül dominánsan nem magyar származású gyerekek tanulnak.
- Előrehaladott nyelvvesztési helyszínek: szórványtelepülések, ahol, habár a gyerekek dominánsan magyar származásúak, de nyelvtudásuk nagyon rossz állapotban van.
- Nyelvi revitalizációs helyszínek: szórványtelepülések, ahol a fakultatív magyarórákra dominánsan magyar származású gyerekek járnak, azonban nyelvtudásuk nem a legjobb. Az előző helyszínnel ellentétben azonban megvan a nyelvi revitalizáció lehetősége, ugyanis a családban magyarul beszélnek, így a gyerekek már az elsődleges nyelvi szocializáció során elsajátítják a magyar nyelvet.
- Szigettelepülések: jelentősebb magyar lakossággal rendelkező települések, ahol a fakultatív oktatásban szereplő gyerekek nyelvtudása jó, azonban a környéken nincsen magyar oktatási intézmény, ahová beiratkozhatnak.
- Hídtelepülések: a fakultatív oktatásba íratott gyerekek egy része később magyar nyelven tanul tovább, tehát a magyar nyelv és irodalom oktatásnak hídszerepe van magyar oktatási hálózat felé.

²⁹ Ilyen adatbázis volt az úgynevezett SIIIR adatbázis, amely az oktatási minisztérium egységes, iskolák által frissített adatbázisa, és információt tartalmaz többek között a román nyelven tanuló diákok anyanyelvére vonatkozóan is.

³⁰ A településkategóriák és stratégiák részletes elemzését lásd Keszeg Erika – Toró Tibor: Magyartanítás a magyar oktatási rendszer határain kívül. A fakultatív magyarnyelv-oktatás helyzete Erdélyben. *Kisebbségi Szemle* (megjelenés alatt)

- Roma oktatási helyszínek: a fakultatív a magyar oktatásban főleg román iskolába járó magyar anyanyelvű romák kerülnek.
- Káros helyszínek: olyan oktatási helyszíneket soroltunk ide, ahol a fakultatív oktatás gyengíti vagy veszélyezteti a településen vagy kistérségben működő magyar nyelvű oktatást vagy iskolahálózatot.

Az interjúk feldolgozásának segítségével elemeztük a tanárok narratíváit, valamint azonosítottuk az oktatók által interiorizált fakultatív magyar oktatást övező diskurzusokat és hiedelmeket. A tanárok oktatási céljai és stratégiái tekintetében, valamint az adatlapokból nyert, a diákok nyelvtudására és családi hátterére vonatkozó információk alapján a fakultatív magyar oktatás helyszínei három összevont településkategóriába sorolhatók: (1) magyar mint idegennyelv-oktatás, (2) nyelv- és identitásmegetartás, (3) magyar anyanyelv és irodalom oktatás. Ezek illeszkednek a fentebb említett településkategóriákhoz is, hiszen az első három településkategóriában dominánsan magyar mint idegennyelv-oktatás folyik nyelv- és identitásmegetartó elemekkel, a szigettelepülésen nyelv- és identitásmegetartás, a hídtelapülésen és a roma oktatási helyszíneken pedig magyar anyanyelv- és irodalomoktatás.

Az interjúk és kategóriák elemzése során kiderült, hogy a diákok vélt nyelvtudása és szocio-demográfiai jellemzői mellett más strukturális és intézményes tényezők is befolyásolják a tanárt oktatási stratégiáinak és céljainak megfogalmazásában. Tehát összesítve a fentieket, a *magyar mint idegennyelv-oktatás* kategóriájába azon települések kerültek, ahol a fakultatív oktatásban részt vevő diákok tiszta román vagy magyar-román vegyes házasságból származnak, illetve rosszul vagy egyáltalán nem beszélnek magyarul. Az óra tartalmi felépítése (köszönés, alapszókincs, írás-olvasás elsajátítása), valamint a nagy arányú román nyelvhasználat a magyar mint idegennyelv-oktatás irányába mutat. A tanárok oktatási céljai az identitás megetartására, illetve a román-magyar kapcsolatok erősítésére irányulnak.

A *nyelv- és identitásmegetartás* kategóriájába tartozó településen a gyerekek magyar, magyar-román vegyes vagy magyar anyanyelvű roma családból származnak, román diákok kisebb arányban vannak jelen. A gyerekek beszélnek magyarul, ugyanis már a családban, az elsődleges nyelvi szocializáció során elsajátították a magyar nyelvet. Ennek ellenére nyelvtudásuk fejlesztendő, ugyanis vélhetően a román iskolai környezet hatására keverik a román és magyar nyelvet. A

tanárok a fakultatív magyarórák szerepét a nyelvmegtartásban, stabil kétnyelvűség kialakításában látják. Román iskolai környezetben továbbá hangsúlyosan jelenik meg az identitás vállalása és megerősítése is. Az órai kommunikáció dominánsan magyar nyelven történik.

A magyar anyanyelv- és irodalomoktatási helyszíneken jellemzően magyar vagy magyar–román vegyes családból származó gyerekek vannak jelen, többségük anyanyelvi szinten beszél magyarul. A fakultatív magyarórák szerepét a tanárok egy anyanyelv-pedagógiai diskurzusban határozzák meg, értelmezésükben azért fontosak a magyarórák, mert lehetőséget teremtenek az anyanyelv és irodalom tanulására, valamint a magyar nyelven való továbbtanulásra. A tanórák a szókincsfejlesztés, adekvát kommunikáció szóban és írásban, irodalmi szövegek olvasása és elemzése, ritkábban nyelvtani ismeretek elsajátítása köré épülnek. Az órák kizárólag magyar nyelven zajlanak.

Településkategóriától függetlenül minden helyszínről elmondható, hogy a fakultatív magyarórákat tartó oktatók szakképzetlenek a magyar oktatás szempontjából, többségük tanító, hitoktató vagy nyugdíjas oktató. Jellemző továbbá, hogy a tanároknak ritkán sikerül átűtő eredményeket elérniük, a megfogalmazott céljaik ritkán valósulnak meg. Az első településkategóriába tartozó helyszíneken a diákok nem sajátítják el a magyar nyelvet, tudásuk több év után is néhány kifejezés, köszönési formula ismeretére korlátozódik. Esetenként a tanárok arról is beszámolnak, hogy a gyerekek megtanulnak olvasni, az olvasott szöveget azonban nem értik. A második településkategória esetén a magyaróráknak ténylegesen szerepük lehet az identitás vállalásában, a fakultatív oktatás azonban önmagában nem elegendő az identitás megtartásához. A tanórákon az anyanyelv instrumentális, a mindennapi kommunikációs helyzetekben betöltött szerepe kevésbé jelenik meg hangsúlyosan, mely hosszú távon a magyar nyelv feladásához és nyelvcseréhez vezet. Végül, a magyar anyanyelv- és irodalomoktatási helyszíneken az elmúlt öt évben a tanárok igyekezete ellenére egyetlen diák sem folytatta tanulmányait magyar nyelven.

A fakultatív magyar oktatás sikertelenségének okát egyszerűen a tanárok szakképtelenségével is magyarázhatnánk, a kutatás eredményei azonban azt mutatják, hogy a fakultatív magyar oktatás kihívásai túlmutatnak az egyes tanárok oktatási gyakorlatán. A

strukturális, intézményes és ideológiai kontextus, melyben a fakultatív magyar oktatás megvalósul, hatással van a tanárok döntéseire és oktatási gyakorlatára, közvetve pedig a nyelvi hierarchiák újratermelődéséhez vezet.

4. A nyelvoktatás gyakorlatát és kimenetelét befolyásoló tényezők

A tanulmány további részében a fakultatív magyar oktatás végrehajtását befolyásoló tényezőket négy szempont mentén mutatjuk be, külön kitérve azok gyakorlati következményeinek elemzésére. Ezek a következők: (1) törvényi keretből adódó strukturális kihívások, (2) intézményes kihívások, (3) nyelvi ideológiák, valamint (4) fakultatív oktatáshoz kapcsolódó hiedelmek. A törvényi keret és annak intézményes értelmezése, valamint az iskola és társadalom nyelvi ideológiái hatással vannak a tanárok nyelvoktatási döntéseire, melyek végső soron a fakultatív oktatás kimenetelét és eredményességét határozzák meg.

4.1 Törvényi keretből adódó strukturális kihívások

Romániában a magyar anyanyelvű diákoknak törvény adta lehetősége, hogy anyanyelven tanuljanak a közoktatásban. Ez általában önálló magyar tannyelvű iskolákban vagy vegyes román-magyar tannyelvű iskolákban valósul meg. Minden esetben a diákok magyar nyelven tanulják a tantárgyak nagy részét, és magyar nyelven záróvizsgázhatnak.

Habár pontos számadatokkal erre vonatkozólag nem rendelkezünk, a magyar nemzetiségű diákok egy jelentős része román

tannyelvű iskolába jár.³¹ A 2011/1-es tanügyi törvény³² ezen diákok számára is biztosítja a magyar nyelv és irodalom tanulásának lehetőségét, opcionális tárgyként. A jogszabály mind a magyar tannyelvű, mind pedig a fakultatív magyar oktatás tekintetében illeszkedik a romániai kisebbségi jogi diskurzusba, melynek jellemzője, hogy az állam kizárólagos hivatalos nyelveként a románt ismeri el, ugyanakkor adott feltételek mellett, mintegy kivételként, garantálja a nemzeti kisebbségek számára az anyanyelvhasználat jogát. A szabályozás több területre is kiterjed, beleértve az adminisztrációt vagy az oktatási rendszert. Csörgő ezen szabályozást a nyelvi predominancia eseteként tárgyalja, a többségi nyelvi hegemonia és a nyelvi pluralizmus közötti átmenetként.³³ A nyelvi predominancia lényege, hogy az állam széleskörű nyelvi jogokat biztosít a kisebbségek számára anélkül, hogy megkérdőjeleznék a többségi nyelv domináns státuszát. A nyelvi predominancia rendszerének következménye, hogy egyszersmind megerősíti és legitimálja a többségi és kisebbségi nyelv közötti aszimmetriát.

A fakultatív magyar oktatás működését továbbá a 10.09.2012/5671 miniszteri rendelet,³⁴ valamint annak függeléke szabályozza. A rendelet értelmében a diákok bármely oktatási szakaszban beiratkozhatnak a fakultatív magyar oktatásba, a nyelvtanulást pedig életkortól függetlenül bármely nyelvi szinten elkezdhetik. Mindazonáltal a rendelkezésre álló tantervek életkorhoz kötik a nyelvtudást, a kezdő szintet automatikusan az 1–4, a középfaladót az 5–8 és a haladót a 9–12. osztályokhoz rendelve. A kutatás idején tankönyvek egyik szint számára sem voltak

³¹ Az oktatási statisztikák nem a legmegbízhatóbbak e tekintetben és a létező kutatások főleg a tannyelv-választásra és az ezt befolyásoló szülői motivációkra fókuszálnak. A témáról lásd például: Bartha Zsuzsanna: Az iskolaválasztás motivációs hátterének vizsgálata Erdélyben, hangsúlyosan szórványban. *Magyar Kisebbség*, 2014, 19/2, 60-84. Magyarai Tivadar: A román tanítási nyelv választásának motivációi erdélyi magyar családokban. *Erdélyi Társadalom*, 2013 11/1, 29-59. Papp Z. Attila: Az iskolaválasztás motivációi és kisebbségi perspektívái. *Kisebbségkutatás*, 2012, 21/3, 399–417.

³² 2011/1-es tanügyi törvény – megjelent a *Románia Hivatalos Közlönye* I. Részének 2011. január 10-i 18. számában

³³ Csörgő Zsuzsa: *Talk of the nation: language and conflict in Romania and Slovakia*. Ithaca: Cornell University Press, 2007.

³⁴ 2012.09.10/5671-es miniszteri rendelet – megjelent a *Románia Hivatalos Közlönye* I. Részének 2012. szeptember 17-i 657. számában

elérhetőek.³⁵ Fontos adalék továbbá, hogy a fakultatív magyar csoportok nagyfokú heterogenitása (mind nyelvtudás, mind pedig életkor tekintetében) miatt a nyelvtudást életkorhoz kapcsoló tantervek ritkán használhatók. Az interjúkból továbbá az is kiderült, hogy az oktatók többsége nem ismeri a fakultatív oktatás számára hivatalosan kidolgozott tanterveket, az órák felépítésében rendszerint saját tapasztalataikra, esetenként a magyar tannyelvű oktatás számára készült tantervekre és tankönyvekre hagyatkoznak.

A nyelv- és oktatáspolitikai szakirodalom egy jelentős vonulata a tartalmi szabályozás hiányát pozitív, a tanár mozgásterét növelő szempontként közelíti meg. A szerzők mellett érvelnek, hogy a tantervek, tankönyvek és vizsgakövetelmények korlátozzák a tanár mozgásterét az óra felépítése, vagy a módszertan megválasztása tekintetében.³⁶ A tartalmi szabályozó dokumentumok Shohamy értelmezésében is olyan rejtett nyelvpolitikai eszközökként jelennek meg, melyek a társadalom nyelvi, nyelvhasználati gyakorlatait meghatározzák.³⁷ A szakirodalom megállapításaival ellentétben ugyanakkor a fakultatív magyar oktatás esetén a tantervek és tankönyvek hiánya az oktatók feladattal szembeni bizonytalanságát erősíti.

Ami a tananyagot illeti: próbálkoztam, és próbálkozik jelenleg is a magyar tagozat könyveit használni, de csak ott és akkor amikor lehet. És főleg akikkel lehet. Az a véleményem, hogy a fakultatív magyar oktatást nem lehet összehasonlítani semmilyen más nyelvtanulással, még az idegen nyelvek oktatásával sem. (vallástanárr, 1. településkategória)

³⁵ A 2018–2019-es tanévtől jóváhagyták a második, harmadik és negyedik osztály számára készült tankönyveket. A többi évfolyam számára tankönyvek továbbra sem állnak rendelkezésre.

³⁶ Ben-Peretz, Miriam: *The teacher-curriculum encounter: freeing teachers from the tyranny of texts*. Albany: State University of New York Press, 1990.; Ball, Deborah Loewenberg – Cohen, David K.: *Reform by the Book: What Is: Or Might Be: The Role of Curriculum Materials in Teacher Learning and Instructional Reform?* *Educational Researcher*, Vol. 25, No. 9, 1996. 6-8+14. doi:10.3102/0013189x025009006.

³⁷ Shohamy, 2006.

A törvényi keret és metodológia hiányosságának számos, az oktatás eredményességét csökkentő következménye van. A tanítást-tanulást segítő eszközök hiányában a fakultatív oktatás céljainak kijelölése, a magyarórák tartalmi és módszertani felépítése teljes mértékben a magyar oktatás szempontjából szakképzetlen tanárookra hárul. A kutatás eredményei azt mutatják, hogy a tanárok, esetenként a diákok nyelvtudásától függetlenül, hajlamosak saját ideológiájuk és komfortérzetük szerint kijelölni az oktatás céljait, valamint megválasztani a módszertant. Ebből adódóan a tulajdonképpeni oktatás mellett játékos, szabadidős jellegű tevékenységek is megjelennek, melyek tovább gyengítik a fakultatív magyar oktatás hatékonyságát.

4.2 Intézményes kihívások

A fakultatív oktatás törvényi szabályozására jellemző, hogy az oktatás megszervezésének számos területét érintetlenül hagyja, esetenként a vonatkozó rendelkezések értelmezésre adnak lehetőséget.

A szabályozás hiányának egyik ilyen következménye, hogy az iskola vezetésére bízza azt a döntést, hogy indulhat-e egyáltalán a képzés, hiszen a diákok szülei az oktatási ciklus kezdetekor kell kérvényezzék ennek indulását, és sok esetben a tanügyi törvényben megjelenő korlátozásokat az iskola vezetősége itt is használja. Más iskolák, habár a fakultatív magyar oktatásra vonatkozó rendelkezések ezt nem írják elő, arra kötelezik a szülőket és a diákokat, hogy minden évben megújítsák a fakultatív magyar oktatásra vonatkozó vállalásaikat.

Az iskola mozgásterét növeli az is, hogy a tanfelügyelőségek nem fordítanak különösebb figyelmet erre az oktatás-típusra. Külön, a fakultatív magyar oktatásra fókuszáló továbbképzés nincs, a tanfelügyelőségek kevés információval rendelkeznek arról, hogy pontosan mi is történik ezeken a helyszíneken. Ez vélhetően azzal magyarázható, hogy kevés az érintett diák és pár megyét leszámítva (Máramaros, Temes, Arad) magyar szempontból is elenyésző problémának mutatkozik.

A tanárok szempontjából tehát a jogszabályok az oktatási intézmény döntéseiben realizálódnak, ennél fogva oktatási gyakorlatukat nagymértékben befolyásolja, hogy az iskola vezetősége

és szakmai közössége hogyan értelmezi a fakultatív magyar oktatásra vonatkozó jogszabályokat.

Amint korábban utaltunk rá, a tanügyi törvény a fakultatív oktatáshoz való jogot a nem anyanyelven tanuló kisebbségi diákok számára biztosítja. A végrehajtást szabályozó miniszteri rendelet azonban kevésbé fogalmaz egyértelműen a fakultatív oktatás célesoportjának tekintetében. A 36. cikk értelmében minden tanulónak, nemzetiségétől függetlenül jogában áll tanulni az anyanyelv és irodalmat. Bár értelmezésünkben ez a kisebbségi diákokra vonatkozik, a „*bármely nemzetiséghez tartozó tanuló*” megfogalmazás hivatkozási alapot adhat arra, hogy a román nemzetiségű és anyanyelvű diákokra is vonatkoztassák azt. A fakultatív oktatás csoportjainak kialakítása az iskolák vezetőségének hatáskörébe tartozik, akik számos esetben a román családból származó, magyarul egyáltalán nem beszélő diákok számára is lehetővé teszik a fakultatív magyar órákon való részvételt. A román diákok megjelenése nehézségek elé állítják a tanárokat, akik legtöbb esetben nincsenek felkészülve arra, hogy a magas differenciáltságból adódó kihívásokat megoldják.

Ha nem fogadnánk be a román gyerekeket, akkor rengeteget tudnék felolvasni nekik. ... De most nem tudok egy mesét se rendszeren elolvasni, mert az a pár gyerek, aki nem érti rendszeren, vagy beszélget vagy elalszik. Elég nehéz így. (nyugdíjas tanító, 1. településkategória)

A tanárok jellemzően a román nyelvhasználat előnybe részesítésével válaszolnak a román diákok megjelenésére. Ezen döntés egyik következménye, hogy a fakultatív magyar oktatás nem a kisebbséghez tartozó diákok jogaként, hanem egy idegennyelv-tanulási lehetőségként értelmeződik.

További kihívásként a román és magyar nyelv közötti intézményen belüli aszimmetriát azonosítottuk. Az esetek többségében a fakultatív oktatás román intézményben működik, melyekben a magyar nyelv láthatatlan mind a vizuális elemek (feliratok), mind a szóbeli kommunikáció területén. A magyar vonatkozású ünnepek jellemzően nincsenek megjelenítve, a magyar nyelvhasználat pedig a fakultatív magyarórákra korlátozódik. Az iskolák által intézményesített aszimmetria azt az üzenetet közvetíti a

magyar diákok felé, hogy anyanyelvüknek a szűkebb családi, esetleg baráti körön túlmutatóan nincsen gyakorlati funkciója.

A nyelvek közötti intézményes aszimmetriát tovább erősíti az iskola vezetőségének attitűdje a fakultatív magyar oktatás iránt. A tanárok többsége támogatóként jellemzi az iskolavezetést, ez azonban a legtöbb esetben az oktatónak a kollégákkal, esetleg igazgatóval való konfliktusmentes kapcsolatában mutatkozik meg.

Az iskola soha nem gátolta, hogy legyen fakultatív magyar oktatás. Mondták, hogy igen, törvény adta jogunk, hogy lehet. De semmit nem tettek érte, hogy legyen. Soha nem tették be az órarendbe. (vallás-történelem szakos tanár, 2. településkategória)

Amint az idézet is mutatja az iskola vezetősége legtöbb esetben passzívan viszonyul a fakultatív magyarórákhoz, a tényleges támogatás elmaradása azonban a fakultatív magyarórák esetében a tantárgy és a magyar nyelv marginális státuszát erősíti. A vezetőség viszonyulása vélhetően azzal magyarázható, hogy számos oktatási helyszínen a fakultatív magyarórák bevezetésére a magyar tagozati megszűnésének következtében került sor a magyar diákok intézményben való megtartása, illetve a tanári állások biztosítása céljából. Esetenként az is előfordul, hogy a vezetőség a magyarórákat is felhasználja az iskola népszerűsítéséhez.

Év elején kérdezik, hogy milyen lehetőségeik vannak a gyerekeknek, ha ide járnak. S akkor mondjuk, hogy van tánc, van magyaróra. (tanító, 1. településkategória)

Mindazonáltal a gyakorlat azt mutatja, hogy amennyiben a fakultatív oktatás segítségével az évek során kialakul annak gyakorlata, hogy a magyar diákok román tagozaton maradnak, előbb-utóbb a magyarórák elvesztik prioritásukat. Az iskola vezetősége jellemzően csak azokon a helyszíneken támogatja ténylegesen a fakultatív magyar oktatást, ahol az iskola diáklétszámának stabilizálásához szükséges a magyar gyerekek helyben tartása.

Az oktatási helyszínek egy részén továbbá a vezetőség nyíltan is a fakultatív magyar oktatás ellenében foglal állást.

Nincs benne a rendes programba. Reggel 7-től 8-ig meg kell várni a gyerekeket, amikor jönnek. Ha nincsen neked termed, akkor 8 előtt zavarnak téged a másik gyerekek, akik jönnek a rendes órára.. (technológiatanár, 2. településkategória)

Őrültünk, hogy van egy táblánk, egy krétánk, meg ahova beülünk. [...] nem megy mindig, hogy saját pénzből fénymásoljak. (angoltanár, 3. településkategória)

Az idézet érzékelteti, hogy a fakultatív magyar oktatás működtetéséért sok esetben a tanároknak kell felelősséget vállalniuk. Az intézményes támogatottság, az oktatáshoz szükséges tanterem és eszközök hiányában a tulajdonképpeni nyelvtanítás mellett a tanároknak olyan anyagi és szervezési feladatokat is fel kell vállalniuk, melyek megvalósításához sem megfelelő hatáskörökkel, sem forrásokkal nem rendelkeznek.

A törvényi keret és metodológia hiányosságának fontos következménye, hogy a fakultatív magyar oktatás megszervezése teljes mértékben az érintett intézmények hatáskörébe kerül. A felvázolt szempontok azon intézményesen működő rejtett nyelvpolitikai mechanizmusokat jelenítik meg, melyek egyrészt meghatározzák az iskolán belüli nyelvhasználati gyakorlatokat, másrészt a román és magyar nyelv közötti aszimmetria megerősítése által a tágabb, iskolán kívüli társadalmi életre is hatással vannak.

4.3 Oktatók nyelvi ideológiái

A nyelvpolitikai irodalom szerzői abból indulnak ki, hogy a nyelv nem semleges kategória, hanem a gazdasági-politikai hatalom és határépítés eszköze. Ebből adódóan a társadalom minden szintjén jelen vannak olyan csoportok vagy személyek, akik ellenőrizni és manipulálni akarják a nyelvpolitikát saját ideológiáiknak, valamint politikai, szociális és gazdasági érdekeiknek megfelelően.³⁸ A fakultatív magyar oktatás esetében ugyanakkor a román iskolák nyelvi hierarchiákat elmélyítő döntései mellett a kisebbségi diskurzust uraló nyelvi ideológiák sem hagyhatók figyelmen kívül.

A magyar kisebbség domináns narratívája a nyelv és identitás szoros kapcsolatára épül, melyben a nyelv a csoportképzés és a

³⁸ Shohamy, 2006.

határépítés legfontosabb eszközévé válik.³⁹ Ennek értelmében mind a kisebbségi jogkövetelések, mind pedig az anyanyelvi oktatás a magyar identitás fenntartására irányul. A diskurzus egyes hangsúlyos elemei, mint a primordializmus és nyelvi kizárólagosság, határépítés és identitáserősítés hangsúlyosan jellemnek meg a tanári narratívákban.

Ne felejtjük el, hogy kik vagyunk. Hogy magyarnak születtünk. És valahogy bele kell a gyerekekbe vésni. Úgy vettem észre, hogy ha román tagozaton járnak, valahogy szégyellik is, hogy beszéljenek. És annyiszor elmagyaráztam nekik, hogy ez nem úgy van. (nyugdíjas biológia-földrajz szakos tanár, 1. településkategória)

Az idézet is szemlélteti, hogyan interiorizálják a tanárok a kisebbségi diskurzust uraló ideológiákat: egyrészt azt, hogy a nyelv és identitás elválaszthatatlan egymástól, másrészt pedig azt, hogy az identitás nem választás kérdése, hanem egyfajta vérségi kapcsolat kifejeződése, amely egyszersem megváltoztathatatlan. Ezen narratíva értelmében a fakultatív magyar oktatás elsődleges céljává az identitás megtartása és erősítése válik. A narratíva fontos következménye, hogy az anyanyelv szimbolikus dimenziójának árnyékában a magyar nyelvtudás instrumentális szerepe ritkán jelenik meg.

Az identitás primordialista megközelítésén alapszik továbbá a nyelvi és etnikai határépítés diskurzusa. Az alábbi idézetek szemléltetik, hogy a tanárok identitáserősítő törekvései jellemzően egy „mi-ők” dichotómiában jelennek meg.

Nagyon fontos a gyerekeknek az, hogy egy román iskolában van legalább heti egy óra, amikor magyarul beszélhet. Ez ott lebegteti a gyerekeknek a lelkében, hogy ő nem román, hogy ő nem is lesz román soha, ő igenis magyar. (vallás-történelem szakos tanár, 2. településkategória)

³⁹ Erről részletesebben lásd Kiss Tamás: Demographic Dynamics and Ethnic Classification: An Introduction to Societal Macro-Processes. In: Kiss Tamás – Székely István Gergő – Toró Tibor – Bárdi Nándor – Horváth István (eds.): *Unequal Accommodation of Minority Rights: Hungarians in Transylvania*. Cham: Springer, 2018. 383–417.

December 1-re megkértem a magyar fiúkat és lányokat, hogy megértettem, hogy nagy ünnepség lesz, de legyenek felöltözve magyar ruhába, hogy lássák, hogy mi is, a magyarok is ott vagyunk. (technológiatanár, 2. településkategória)

A határepítésen alapuló identitásmegetartással kapcsolatos fő probléma, hogy a vegyes családból származó, hiányos magyar nyelvtudással rendelkező gyerekek ellenálnak, esetenként ellenségesen viszonyulnak a tanár identitásépítő törekvéseihez. Ez jellemzően abban mutatkozik meg, hogy nem akarnak órán kívül magyarul megszólalni, vagy elutasítják a magyar szimbólumokat.

Készítettem nekik magyar ruhát. Fel kellett, hogy öltözzenek egy magyar nap alkalmából, és valósággal visszautasították, hogy nem veszik fel. (nyugdíjas tanító, 1. településkategória)

A tanárok narratívái, valamint az abból adódó oktatási gyakorlatok következménye, hogy megerősítik a román iskola által közvetített nyelvi hierarchiákat. A diákok és szüleik jelentőse része interiorizálja azon ideológiát, miszerint a magyar nyelvnek a románnal szemben alacsonyabb az instrumentális értéke. Ennek elfogadása megfelelő igazolási alapot szolgáltat a szülők számára a román tannyelvű iskolaválasztás mellett.

Egy olyan általános nézet van a faluban, hogy románul kell majd érvényesülni és románul kell majd a gyárban megállják a helyüket. És mivel otthon nem tanulnak meg románul, ezért küldik román iskolába. (lelkész, 3. településkategória)

Sokan azt mondják, hogy nem sok értelme van a magyar oktatásnak, Romániában élünk és meg kell tanulni románul. (vallástanár, 3. településkategória)

A bemutatott példák szemléltetik, hogy a hangsúlyos tanári narratívák az identitáserősítés és nyelvi-etnikai határepítés mentén körvonalazódnak. A narratíva lényeges következménye, hogy a magyar nyelvre irányuló többségi diskurzusok által megerősítve az anyanyelv instrumentális értékvesztéséhez, hosszú távon pedig a magyar anyanyelv feladásához vezet. A nyelv szimbolikus dimenziójára irányuló gyakorlataik által a tanárok mondhatni saját

oktatási céljait ássák alá. Mindazonáltal fontos hangsúlyoznunk, hogy a nyelv szimbolikus és instrumentális szerepének szétválasztása elsősorban nem a tanári kompetenciák hiányával, hanem azon magyar kisebbségi diskurzust uraló nyelvi ideológiákkal magyarázható, melyek értelmében kisebbségi helyzetben az identitáserősítés kiemelkedő jelentőségű, így a kisebbségi oktatást is ennek kell alárendelni.

4.4 Hiedelmek a fakultatív oktatásról

A nyelv- és oktatáspolitikai szakirodalom egyik központi kérdése a tanári hiedelmek és oktatási gyakorlat közötti kapcsolatra irányul. A fakultatív magyarórákkal kapcsolatos általános nézet – mind a tanárok, mind pedig a diákok körében –, hogy azok kevésbé fontosak más, jellemzően vizsgatantárgyakhoz képest. A magyarórák másodlagos státuszára vonatkozó hiedelmeknek számos negatív következménye van mind a tulajdonképpeni magyar oktatásra, mind pedig a magyar nyelv státuszára vonatkozóan.

Ez a hozzáállás elsősorban az órák fakultatív jellegéből ered, az ezzel kapcsolatos attitűdök behatárolják a tanárok lehetőségeit az órák felépítését és a követelmények meghatározását illetően. Az alábbi idézet szemlélteti, hogy a fakultatív tárgyak tananyagával való foglalkozás kizárólag a tanórákra korlátozódik, a diákok iskolán kívül nem készülnek az órákra.

Házi feladatokat is szoktam adni, de nagyon kevesen csinálják meg. És tanulni se nagyon tanulnak. Ugyanez a szerb nyelvnél is, mert a szerbekenél is ugyanígy van fakultatív, és ott is panaszkodik a tanárnő, hogy nem tanulnak. Nem tudjuk, hogy próbálkozzunk, hogy jobb legyen, érdekesebb legyen. (tanító, 1. településkategória)

A fakultatív státuszhoz kapcsolódó hiedelmek további következménye, hogy mind a tanárok, mind pedig a diákok többleterőfeszítésként értelmezik az anyanyelv tanulását, mely jellemzően az elvárások csökkentésével jár együtt:

Az ő szintjükön, amennyit lehet nekik tanítani, mert ezek nem szuper képességű gyerekek, és nekik ez egy plusz. Nem is szeretném elvadítani őket a magyarórától, túlzottan sokat kérné, mert akkor nem fognak járni. (vallástanár, 3. településkategória)

Az anyanyelvóra többletként való értelmezése a román oktatási rendszer domináns diskurzusában gyökerezik. A tanügyi törvény a román nyelv és irodalom tanulását alapértelmezettnek tekint, és minden diák számára kötelezőként írja elő. A kisebbségi diákok emellett mintegy plusz tantárgyként anyanyelv és irodalmat is tanulnak. Más szóval, a többségi diákokkal ellentétben a kisebbségi diákok számára az anyanyelv és irodalom tanulása nem alapértelmezett, hanem többlettantárgyként van jelen.

A fakultatív órák alacsony státusza az értékelésben is megmutatkozik. Több esetben a diákok elvárják, hogy jó jegyet kapjanak magyarból csupán az órai részvétel vagy a magyar nyelvismeret okán. Az alábbi idézet szemlélteti, hogy a diákok más tárgyakból igyekeznek megfelelni a követelményeknek, a magyarórákra azonban nem úgy tekintenek, mint amelyekre készülniük kellene.

Volt olyan gyerek, aki azt mondta, hogy én kinlódjak a románál, fizikánál is, mateknál is, hogy meglegyen a kilenc-tízesem, s akkor jön a magyartanár, s 4-es félévit ad nekem? Hát miért, hát én beszélek magyarul. De akkor miért? (tanító, 3. településkategória)

A diákok jó jegy iránti elvárásait az iskola szakmai és vezetői közössége is megerősíti. Egyes helyszíneken az igazgató kérésére a tanár nem írja be a jegyeteket a naplóba, hanem a füzetébe vezeti azokat, „nehogy elijessze a gyerekeket” a magyarórától. Általános elvárás továbbá, hogy a magyarból szerzett jegynek nem szabad gyengítenie a diákok átlagát.

A jegyekkel is baj van, egyszer megtörtént, hogy nem jött valaki egész évben, 8-ra zártam le. Nagy baj volt, mert a román osztályfőnökök azt mondták, hogy elrontom a médiájukat. Így én 10-essel zárok le mindenkit, mert ha nem, probléma van. Hogy igen, mert a magyar és úgyszincs jövője. (érettségi, 1. településkategória)

Az eddig elmondottakból úgy tűnhet, hogy a tanárok az iskola, illetve a gyerekek elvárásainak igyekeznek megfelelni a követelmények és értékelés lazításával. Mindazonáltal a tanárok sok esetben külső nyomás hiányában is a magyaróra fakultatív jellegét hangsúlyozzák.

Mivel fakultatív, nem minden órán olvasunk és írunk. Varrunk, rajzolunk, hogy egy kicsit a magyar népszokásokat is tudják. Megtanítottam nekik a csárdást, s akkor azt nagyon szeretik. Azért is nőtt meg a gyerekek száma. (tanító, 1. településkategória)

Az idézet szemlélteti, hogy a tanárok interiorizálják azon ideológiát, miszerint a fakultatív órák nem tartoznak azon „komoly tantárgyak” közé, melyekre a diákoknak készülniük kell. Ennek következtében olyan tevékenységek mellett döntenek, melyek túlmutatnak a tulajdonképpeni (nyelv)oktatáson, ezáltal is motiválva a diákokat az órákon való részvételre.

A bemutatott ideológiai és intézményes tényezők mellett egy további strukturális tényezővel is számolnunk kell, mely a fakultatív magyaróra alacsony státuszát erősíti. A tanárok egy része a követelményeken és értékelésen való lazítást a vizsgák hiányával magyarázza. A vizsgarendszert a szakirodalom jellemzően olyan nyelvpolitikai eszközként tartja számon, amely a kimeneti követelmények meghatározása által korlátozza a tanárok nyelvi, oktatási gyakorlatait.⁴⁰ A fakultatív oktatás példája mindazonáltal rávilágít arra, hogy esetenként éppen a vizsgakövetelmények hiánya gyengíti az oktatás minőségét.⁴¹ Az alábbi idézet szemlélteti, hogy amennyiben nincsenek olyan normatív követelmények, melyeknek a

⁴⁰ Miller, Kate Helen – Edwards, Richard – Priesley, Mark: Levels and equivalence in credit and qualifications frameworks: contrasting the prescribed and enacted curriculum in school and college. *Research Papers in Education*, 25:2, 2010. 225-243. doi:10.1080/02671520902928507.; Priestley, Mark: Schools, teachers, and curriculum change: A balancing act? *Journal of Educational Change*, 12(1), 2012. 1-23. doi: 10.1007/s10833-010-9140-z.

⁴¹ Shohamy amellett érvel, hogy a vizsgák nyelvének rögzítése mellett a vizsgaköteles és a nem vizsgaköteles nyelvek elkülönítésére irányuló döntések is meghatározó nyelvpolitikai mechanizmusokként működnek (Shohamy, 2006.)

diákok meg kell, hogy feleljenek, a tanárok egy része hajlamos kevésbé komolyan venni az anyanyelv és irodalom oktatását.

Mivel ott [ti. szomszéd településen] azok a diákok, akik továbbtanulnak, azoknak vizsgázni kell, ott akkor azért csak próbálunk valamit, mert nekik valamit utána fel kell mutatni. De fakultatívan kijárta a 8-at, megvoltak a jegyek, megvannak a félévik, lezárjuk, és ott annak vége. (magyar-angol szakos tanár, 2. településkategória)

A bemutatott gyakorlatok egy része intézményes nyomásra, míg mások a tanárok által interiorizált ideológiák következtében alakultak ki, ugyanakkor valamennyi közös jellemzője, hogy a fakultatív órák alacsony státuszában gyökereznek. A magyarórák fakultatív jellegének elfogadása, esetleg megerősítése gyengíti az oktatás hatékonyságát, emellett pedig a másodlagos státusz magára a nyelvre is visszahat, megerősítve a nyelvi hierarchiákat és a magyar nyelv alacsony státuszát.

5. Záró megjegyzések és kitekintés

A nyelvoktatást tematizáló szakirodalom jellemzően a tanár központi, politikaformáló szerepére fókuszál, azt vizsgálja, hogy adott strukturális kontextusban a tanároknak milyen lehetőségeik és eszközeik vannak a hivatalos politikák értelmező újraalkotására. A tanár az a szereplő, aki az osztályteremben a végső döntéseket meghozza, nyelvi és oktatási gyakorlataiban pedig hiedelmeinek megfelelően szabja át a fennálló strukturális kereteket.⁴² A fakultatív magyar oktatás esettanulmánya mindazonáltal rámutat arra, hogy erős strukturális, intézményes és ideológia kontextusban a tanároknak korlátozott lehetőségük van az önálló döntéshozásra és az oktatási gyakorlat alakítására. A tanulmányban vázolt tényezők egy része közvetett módon (tankönyvek hiánya, intézményes döntések), míg mások közvetlenül (interiorizált ideológiák és hiedelmek) befolyásolják a tanárok oktatási gyakorlatait. A bemutatott strukturális, intézményes és ideológiai tényezők szerepének

⁴² Menken – García, 2010.; Basturkmen, 2012.; Biesta et al., 2015; Bridwell-Mitchell, 2015.

árnyaltabb megértése érdekében néhány további megjegyzést kell tennünk.

A fakultatív magyar oktatás strukturális jellemzőit elsődlegesen a törvényi keretek határozzák meg. Mindazonáltal a hivatalos szabályozások nem közvetlenül, hanem az egyes oktatási intézmények közvetítése által jutnak el a tanárokhoz. A tanárok szempontjából az iskola a legfontosabb szereplő, amely a hivatalos politikai kereteket értelmezi és a tulajdonképpeni oktatási lehetőségeket meghatározza. Példaként említhető a fakultatív magyar oktatás célcsoportjára vonatkozó jogszabály értelmezése. A tanügyi törvény tükrében a vonatkozó jogszabály a kisebbségi diákokra vonatkozik, ennek ellenére a fakultatív magyar oktatás legtöbb helyszínén kisebb-nagyobb arányban román nemzetiségű diákok is részt vesznek a magyarórákon. Az iskola ezen döntése nagymértékben behatárolja a tanárok oktatási lehetőségeit, akik nem tudják megoldani a magas nyelvi differenciáltságból adódó nehézségeket, ezért jellemzően az idegennyelv-oktatás mellett döntenek. Ez alól főként a *magyar nyelv- és irodalomoktatás* kategóriájába sorolt települések képeznek kivételt, melyek esetében a magyar felvételi vizsga, a magyar tagozatra való iratkozás feltételeként meghatározott célokat és követelményeket állít a tanárok és diákok elé.

Az oktatási intézmények a fakultatív magyar oktatás minden területén elsődleges döntéshozóként, a nyelv- és oktatáspolitikai kulcsszereplőiként jelennek meg. A gyakorlatban, az oktatás célcsoportja mellett, az iskola vezetősége dönt az eszközök (tanterem, segédanyagok) biztosításáról, a magyar órák számáról, órarendben elfoglalt helyükről, sok esetben az értékelés módjáról is. Ezzel kapcsolatban hangsúlyoznunk kell, hogy a fakultatív oktatásra vonatkozó döntéshozatal során elsődlegesen az oktatási intézmény érdekei kerülnek előtérbe.⁴³

Amint láthattuk, az egyes iskolák hatásköre nemcsak a szervezési kérdésekre terjed ki, hanem számos esetben közvetlenül határozza meg a tanárok tanítási, értékelési startégiáit is. A problémát leginkább a fakultatív magyarórák státuszához és az órai értékeléshez való intézményes viszonyulás szemlélteti. Hivatalosan a fakultatív tárgyak

⁴³ Az iskola vezetősége azokban az esetekben mondható támogatónak, amikor a diáklétszám stabilizálásához, és a tanári állások megőrzéséhez szükség van a magyar diákok megtartására.

választásuk pillanatától strukturális szempontból a többi tantárggyal egyenértékűek: be kell, hogy kerüljenek az órarendbe, az értékelésnek pedig ugyanolyan formában kell történnie, mint a többi, nem fakultatív tárgy esetében. Továbbá a fakultatív tárgyból szerzett jegy ugyanolyan súllyal esik latba a diákok átlagának kiszámításakor, mint az összes többi tantárgy minősítése. Ennek ellenére legtöbb településen az iskola vezetőségének és tanári karának sikerül úgy alakítania az értékelést, hogy a magyarból szerzett jegy ne módosíthassa (ne gyengítse) a diákok átlagát. A gyakorlat a települések többségén évek óta hallgatólagos megegyezés alapján működik, a tanárok egy része interiorizálta az értékelésre vonatkozó informális szabályokat.

A közvetlen intézményes tényezők mellett számolni kell azon többségi és kisebbségi ideológiákkal, melyek a nyelvről szóló diskurzusokat, valamint a többség-kisebbség viszonyát meghatározzák. Ezen ideológiák szerepe a vázolt strukturális és intézményi kontextusokban nagymértékben felerősödik. Amint korábban bemutattuk, használható tantervek és tankönyvek hiányában a tanárok saját hiedelmeiknek megfelelően fogalmazzák meg a fakultatív magyar oktatás céljait. Mindazonáltal a tanári hiedelmek hangsúlyos elemei – nyelv és identitás összekapcsolása, határpítés – a kisebbségi diskurzusban gyökereznek. Román iskolai környezetben, ahol a tantárgyak és a nyelvek mind strukturális, mind pedig intézményes szempontból világos hierarchiába rendeződnek, a nyelv szimbolikus és instrumentális értékének szétválasztása nem várt következményekhez vezet. Pontosabban fogalmazva, az anyanyelv szimbolikus dimenziójának túlhangsúlyozása által a tanárok önkéntelenül is megerősítik a román és magyar nyelv közötti aszimmetriát, ezáltal pedig közvetett módon legitimálják a román iskola és a tágabb értelemben vett társadalom nyelvi ideológiáit.

Shohamy nyomán⁴⁴ a bemutatott strukturális, intézményes és ideológia tényezők olyan rejtett nyelvpolitikai mechanizmusoknak tekinthetők, melyek által a nyelvpolitika kulcsszereplői (esetünkben főként az iskolák vezetői is szakmai közössége) befolyásolni tudják az oktatók és diákok nyelvi viselkedését, ideológiáit, valamint a magyar és román nyelv iránti attitűdjeiket. Mindezek következtében a fakultatív magyar oktatásnak – a törvényben deklarált kisebbségi jog

⁴⁴ Shohamy, 2006.

és anyanyelvtanulási lehetőség ellenére – olyan nem várt következményei lehetnek, melyek nemcsak a nyelvoktatás hatékonyságát csökkentik, hanem a többségi és kisebbségi nyelvek közötti hierarchiákat is újratermelik.

Egy jól kidolgozott és a tanárok rendelkezésére álló módszertan, használható segédanyagok kíséretében vélhetően csökkentené a tanárok kiszolgáltatottságát. A be- és kimeneti követelmények szabályozása, a fakultatív magyar oktatás céljainak tisztázása ugyanis mérsékelné az intézményes narratívák befolyását, ezáltal pedig a tanárok a végrehajtó pozícióból kimozdulva a Johnson és Johnson szerzőpáros⁴⁵ által kifejtett kulcsszereplői státusz irányába mozdulhatnának el. Mindazonáltal a vázolt beavatkozási lehetőségek elsősorban a közvetett módon érvényesülő tényezők befolyását enyhítenék, a tanárok által interiorizált nyelvi ideológiák aligha változnának. A magyar nyelv szimbolikus értékével kapcsolatos ideológiák ugyanis jellemzően impliciten, reflektálatlanul jelennek meg a tanárok narratíváiban, így azok ellenállóbbak a változással szemben, eltérő strukturális kontextusok és feltételek mellett is változatlanul tudnak működni.

Összefoglalva a tanulmány a strukturális, intézményes és ideológia kontextus, valamint az azokban megjelenő oktatási gyakorlatok kapcsolatának megértésére irányul. Bár a kérdés mind a nyelv- mind pedig az oktatáspolitikai szakirodalom központi témáját képezi, a szakirodalom egyelőre eseti jelleggel fogalmaz meg következtetések, az eredmények szintetizálása még várat magára. A tanulmány a fakultatív magyar oktatás esettanulmánya által a létező szakirodalom megállapításait árnyalja, bemutva, hogy az erős strukturális, intézményes és ideológiai keretek hogyan hatnak a tanári döntéshozatalra, illetve ezek hatására különféle nyelvi gyakorlatoknak milyen nyelvoktatáson túlmutató következményei vannak.

⁴⁵ Johnson – Johnson, 2014.

Felhasznált irodalom

- Ball, Deborah Loewenberg – Cohen, David K.: Reform by the Book: What Is: Or Might Be: The Role of Curriculum Materials in Teacher Learning and Instructional Reform? *Educational Researcher*, Vol. 25, No. 9, 1996. 6-8+14.
doi:10.3102/0013189x025009006.
- Bartha Zsuzsanna: Az iskolaválasztás motivációs hátterének vizsgálata Erdélyben, hangsúlyosan szórványban. *Magyar Kisebbség*, 2014, 19/2, 60–84.
- Basturkmen, Helen: Review of research into the correspondence between language teachers' stated beliefs and practices. *System*, 40, 2012. 282–295. doi:10.1016/j.system.2012.05.001.
- Bálint Emese – Péntek János (szerk.): *Oktatás: nyelvek határán. Közelkép és helyzetkép a romániai magyar oktatásról*. A Szabó T. Attila Nyelvi Intézet Kiadványai 5, Kolozsvár, 2009.
- Ben-Peretz, Miriam: *The teacher-curriculum encounter: freeing teachers from the tyranny of texts*. Albany: State University of New York Press, 1990.
- Benő Attila – Péntek János: Hungarians in Transylvania: Language policy and mainstream language ideologies in Romania. In: Marian Sloboda – Petteri Laihonon – Anastassia Zabrodskaja (eds.): *Sociolinguistic Transition in Former Eastern Bloc Countries: Two Decades after the Regime Change*. Peter Lang International Academic Publishers, 2016. 185–205.
- Biesta, Gert – Priestley, Mark – Robinson, Sarah: The role of beliefs in teacher agency. *Teachers and Teaching*, 21:6, 2015. 624–640. doi:10.1080/13540602.2015.1044325.
- Borg, Simon: Teacher cognition in language teaching: A review of research on what language teachers think, know, believe, and do. *Language Teaching*, 36, 2003. 81–109.
doi:10.1017/s0261444803001903.
- Bridwell-Mitchell, Ebony N.: Theorizing Teacher Agency and Reform. *Sociology of Education*, 88(2), 2015. 140–159.
doi:10.1177/0038040715575559.

- Csergő Zsuzsa: *Talk of the nation: language and conflict in Romania and Slovakia*. Ithaca: Cornell University Press, 2007.
- Csernicskó István: Language Policy in Ukraine: The Burdens of the Past and the Possibilities of the Future. In: Simone, E Pfenninger – Judit, Navracscics (eds.): *Future Research Directions for Applied Linguistics*. Bristol: Multilingual Matters, 2017. 120–148.
- Fóris-Ferenczi Rita – Péntek János: A romániai magyar közoktatás, különös tekintettel az oktatás nyelvére. In: Bartha Csilla – Nádor Orsolya – Péntek János (szerk.): *Nyelv és oktatás kisebbségben: Kárpát-medencei körkép*. Budapest: Tinta Könyvkiadó, 2011. 73–132.
- Golden, Noah Asher: Narrating neoliberalism: alternative education teachers' conceptions of their changing roles. *Teaching Education*, 29(1), 1–16. 2017. doi:10.1080/10476210.2017.1331213.
- Hélot, Christine: "Tu Sais Bien Parler Maîtresse!" Negotiating Languages other than French in the Primary Classroom in France. In: Menken, Kate – García, Ofelia (eds.): *Negotiating language policies in schools: educators as policymakers*. New York: Routledge, 2010. 52–71.
- Hornberger, Nancy H. – Johnson, David Cassels: Slicing the Onion Ethnographically: Layers and Spaces in Multilingual Language Education Policy and Practice. *TESOL Quarterly*, Vol. 41, No. 3, September 2007. 509-532. doi:10.1002/j.1545-7249.2007.tb00083.x.
- Johnson, David Cassels – Johnson, Eric J.: Power and agency in language policy appropriation. *Language Policy*, 14(3), 2014. 221–243. doi:10.1007/s10993-014-9333-z.
- Karmacszi Zoltán: Nyelvi attitúd: gyengítő és erősítő tényezők Kárpátalján a magyar nyelv esetében. In: Borbély Anna – Vančóné Kremmer Ildikó – Hattyár Helga (szerk.): *Nyelvideológiák, attitűdök és sztereotípiák*. Budapest – Dunaszerdahegy – Nyitra: Tinta Könyvkiadó, 2009. 415–423.
- Kádár Edit: *A magyar nyelv tantárgy tartalma és oktatása a romániai oktatásszabályozásai keretben*. Kolozsvár: ISPM Working Papers 62, 2016.

- Keszeg Erika – Toró Tibor: Magyartanítás a magyar oktatási rendszer határain kívül. A fakultatív magyarnyelv-oktatás helyzete Erdélyben. *Kisebbségi Szemle*, 2018.4. 49–74.
- Kiss Tamás: Demographic Dynamics and Ethnic Classification: An Introduction to Societal Macro-Processes. In: Kiss Tamás – Székely István Gergő – Toró Tibor– Bárdi Nándor– Horváth István (eds.): *Unequal Accommodation of Minority Rights: Hungarians in Transylvania*. Cham: Springer, 2018. 383–417.
- Laihonen, Petteri: Nyelvi ideológiák a romániai Bánságban. In: Borbély Anna – Vančóné Kremmer Ildikó – Hattyár Helga (szerk.): *Nyelvideológiák, attitűdök és sztereotípiák*. Budapest–Dunaszerdahely–Nyitra: Tinta Könyvkiadó, 2009. 321–329.
- Magyari Sára: *A magyar mint idegen nyelv oktatása. Fogalmak, helyzetek, megoldások*. Nagyvárad: Partium Kiadó, 2017.
- Magyari Sára: MID-oktatás Romániában? – Fogalmak, helyzetek, lehetőségek. In: Maróti Orsolya – Nádor Orsolya (szerk.): *Journal of Teaching Hungarian as a 2nd Language and Hungarian Culture*. Budapest: Balassi Intézet, 2016. 70–76.
- Magyari Tivadar: A román tanítási nyelv választásának motivációi erdélyi magyar családokban. *Erdélyi Társadalom*, 2013 11/1, 29–59.
- Menken, Kate – García, Ofelia (eds.): *Negotiating language policies in schools: educators as policymakers*. New York: Routledge, 2010.
- Miller, Kate Helen – Edwards, Richard – Priesley, Mark: Levels and equivalence in credit and qualifications frameworks: contrasting the prescribed and enacted curriculum in school and college. *Research Papers in Education*, 25:2, 2010. 225–243. doi:10.1080/02671520902928507.
- Papp Z. Attila: Az iskolaválasztás motivációi és kisebbségi perspektívái. *Kisebbségkutatás*, 2012, 21/3, 399–417.
- Papp Z Attila: Hidden Ethnic Inequalities: A Possible Global Educational Exploration Using PISA. *Ethnicity*, 1(10), 2014. 4–40.

- Papp Z Attila: Oktatás a (nyelv)határon: Közelkép a kárpátaljai magyar szórványoktatásról. *Kisebbségkutatás*, 24 évf., 3. sz., 2015. 129–151.
- Papp Z. Attila – Márton János – Székely Gergő István – Barna Gergő: Hungarian-Language Education: Legal Framework, Institutional Structure and Assessment of School Performances. In: Kiss Tamás – Székely István – Toró Tibor – Nándor Bárdi – Horváth, István (eds.): *Unequal Accommodation of Minority Rights: Hungarians in Transylvania*. London: Palgrave, 2018. 249–292.
- Priestley, Mark – Biesta, Gert – Robinson, Sarah: Teacher agency: what is it and why does it matter? In: Kneyber, René – Evers, Jelmer (eds.): *Flip the system: changing education from the ground up*. London: Routledge, 2015. 134–148.
- Priestley, Mark: Schools, teachers, and curriculum change: A balancing act? *Journal of Educational Change*, 12(1), 2012. 1–23. doi: 10.1007/s10833-010-9140-z.
- Ricento, Thomas K. – Hornberger, Nancy H.: Unpeeling the Onion: Language Planning and Policy and the ELT Professional. *TESOL Quarterly*, Vol. 30, No. 3, Autumn 1996. 401–427. doi:10.2307/3587691.
- Shohamy, Elena: *Language policy: hidden agendas and new approaches*. London – New York: Routledge, 2006.
- Spolsky, Bernard: *Language policy*. Cambridge – New York: Cambridge University Press, 2004.
- Valdiviezo, Laura Alicia: "Angles Make Things Difficult" Teachers' Interpretations of Language Policy and Quechua Revitalization in Peru. In: Menken, Kate – García, Ofelia (eds.): *Negotiating language policies in schools: educators as policymakers*. New York: Routledge, 2010. 72–87.
- Vanco Ildikó: A határon túli magyar tannyelvű és magyar tematikájú közoktatás. In: Tolcsvai Nagy Gábor (szerk.): *A magyar nyelv jelene és jövője*. Budapest: Gondolat Kiadó, 2017. 357–430.

BARNA GERGŐ¹

A magyar nyelvű oktatás versenyképessége Romániában. Érettségi eredmények, 2012–2016

Elemzésünk célja a Romániában magyar nyelven tanulók iskolai teljesítményének, a magyar nyelvű oktatás versenyképességének vizsgálata. Vizsgálatunk a 2012 és 2016 közötti periódus nyári vizsgaidőszakának érettségi eredményeinek elemzésére épül,² és azon belül a magyar nyelven tanulók³ vizsgateljesítményére fókuszál. Arra keressük a választ, hogy az országos eredményekhez képest, és impliciten a román nyelven tanuló diákokhoz képest hogyan teljesítenek a magyarul vizsgázók. Elemzésünk során, a magyar nyelven tanulók teljesítményét összességükben dolgoztuk fel (a nem magyarul tanulókéval együtt), az oktatási minisztérium egyéni, tanulói szintű adatbázisai alapján, amelyek nyilvánosan is elérhetők. Így lehetőség nyílik mind országos, de akár megyei, települési, sőt iskolák szintjén is az eredmények leírására és összehasonlításra.

Tanulmányunk nem áll meg deskriptív szinten, hanem arra is keressük a választ, hogy melyek a magyarul és a románul tanulók vizsgaeredményei közötti eltérés okai. Ennek egyik eszköze a teljesítmények összehasonlítása régiókon, megyéken, településtípusokon, szakokon belül, másrészt pedig az egyes

¹ A szerző kolozsvári szociológus, az Erdélystat – erdélyi statisztikai szolgálat vezetője. E-mail: barna.gergo@erdelystat.ro

² Jelen tanulmány része egy nagyobb, az érettségi eredményeken kívül a VIII.-os képességvizsga eredményekre is kitérő elemzésnek. A *REGIO* folyóirat terjedelmi korlátai miatt ezúttal csak az érettségi eredmények elemzését publikáljuk. – *a szerk. megj.*

³ Az a diák tanul magyar nyelven, aki vizsgázott magyar nyelv és irodalomból. A tanulmányban helyenként magyar diákok, magyar tanulók, magyarul vizsgázók kifejezések szintén csak rájuk vonatkoznak, és nincs rálátásunk a magyar etnikumú, anyanyelvű diákokról, akik más (román, német stb.) tannyelvű osztályokba végeztek.

vizsgatantárgyak eredményeinek egyenkénti tárgyalása – rámutatva azokra a kritikus pontokra, ahol a magyar oktatási hálózat teljesítménye számottevően eltér az átlagokhoz képest. Mindezek mellett lehetőségünk nyílik az adatok időbeli változásának a vizsgálatára is.

Harmadsorban elemzésünk abból a szempontból is hiánypótló, hogy rálátást biztosít a romániai magyar nyelvű oktatás struktúrájára is, az eredmények feldolgozásánál pedig részletesen kitérünk arra, hogy az oktatás szerkezetén belül mely területeken alul- avagy felülreprezentáltak a magyar diákok.

Az összesített érettségi eredmények, a sikerességi arányok

A hivatalos érettségi eredmények

A 2012–2016 közötti periódus érettségi vizsgáinak eredményeit az oktatási minisztérium egyéni szintű, tanulói adatbázisai alapján összesítettük (ld. 1. sz. Melléklet). Az öt év eredményeinek összevont adatbázisa 856 988 esetet tartalmaz. A részletes elemzésekben 652 671 tanuló adatait vettük figyelembe, azokét, akik az aktuális évben, nappali tagozaton végeztek.

Első lépésként az érettségi vizsgák hivatalos eredményeit tekintjük át. Adataink csak a nyári vizsgaidőszakra vonatkoznak. Az alábbi eredmények egyaránt tartalmazzák az aktuális, illetve a korábbi évfolyamokról bejelentkezők adatait, a nappali, illetve a csökkentett látogatású és esti tanulmányi formák mindegyikét.

Az oktatási minisztérium a sikerességi arányt a vizsgákon megjelentek köréhez viszonyítja (1. táblázat). Országos szinten a beiratkozók 5,5–7,1 százaléka végül nem vesz részt a vizsgákon, a magyar tannyelvűek esetében ez az arány valamivel alacsonyabb, 3,9–5,3 százalék közötti. A beiratkozók távolmaradása a korábbi évfolyamokról érkezők, illetve a csökkentett látogatású és esti tanulmányi formák esetében hangsúlyos.

A legrosszabb átmenési arány a 2012. évi, ekkor a nyári szesszióban a vizsgákon megjelentek 44 százaléka érettségizett sikeresen országos szinten, a magyar nyelven tanulóknak pedig 41 százaléka. Itt fontos kihangsúlyozni, hogy ez a rendszerváltás utáni Romániában a legrosszabb érettségi eredmény, a korábbi években, főképp a vizsgarendszer 2010-es szigorítása előtt a diákok 80 százalék fölötti arányban érettségiztek sikeresen.

A magyar nyelven tanulók sikerességi aránya mind az öt elemzett évben elmarad az országos aránytól, körükben 3,6–4,6 százalékponttal kisebb az átmenési arány, illetve a sikeresen érettségizettek általános médiája (érettségi átlaga) is alacsonyabb. Az érettségi médiát a három (kisebbségi tannyelvű diákok esetében pedig a négy) írásbeli vizsgán elért jegyből számolják, azok számtani átlagát jelenti. Médiát csak azok esetében számolnak, akik minden vizsgakritériumnak eleget tettek. A sikeres érettséginek egy további feltétele is van: a médiának el kell érnie a 6-os osztályzatot.

1. táblázat: Hivatalos érettségi eredmények, 2012–2016

<i>Országos eredmények</i>							
Év	Beiratkozott	Sikeresen érettségiző	Sikertelenül érettségiző	Kizárt	Nem jelent meg	Sikerességi arány	Média ⁴
2012	200 187	83 048	103 571	373	13 195	44,4%	7,68
2013	188 842	99 061	76 133	320	13 328	56,4%	7,75
2014	161 682	91 771	59 268	275	10 368	60,6%	7,81
2015	168 939	108 347	50 847	522	9 223	67,8%	7,93
2016	137 338	88 167	41 037	191	7 943	68,1%	7,96

<i>A magyar nyelven tanulók eredményei</i>							
Év	Beiratkozott	Sikeresen érettségiző	Sikertelenül érettségiző	Kizárt	Nem jelent meg	Sikerességi arány	Média
2012	8 151	3 187	4 602	13	349	40,8%	7,59
2013	7 951	3 905	3 622	6	418	51,8%	7,62
2014	6 982	3 809	2 865	9	299	57,0%	7,62
2015	7 342	4 511	2 501	5	325	64,3%	7,70
2016	6 284	3 855	2 177	5	247	63,9%	7,75

⁴ Itt a médiát a sikeresen vizsgázók körében számítjuk, a hivatalos adatközlésnek megfelelően.

Sikeresen érettségiző végzősök

További kulcskérdésnek tekintjük, hogy a sikeresen érettségizők számát ne a vizsgákon megjelentekhez, hanem a líceumot végzők teljes populációjához (az érettségi vizsgára jogosultak köréhez) viszonyítsuk. Az oktatási minisztérium által közzétett hivatalos eredmények valójában elkendőzik ezt a kérdést, és jelentősen befolyásolják a középiskolások teljesítményéről alkotott képet. A probléma onnan ered, hogy a líceumot végzőknek csak egy része iratkozik be az érettségire, és mint az előbbieken láttuk, közülük is jelentős számú tanuló nem jelenik meg végül a próbákon.

A középiskolát végzők számáról a statisztikai hivatal közöl éves bontásban adatokat, viszont jelentős késéssel. Ennek hiányában az oktatási minisztérium sajtóközleményeire hagyatkoztunk, amelyek az érettségire beiratkozók számának ismertetőiben utalást tesznek a végzősök számára, avagy az érettségire jelentkezők arányára.⁵ Sajnos itt a módszertan sem tiszta, feltételezzük, hogy ez a nappali tagozaton, az adott évben líceumot végzettek számára, arányára vonatkozik. Ilyen közlemények 2013-tól elérhetők, a 2012-es 80 százalékos beiratkozási arányt a statisztikai hivatal számai alapján becsültük.

A magyar tannyelven tanulók esetében viszonylag jobb helyzetben vagyunk, itt az *Iskolák veszélyben* program⁶ keretében használt tanfelügyelői adatbázisok alapján pontosabb képünk van a végzős osztályokba beiratkozottak számáról. A modell viszont nem számol az évközbeleni lemorzsolódással. A magyar nyelven tanulók esetében a nappali tagozaton tanuló XII. osztályos tanulók, illetve a szaklíceumok progresszív vonalának (ruta progresiva) XIII. osztályosait vettük figyelembe.

Az adott évben középiskolát végzők számát az érettségi tanulói adatbázisaiból az adott évfolyamra, illetve a nappali tagozaton tanulók számához viszonyítva számoltuk ki a sikeresen érettségiző végzősök arányát, mind országos, mind pedig a magyar tannyelvűek körében.

⁵ A 2013-as, illetve 2014-es arányokat tartalmazó közlemény elérhetősége: <http://oldsite.edu.ro/index.php/pressrel/21847> (2016. október 24.); a 2015-ös adatoké: <http://oldsite.edu.ro/index.php/pressrel/22910>; a 2016-os adatoké: <http://oldsite.edu.ro/index.php/pressrel/24515>.

⁶ <https://www.iskolakveszelyben.ro/>

2. táblázat: Sikeresen érettségiző végzősök aránya (csak nyári vizsgaidőszak)

<i>Románia</i>					
<i>Év</i>	<i>Végzősök beiratkozási aránya az érettségire</i>	<i>Beiratkozók száma (aktuális évfolyam, nappali tagozat)</i>	<i>Líceumot végzők (feltételezett) száma</i>	<i>Sikeresen érettségizők száma (aktuális évfolyam, nappali tagozat)</i>	<i>Sikeresen érettségiző végzősök aránya</i>
2012	80%	138 299	172 874	74 139	43%
2013	71%	137 085	193 077	86 098	45%
2014	73%	123 039	168 547	84 049	50%
2015	77%	141 121	183 560	101 655	55%
2016	71%	113 127	158 819	82 791	52%

<i>Magyar tannyelvű osztályokba járók</i>					
	<i>Végzősök beiratkozási aránya az érettségire</i>	<i>Beiratkozók száma (aktuális évfolyam, nappali tagozat)</i>	<i>Líceumot végzők (feltételezett) száma</i>	<i>Sikeresen érettségizők száma (aktuális évfolyam, nappali tagozat)</i>	<i>Sikeresen érettségiző végzősök aránya</i>
2012	87%	6 468	7 434	2 946	40%
2013	78%	6 437	8 236	3 451	42%
2014	79%	5 697	7 175	3 539	49%
2015	81%	6 377	7 893	4 221	53%
2016	82%	5 442	6 650	3 625	55%

A fenti adatok (2. táblázat) több észrevételt is lehetővé tesznek. Egyrészt az érettségi évében, nappali tagozaton végzők körében magasabb a sikerességi ráta, mint a korábbi évfolyamokon végző, nagy valószínűséggel másodjára, harmadjára próbálkozó diákok esetében, vagy pedig a csökkentett látogatású és esti tanulmányi formák esetében.⁷ A korábban tárgyalt, mindenkire érvényes hivatalos

⁷ A magyar nyelven tanulók jelentősen alulreprezentáltak mind a korábbi évfolyamokról beiratkozók körében (15 százalék az országos 19,4 százalékhoz

promovabilitás az utóbbi két évben 67–68 százalékos, az aktuális évfolyamról jövő, nappali tagozatosok esetében pedig 75–76 százalékos az utóbbi két évben.

Ugyanakkor, ha a líceumba járók teljes populációját tekintjük viszonyítási alapnak, tehát azokat, akik elméletileg részt vehetnének az érettségien, azt láthatjuk, hogy első próbálkozásra az elmúlt öt évben a középiskola utolsó évébe eljutott diákok csupán 43–55 százalékanak sikerült leérettségizni Romániában.

A magyar osztályokba járók esetében pedig fontos megfigyelés, hogy körükben nagyobb az érettségire való beiratkozási kedv, illetve a beiratkozottak nagyobb arányban vesznek részt a vizsgákon, mint az országos átlag. Ennek köszönhetően az oklevelet szerző magyar végzősök aránya már kevésbé marad el az országos átlagtól, mint amennyire ezt a hivatalos adatokból ki lehet olvasni. A vizsgált öt év összesített adatai szerint a sikeresen érettségiző végzősök aránya 49 százalékos országos szinten, illetve 48 százalékos a magyar tannyelvűek esetében. Így a sajtónyilvánosságban és a szakmai körökben is elterjedt nézetten ellentétben a magyar nyelven tanulók érettségi eredményei nem sokkal rosszabbak az országos átlagnál, hanem hasonlóan gyengék – legalábbis ebben a megközelítésben. Ezt a tényt erősíti a magyar tannyelven tanulók aránya is a különböző kategóriákban. Míg a magyar nyelvű líceumokba járók aránya az elmúlt évtizedben 4–4,2 százalék körüli, addig az érettségire beiratkozók körében (aktuális évfolyam, nappali tagozat) 4,5–4,8 százalék közötti, a sikeresen vizsgázók esetében pedig 4–4,4 százalék közötti (lásd 3. táblázat).

képe), mind pedig a csökkentett látogatású és esti tagozatokról jövők esetében (3 százalék az országos 8 százalékhöz képest).

3. táblázat: Magyarul tanulók aránya a beiratkozók és a sikeresen érettségizők körében

Év	Beiratkozók (aktuális évfolyam, nappali tagozat)			Sikeresen érettségizők (aktuális évfolyam, nappali tagozat)		
	Összes diák	Magyarul tanulók száma	Magyarul tanulók aránya	Összes diák	Magyarul tanulók száma	Magyarul tanulók aránya
2012	138 299	6 468	4,7%	74 139	2 946	4,0%
2013	137 085	6 437	4,7%	86 098	3 451	4,0%
2014	123 039	5 697	4,6%	84 049	3 539	4,2%
2015	141 121	6 377	4,5%	101 655	4 221	4,2%
2016	113 127	5 442	4,8%	82 791	3 625	4,4%
Átlag	652 671	30 421	4,7%	428 732	17 782	4,1%

Érettségi eredmények megyék, régiók és településméret szerint

A továbbiakban ismét csak a hivatalos közlések alkalmával is használatban levő sikerességi arányokkal tudunk számolni, mivel a végzősök száma nem áll rendelkezésünkre alacsonyabb szintű bontásokban. Tehát a sikeresen érettségizőket a vizsgákon megjelentek számához viszonyítjuk, ebből számítjuk az átmenési arányt. Ugyanakkor továbbra is csak a nappali tagozaton, az aktuális (az érettségi évében végző) évfolyamokra fókuszálunk.

Románián belül a vizsgán résztvevők közül legmagasabb sikerességi rátája az elmúlt öt évben a moldovai régióknak volt, szorosán következik a fővárosi régió, majd Erdély, illetve viszonylag nagy lemaradással a déli, havasalföldi terület. Erdélyen belül legjobban Kolozs megye teljesít, ezt követi Brassó, majd Szeben. A leggyengébb sikerességi aránnyal a Hargita megyei tanulók következnek, majd Kovászna és Arad (lásd 4. táblázat).

A magyar nyelven tanulók a leginkább a közép-erdélyi, azaz Kolozs és Maros megyei régióban szerepeltek viszonylag jól a 2012–2016 közötti érettségi vizsgákon. Ezt a szörvány megyéből álló régió követi,

majd Partium (Bihar, Szatmár, Szilágy). A leggyengébb eredmények a Székelyföldön (Hargita és Kovászna megye) lettek regisztrálva. Megyék szerinti bontásban Kolozs megye jelentősen kiemelkedő átmenési aránnyal rendelkezik, ezt követi Brassó, Temes, illetve Szatmár. A leggyengébben teljesítő megyék Szeben, Hargita, Fehér és Kovászna (lásd 5. táblázat).

A közép-erdélyi régió mindkét megyéje folyamatosan átlag felett teljesített az elmúlt öt évben, ebben a periódusban a sikerességi arány Kolozsban 83, Marosban 66 százalékos a magyarul tanulók körében. A partiumi régióból Szatmár megye jól teljesít (70 százalékos sikerességi arány az elmúlt öt évben), Bihar szinte minden évben átlag alatti (58 százalék). Szilágy megyében 2012–2014 között átlag feletti a teljesítmény, viszont az elmúlt két évben jelentősen visszaestek az eredményei, az országosan kedvező tendencia ellenére. A szórványmegyék közül Brassó, Temes és Máramaros eredményei kiemelkedők. A két székelyföldi megye mind az öt évben átlag alatti eredményt produkált, Hargitában 50 százalékos az érettségi oklevelet szerzők összesített aránya, Kovászna megyében 54 százalékos.

Jól látható, hogy a hivatalos sikerességi arány szempontjából a magyarul tanulók jelentősen elmaradnak az országos eredményektől, ugyanakkor van néhány megye, ahol ez nem jellemző. Kolozs megyében az elemzett évek mindegyikében a magyar iskolákba járó diákok nagyobb arányban szerzik meg az érettségi oklevelet, mint a román nyelven tanulók, illetve több évben is jobbak az eredmények Temes, Arad, illetve részben Szatmár megyében is. A megyei átlagokhoz képest a legrosszabbul a Szeben, Fehér, illetve Bihar megyékben érettségiző magyar diákok teljesítenek. Mind a pozitív, mind pedig a negatív példák háttérben nagy valószínűséggel strukturális okok állnak (például az egyes oktatási profilok, szakok aránya a megyéken belül), ezekre a későbbiekben visszatérünk.

4. táblázat: Sikerességi arányok az erdélyi megyék⁸ és az országos régiók szerint. Összes tanuló.

Megyék	Sikerességi arány ⁹					5 éves átlag
	2012	2013	2014	2015	2016	
Arad	49,3%	57,3%	60,0%	66,2%	68,9%	60,0%
Beszterce	54,7%	69,7%	72,7%	77,9%	77,5%	70,1%
Bihar	63,6%	74,2%	71,2%	73,5%	67,2%	70,0%
Brassó	66,1%	75,6%	81,0%	88,5%	87,6%	79,5%
Fehér	60,5%	69,8%	76,8%	80,7%	79,6%	73,2%
Hargita	36,5%	47,5%	59,8%	59,9%	65,0%	53,1%
Hunyad	48,3%	60,5%	67,1%	76,1%	74,9%	64,7%
Kolozs	66,2%	79,8%	83,1%	87,8%	89,6%	81,1%
Kovászna	42,6%	47,9%	65,4%	68,2%	71,4%	58,6%
Máramaros	58,3%	70,0%	73,6%	75,6%	75,4%	70,3%
Maros	58,6%	64,8%	69,6%	76,5%	72,1%	68,1%
Szatmár	50,6%	65,7%	71,1%	77,9%	77,7%	67,8%
Szeben	64,4%	73,4%	79,3%	83,5%	85,3%	76,9%
Szilágy	50,8%	64,2%	71,2%	68,0%	68,3%	64,1%
Temes	53,9%	63,9%	66,0%	71,0%	71,9%	65,1%

Régiók	2012	2013	2014	2015	2016	5 éves átlag
Erdély	55,5%	66,2%	71,1%	75,8%	75,5%	68,5%
Havasalföld	53,6%	62,7%	67,1%	69,7%	72,6%	64,7%
Moldova	57,4%	69,0%	76,4%	79,2%	80,5%	72,3%
Bukarest-Ilfov	54,8%	68,3%	72,7%	79,6%	79,4%	70,7%
Románia	55,2%	65,7%	71,0%	74,8%	76,1%	68,2%

⁸ Erdélyi megyék: Arad, Beszterce-Naszód, Bihar, Brassó, Fehér, Hargita, Hunyad, Kolozs, Kovászna, Máramaros, Maros, Szatmár, Szeben, Szilágy, Temes. Ebből az összesítésből Krassó-Szörény kimarad, mivel itt nincs magyar nyelvű líceumi oktatás.

⁹ Kiemeléssel a legjobb öt eredmény oszloponként.

5. táblázat: Sikerességi arányok az erdélyi megyék és az erdélyi régiók szerint. Magyarul tanulók.

Megyék	Sikerességi arány					5 éves átlag
	2012	2013	2014	2015	2016	
Arad	46,0%	76,9%	57,1%	74,5%	71,4%	65,4%
Beszterce	61,4%	59,1%	82,1%	62,5%	64,3%	64,4%
Bihar	47,0%	57,9%	60,2%	65,0%	61,2%	57,9%
Brassó	67,5%	65,8%	72,1%	82,1%	75,4%	72,8%
Fehér	29,0%	37,7%	60,0%	74,0%	70,5%	52,6%
Hargita	34,4%	43,6%	56,5%	58,0%	62,9%	50,4%
Hunyad	43,8%	78,8%	61,5%	80,6%	55,6%	65,0%
Kolozs	67,2%	80,4%	87,3%	90,4%	91,5%	83,1%
Kovácszna	35,7%	41,1%	60,4%	66,1%	68,3%	53,8%
Máramaros	66,7%	66,3%	73,8%	57,1%	85,0%	68,5%
Maros	57,7%	63,0%	65,5%	74,9%	70,7%	66,4%
Szatmár	57,6%	70,8%	67,6%	77,5%	76,2%	69,6%
Szeben	46,2%	0,0%	20,0%	91,7%	-	50,0%
Szilágy	51,1%	72,2%	70,9%	63,4%	59,1%	63,1%
Temes	68,1%	58,1%	72,3%	73,6%	88,1%	72,0%

Erdélyi régiók	2012	2013	2014	2015	2016	5 éves átlag
Székelyföld	34,8%	42,8%	57,8%	60,8%	64,7%	51,6%
Partium	51,5%	65,1%	65,0%	69,1%	65,4%	63,0%
Közép-Erdély	60,7%	67,8%	72,5%	79,4%	76,9%	71,4%
Szörvány	54,2%	62,0%	67,8%	72,5%	74,9%	66,0%
Erdély, magyarul tanulók	46,5%	56,0%	64,0%	68,5%	68,7%	60,4%

Az iskolák székhelyeül szolgáló közigazgatási egységek alapján öt településméret-kategóriát alakítottunk ki. Külön besorolást kaptak a községek, illetve a főváros, a városokat pedig három csoportba soroltuk a lakosságszám függvényében: kisvárosok – 30 ezer lakos alatt, középvárosok – 30–100 ezer lakos között, illetve nagyvárosok – 100 ezer lakos felett. Az érettségi vizsgákra beiratkozottak (aktuális évfolyam, nappali tagozat) aránya jól mutatja a középiskolai hálózat megoszlását, eszerint vidéki líceumokba a diákok megközelítőleg 5 százaléka jár, kisvárosokban 26, középvárosokban 28, nagyvárosokban

32 százaléka, a főváros súlya pedig 9 százalékos. A magyarul tanulók esetében a falusi iskolák aránya csupán 4 százalékos, a fővárosban pedig egyetlen magyar tannyelvű osztály működik. A magyarul tanulók gyakorlatilag egyharmados arányokban a különböző méretű városokba koncentrálnak (lásd 6. táblázat).

Az érettségi sikerességét alapvetően meghatározza a település mérete, mind az országos arányokat, mind pedig a magyarul tanulókat tekintve. Legalacsonyabb átmenési arány a vidéki középiskolákban van, 40 százalékos az összes tanuló szintjén az elmúlt öt évben, illetve 28 százalékos a magyar nyelven tanulók körében. Itt megjegyzendő, hogy a vidéki középiskolákból érettségire beiratkozók többsége (országos szinten 62 százaléka) szaklíceumokban végzett. A település méretével egyenes arányban nő az oklevelet szerzők aránya, mind a román, mind pedig a magyar nyelven tanulók esetében. Bukarest kivételt képez, a fővárosi sikerességi arány enyhén elmarad a nagyvárosok eredményéhez képest.

A tannyelv szempontjából még egy érdekes összefüggés fedezhető fel, a település mértének növekedésével csökken a magyarul tanulók lemaradása, míg a vidéki iskolákban sokkal rosszabbak, addig a nagyvárosokban majdnem kiegyenlítették a sikerességi arányok.

6. táblázat: Sikerességi arányok településméret szerint

Település mérete		Sikerességi arány					5 éves átlag
Összes tanuló	Megoszlás	2012	2013	2014	2015	2016	
Község	5%	29,6%	37,0%	41,8%	45,5%	45,4%	39,5%
Kisváros	26%	49,7%	59,8%	64,3%	67,2%	67,9%	61,5%
Közép-város	28%	54,3%	65,7%	71,5%	75,2%	77,4%	68,3%
Nagyváros	32%	63,7%	74,2%	79,2%	83,3%	83,9%	76,6%
Főváros	9%	57,1%	70,0%	74,9%	81,4%	81,9%	72,8%
Összesen	100%	55,2%	65,7%	71,0%	74,8%	76,1%	68,2%

Magyarul tanulók		Sikerességi arány					5 éves átlag
Megoszlás		2012	2013	2014	2015	2016	
Község	4%	12,1%	27,8%	35,3%	28,7%	38,7%	27,9%
Kisváros	31%	35,6%	49,0%	53,5%	58,9%	59,0%	50,7%
Közép-város	32%	45,3%	51,3%	66,2%	68,8%	69,3%	59,8%
Nagyváros	33%	62,4%	70,2%	74,5%	80,8%	80,3%	73,4%
Főváros	0%	60,0%	57,1%	57,1%	50,0%	50,0%	55,6%
Összesen	100%	46,5%	56,0%	63,9%	68,5%	68,6%	60,3%

A vizsgajegyek elemzése

Az érettségi több tárgyból tevődik össze, a diákok összesen hat (a kisebbségi tannyelvű osztályokból pedig nyolc) vizsgán vesznek részt (ld. 2. sz. Melléklet). Érettségi médiát az 1-től 10-ig osztályozott írásbeli vizsgák számtani középarányosából számítanak, abban az esetben, ha ezek egyenként elérik az 5-ös jegyet. Érettségi bizonylatot az a diák kap, akinek a médiája eléri a 6-os osztályzatot, illetve részt vesz a szóbeli és a kompetenciavizsgákon. A nyolc vizsga közül csak hatot elemzünk, a román és anyanyelv szóbeli vizsgák tárgyalását terjedelmi okokból kihagyjuk, ezek nem hoznak jelentős többletinformációt az írásbeli eredményekhez képest. Az egyes vizsgák eredményeit a teljes populációra számítjuk, esetünkben az adott évben végzett, nappali tagozatra járókra, összesítve a 2012–2016-os periódusra. Az eredmények elemzésénél a távolmaradókat, illetve a vizsgáról kizártakat figyelmen kívül hagyjuk. Az írásbeli (1-től 10-ig osztályozott) vizsgákon minden tanulóval számolunk, nem csak azokkal, akik elérték az 5-ös jegyet.

A magyar nyelven tanulók elmaradása az országos átlagokhoz képest a román nyelv és irodalom vizsga esetében a leghangsúlyosabb. Bár a kötelező és a választható tárgyak esetében is az országos átlagok alatt teljesítenek, a különbségek itt nem annyira jelentősek. Magyar

nyelv és irodalomból pedig kiemelkedően jók az eredmények (7. táblázat).

7. táblázat: Írásbeli vizsgák. Az osztályzatok intervallum szerinti megoszlása és a jegyek átlaga

		<5	5–7	7–8,5	8,5–10	Átlag
<i>Román nyelv és irodalom</i>	Románia	14%	37%	27%	22%	6,69
	Magyarul tanulók	32%	39%	21%	8%	5,44
<i>Magyar nyelv és irodalom</i>	Magyarul tanulók	6%	32%	33%	29%	7,31
<i>Kötelező (1): matematika</i>	Románia	28%	26%	20%	26%	6,18
	Magyarul tanulók	28%	29%	21%	22%	6,03
<i>Kötelező (2): történelem</i>	Románia	4%	40%	28%	29%	7,26
	Magyarul tanulók	4%	45%	29%	22%	7,05
<i>Választható tantárgy</i>	Románia	15%	22%	26%	37%	7,21
	Magyarul tanulók	12%	26%	30%	31%	7,16

A román nyelv és irodalom írásbeli vizsga esetében az etnikai eltérések egyértelműek, míg az összes diák 14 százaléka teljesített az elmúlt években 5-ös jegy alatt, addig a magyar tannyelvű osztályok tanulóinak majdnem egyharmada, 32 százaléka megbukott a román írásbelin az öt év összesített eredményei szerint.

A teljesítmény megoszlása szakok szerint a leginkább heterogén (8. táblázat): míg az elméleti osztályok diákjainak nagy többsége átmegy a román írásbelin (94–96 százaléka), addig a szakliceumi résztvevőknél ugyanez az arány csupán 62–80 százalék közötti. A műszaki osztályok diákjainak 38 százaléka bukott meg román írásbelin az elemzett periódusban országos szinten.

A magyar tanulók esetében hangsúlyosak a regionális különbségek, míg a szórványban, illetve a közép-erdélyi megyékben jobbak az eredmények (itt a diákok csupán 19–20 százaléka ír 5-ös alatt), addig Székelyföldön 43, a Partiumban pedig 29 százalék a román vizsgát elbukók aránya. A településméret, illetve szakok szerinti megoszlások hasonlóak az országos összefüggésekhez, csupán hatványozottabb a gyengén teljesítők aránya. Így például a szakközépiskolai képzésben

részesülők 63 százaléka, a községekben működő liceumok magyar diákjainak 64 százaléka vizsgázik sikertelenül a román írásbelin.

8. táblázat: Román írásbeli vizsga. Bukók aránya és a jegyek átlaga

	Összes tanuló			Magyarul tanulók		
		Bukók aránya	Jegyek átlaga		Bukók aránya	Jegyek átlaga
Régiók	Erdély	15,3%	6,63	Székelyföld	42,5%	4,84
	Havasalföld	15,9%	6,60	Partium	28,7%	5,52
	Moldova	10,7%	6,88	Közép-Erdély	19,2%	6,19
	Bukarest-Ilfov	13,2%	6,81	Szórvány	19,9%	6,20
Település típus	Község	32,3%	5,48	Község	63,7%	3,75
	Kisváros	18,4%	6,38	Kisváros	41,0%	4,90
	Középváros	14,0%	6,72	Középváros	33,7%	5,33
	Nagyváros	9,2%	7,05	Nagyváros	17,6%	6,23
Szak	Bukarest	11,8%	6,89	Bukarest	11,1%	6,54
	Matematika-informatika	3,8%	7,66	Matematika-informatika	12,5%	6,53
	Filológia	5,3%	7,39	Filológia	23,4%	5,77
	Természettudományok	6,1%	7,33	Természettudományok	11,7%	6,62
	Társadalomtudományok	6,5%	7,21	Társadalomtudományok	18,3%	6,19
	Szakképzés – szolgáltatások	20,0%	6,07	Szakképzés – szolgáltatások	53,8%	4,22
	Szakképzés – műszaki	38,3%	5,01	Szakképzés – műszaki	76,3%	3,13
	Szakképzés – term. erőfor.	29,7%	5,42	Szakképzés – term. erőfor.	65,6%	3,63
	Művészet	8,1%	6,92	Művészet	29,3%	5,46
	Sport	23,9%	5,67	Sport	52,2%	4,24
	Teológia	13,7%	6,47	Teológia	30,9%	5,31
	Pedagógia	5,8%	7,28	Pedagógia	23,8%	5,73
	Összes tanuló, N=634 736	14,3%	6,69	Magyarul tanulók, N=29 658	31,7%	5,44

A magyar tanulók *magyar írásbeli eredményei* (7,31) kiemelkedők, meghaladják a román tanulók román írásbeli átlagát (6,75) is. Átlagon felüli eredményeket a partiumi, a nagyvárosi, illetve az elméleti képzésben részesülő diákok értek el. Az elméleti képzésen belül a filológia-hallgatók teljesítenek gyengébben, a szakközépiskolai képzésben a műszaki osztályokba járók (itt 24 százalék a bukók aránya), a hivatás képzésen belül a művészet és pedagógia jól, a sportosztályok gyengén szerepelnek.

A *kötelező írásbeli vizsga* esetében szaktól függően matematikából vagy történelemből vizsgázhatnak a végzősök. Míg a történelemvizsga egységes, addig a matematikavizsgán belül is vannak eltérések, eltérő szintű matematikapróba van a matematika-informatika szakosoknak, a természettudományok hallgatóinak, a szakközépiskolásoknak, illetve a tanítóképzősöknek. Ezeket egybevonva matematikavizsgaként

tárgyaljuk. A filológusok, a társadalomtudományok hallgatói, a művészet, a sport, illetve teológia osztályok diákjai történelemből vizsgáznak.

A magyarul tanulók matematikaeredményei (6,03) is enyhén elmaradnak az országos átlagtól (6,18), a bukók aránya mindkét populáció esetében 28 százalék körüli. A magyarul tanulók Székelyföldön, a kisebb településeken, illetve a szaklíceumi képzésben kevésbé sikeresek. A legjobb matematikaeredményeket a természettudomány szakosok érték el, itt az átlag meghaladja az országos szintet is.

A történelemből vizsgázók körében a tannyelv szerinti eltérés hangsúlyosabb, szintén a magyar tanulók kárára. Az országos átlag 7,26, a magyarul tanulóké 7,05 az elmúlt öt évben. Viszont történelemből alacsony a bukók aránya, 4 százalék körüli. A magyar osztályba járók a szórványmegyékben és a Partiumban teljesítenek alul, a kisebb településeken, illetve a sport szakon tanulók esetében.

Szaktól függően az érettségiző diákok tizenkét tantárgyból *választhatnak* az utolsó írásbeli vizsgára. Egyes tantárgyakból több típusú vizsga van, ez a szakok szerint bomlik, például informatikából eltérés van a matematika-informatika, illetve a természettudományok végzősei esetében, kémiából és fizikából az elméleti, illetve a szaklíceumi oktatás esetében van különbség. Ezekről a specifikumoktól eltekintünk számításainkban, és az eredményeket az egyes tantárgyak szerint mutatjuk be (9. táblázat). Az országos és a magyar eredmények mellett feltüntetjük a diákok megoszlását is az egyes tárgyak esetében.

A magyarul tanuló diákok a földrajz, az informatika, kémia, pszichológia és filozófia tantárgyakat választják az országos átlaghoz képest nagyobb arányban, illetve jelentősen alulreprezentáltak a logikából, közgazdaságtanból, illetve szociológiából vizsgázók körében. A vizsgaeredmények tekintetében biológiából, anatómiából, szociológiából, illetve filozófiából teljesítenek jobban a magyar tannyelvű osztályok érettségiző diákjai.

Az összképet tekintve a választható tantárgy írásbeli vizsgájának esetében nincs jelentős különbség az országos eredmények és a magyar diákok teljesítménye között. A jegyek átlaga 7,21 vs. 7,16, a bukók aránya pedig a magyar populációban kisebb, 12 százalék a 15 százalékos országos átlaghoz képest. Regionálisan a székelyföldi megyékben, a kisebb méretű településeken, a szakközépiskolai oktatásban és a sport profilú osztályok esetében jelentős a lemaradás a magyar diákok eredményein belül.

9. táblázat: Választható írásbeli vizsga. Az osztályzatok átlaga, az egyes vizsgákat választók száma és aránya, illetve eltérések a megosztásokban és az átlagokban

Tantárgy	Összes tanuló			Magyarul tanulók			Magyarul tanulók aránya az egyes tantárgyat választókon belül	Az átlagok százalékos eltérése
	Átlag	N ↓	%	Átlag	N	%		
Földrajz	7,71	230 439	36,4%	7,34	12 277	41,5%	5,3%	-4,9%
Biológia	5,46	124 301	19,7%	5,88	4 863	16,4%	3,9%	7,7%
Anatómia	7,65	108 189	17,1%	8,16	4 670	15,8%	4,3%	6,6%
Fizika	6,36	38 532	6,1%	5,46	1 264	4,3%	3,3%	-14,1%
Logika	8,58	33 194	5,2%	8,56	259	0,9%	0,8%	-0,2%
Informatika	8,19	30 598	4,8%	7,89	2 328	7,9%	7,6%	-3,7%
Szerves kémia	8,04	21 409	3,4%	7,46	1 286	4,3%	6,0%	-7,2%
Szervetlen kémia	5,93	15 014	2,4%	5,42	773	2,6%	5,1%	-8,7%
Szociológia	7,98	12 700	2,0%	8,22	244	0,8%	1,9%	3,1%
Közgazdaságtan	7,62	7 348	1,2%	6,06	88	0,3%	1,2%	-20,4%
Pszichológia	7,32	6 769	1,1%	6,76	592	2,0%	8,7%	-7,6%
Filozófia	7,73	4 036	0,6%	7,83	952	3,2%	23,6%	1,4%
Összesen	7,21	632 529	100,0%	7,16	29 596	100,0%	4,7%	-0,7%

Az írásbeli vizsgákon kívül röviden kitérünk az idegen nyelvi, illetve a digitális kompetencia vizsgák eredményeire is. Az *idegennyelv–ismeret* felmérő vizsga minden érettségiző számára kötelező, viszont lehetőség van a korábbi, nyelvvizsga-bizonyítvány elismertetésére. A nyelvi kompetencia mérése az erre vonatkozó Közös Európai Referenciakeret¹⁰ alapján, öt területen (hallás utáni szövegértés, olvasás, társalgás, folyamatos beszéd, illetve írás) valósul meg. A nyelvismeret négy szintjét állapítják meg minden részterületen: A1 és A2 – alapszintű felhasználók, illetve B1 és B2 – önálló felhasználók. A kompetenciaszintek megállapítása az egyes területeken elért, 0–100 pont közötti értékek alapján történik. Mivel az eredmények közlésekor a pontszámok nem kerülnek nyilvánosságra, az elért értékeléseket a diákok szintjén visszakonvertáltuk pontszámokká, azzal

¹⁰ <https://europass.cedefop.europa.eu/sites/default/files/cefr-hu.pdf>

a céllal, hogy mennyiségi változóként is tudjuk megjeleníteni az átlagokat.¹¹

Az eredmények értékelésekor három mutatóra fókuszálunk. Külön megjelenítjük a korábbi nyelvvizsgát elismertetők arányát, az önálló felhasználói szintű nyelvvizsgának megfelelő minősítést elérik (mind az öt területen legalább B1-et teljesítők) arányát, illetve a visszakonvertált pontszámok átlagát (ezek értékelésébe szem előtt kell tartani a visszaalakításból származó esetleges torzításokat).

A vizsgát elismertetéssel kiváltók aránya enyhén magasabb a magyarul tanulók között, országos szinten az érettségire beiratkozó diákok 6,7, a magyarul érettségizőknek pedig 7,6 százaléka élt ezzel a lehetőséggel. Az önálló felhasználói minősítést elérik esetében viszont a magyar tanulók jelentősen alulreprezentáltak. Míg országos szinten az érettségi keretében vizsgázó diákok 27 százaléka, addig a magyar tagozaton tanulóknak csupán egyötöde (21 százaléka) szerezte meg az önálló felhasználói szintet. A becült pontszámok esetében is egyértelmű a különbség, az országos 299-el szemben a magyar tanulók esetében ez a mutató 277-es. Kiemelkedő eredmények itt is a közép-erdélyi és a szörvány megyékben vannak, a nagyobb településeken, illetve az elméleti képzésben.

¹¹ A visszaalakítás az egyes kompetenciaszinteknek megfeleltetett középpérték alapján történt (- = 5 pont, A1 – 20,5 pont, A2 – 45,5 pont, B1 – 70,5 pont, B2 – 90,5 pont).

10. táblázat: Idegennyelvi kompetencia. A vizsgát elismertetők aránya, az önálló felhasználói szintet elérők aránya, illetve a becsült pontszámok átlaga

	Elismertetett (beiratkozók köre)	Önálló felhasználó (vizsgázók köre)	Becsült pontszám
Románia	7%	27%	299
Magyarul tanulók	8%	21%	277

A digitális kompetencia-próba számítógépfelhasználói gyakorlati vizsgát jelent, négy szinten (kezdő–közepes–haladó–tapasztalt) lehet elérni, illetve kiváltható más, hasonló típusú bizonylattal is. Úgy tűnik, ezen a területen a magyarul tanulók valamivel jobban teljesítenek, körükben nagyobb a már korábban megszerzett oklevél, illetve a legalább haladó szintet elérők aránya 64 százalékos, míg országos szinten ugyanez az arány kisebb, 61 százalékos a vizsgázók körében.

11. táblázat: Digitális (számítógépfelhasználói) kompetencia. Vizsgát elismertetők aránya és kompetenciaszintek megoszlása

	Elismertetett (beiratkozók köre)	Vizsgázók köre			
		Kezdő	Közepes	Haladó	Tapasztalt
Románia	6%	10%	29%	28%	33%
Magyarul tanulók	8%	7%	29%	30%	34%

Az érettségi eredményeket meghatározó tényezők

Többváltozós elemzések segítségével jelen fejezetben azt elemezzük, hogy a magyar tannyelv önmagában milyen hatással van az eredményekre, illetve külön megvizsgáljuk, hogy a magyar intézményrendszeren belül az egyes háttértényezők milyen mértékű befolyással vannak a teljesítményre.

Az eredményeket meghatározó tényezők vizsgálatában az adatbázis 86 százalékát tudtuk használni, 558.482 esetre volt megbízható ARACIP¹² adatunk is a tanári kar képesítéséről, illetve a roma

¹² ARACIP – Agentia Romana de Asigurarea Calitatii in Invatamantul Preuniversitar: Egyetem Előtti Oktatás Minőségbiztosítási Ügynöksége

nemzetiségük arányáról (a magyar tannyelvűek esetében 83 százalékos az átfedés). A háttérváltozókat a tannyelv, a település mérete és fejlettsége, etnikai térszerkezete, az iskola mérete, a tanári kar fokozati vizsgák szerinti képesítése, romák aránya az iskolában vonatkozásában alakítottuk ki. Külön változóként szerepel az oktatás szerkezete, azaz diákok szakok szerinti megoszlása.

A háttérváltozókról fontos kihangsúlyozni, hogy csak közvetetten, az iskola telephelyéül szolgáló településeken, illetve az iskolákon keresztül kapcsolódnak a diákokhoz. További torzító tényező, hogy egyes iskolákban nem csak középszintű, hanem sok esetben alapszintű képzés is zajlik, így például a tanári kar képesítését, vagy a romák arányát megjelenítő adatok a teljes intézményre vonatkoznak. A közvetett klaszterhatások ellenére úgy ítéljük meg, hogy az eredmények jól mutatják az oktatási rendszer kritikus pontjait.

A magyar tannyelv mint befolyásoló tényező

Első lépésként a magyarul tanulók megoszlását vettük szemügyre a háttérváltozók szerint (12. táblázat). Ők felülreprezentáltak a kis- és közép méretű városokban, alulreprezentáltak a falvakon működő líceumokban, és értelemszerűen a fővárosban. A települések Dumitru Sandu-féle fejlettségi indexe szerint¹³ a magyar diákok a közép-re koncentrálnak, alulreprezentáltak a nagyon gyengén, illetve nagyon erősen fejlett közigazgatási egységek esetében. Jelentős a különbség az intézmények méretére utaló vizsgázók létszáma szerint is, amit az adatbázison belül számítottunk. A magyar tagozatok diákjainak 84 százaléka olyan iskolában végez, ahonnan legtöbb 150 érettségiző diák került ki átlagban 2012–2016 között, ezzel szemben országos szinten ez az arány csupán 53 százalék, és a román diákok másik fele nagyobb létszámú intézményekben tanul. Szintén jelentős a szakok szerinti eltérés. Az elméleti képzésben nagyjából egyforma arányban vesznek részt magyar és nem magyar diákok, viszont ezen belül kiemelkedő a magyar tannyelvű természettudományi osztályok súlya. A szaklíceumi képzésben a magyarul tanulók jelentősen alulreprezentáltak, elsősorban

¹³ A Dumitru Sandu által 2013-ban készített IDUL/LHDI (Indicele dezvoltării umane locale / Local human development index) értékeit vettük figyelembe az iskola székhelye szerint. Ezeket kvartilisekbe sorolva nagyon alacsonyan, inkább alacsonyan, inkább magasan, illetve nagyon magasan fejlett településekről beszélünk. (Orașe competitive – remodelarea geografiei economice a României, 2013. 254)

a műszaki, illetve természeti erőforrás tagozatokon, de enyhén a szolgáltatások területén is. A hivatási (vokacionális) képzésben a magyar tanulók vannak felülreprezentálva, főképp a teológia tagozatokon, de a művészeti és pedagógiai képzésben is. A tanári kar képesítését országos szinten kvartilisek alapján megállapított színvonalát tekintve a magyar tanulók többsége (56 százalék) a legalsó kategóriájú iskolákba tartozik, és jelentősen alulreprezentáltak a magasabb kategóriákban. A romák arányát tekintve – az általános szintű oktatástól eltérően – a magyar tagozatok nagyobb arányban olyan intézményekben koncentrálódnak, ahol egyáltalán nincs roma nemzetiségű diák (a magyarul tanulók 69 százaléka ilyen iskolákban végez). Ennek okai többfélék lehetnek (az alsó és felső tagozatokat egyaránt felölölő iskolák esetében a magyar osztályok alulreprezentáltak, nagyobb az oktatásból való lemorzsolódás a magyar nyelvű romák esetében, hiányosabb az adatszolgáltatás az ilyen intézményektől stb.), erre jelen elemzésünk nem tér ki.

A regressziós modellek alapján (13–14. táblázat) kijelenthető, hogy országos szinten a diákok eredményeiben leginkább az oktatási profilok szerinti megoszlás differenciál, mind a média,¹⁴ mind pedig az egyes vizsgaeredmények esetében. Leggyengébben a műszaki képzésben részt vevők teljesítenek, ezt követően a szolgáltatási, majd a természeti erőforrások és környezetvédelem tagozatokon tanulók. Az átlag tekintetében legjobb eredményt a filológusok érték el (amennyiben a többi változót kontrolláljuk), ők a kötelező, illetve választható tantárgy esetében jobbak, mint a matematika-informatika profilú osztályok diákjai. A hivatási (vokacionális) vonal esetében a pedagógia és a teológia profilok jól szerepelnek, a matek-infót megközelítő eredményeket érnek el, a sportosztályok tanulói viszont jelentősen le vannak maradva.

A második legfontosabb tényező, amely jelentős hatással van az eredményekre, szintén az oktatás szerkezetével függ össze. Az intézmények mérete, amelyre a vizsgázók átlagos létszámából következtetünk, egyenes arányú összefüggést mutat az eredményekkel, azaz minél népesebb egy iskola, annál nagyobb a valószínűsége, hogy tanulói jobban teljesítenek.

A hatás szempontjából a harmadik tényezőnek az iskola diákjain belüli roma nemzetiségűek aránya bizonyul, amely szerint a romák arányának növekedésével csökken a vizsgateljesítmény. Itt felhívjuk a

¹⁴ A média esetében itt minden diákkal számolunk, aki részt vett az írásbeli vizsgákon, nem csak a sikeresen érettségizőkkel.

figyelmet, hogy ez nem a roma diákok eredményeit szemlélteti, hanem sokkal inkább a település vagy az iskola rekrutációs övezetének szociális környezetét.

Szintén jelentős a hatása a pedagógusállomány képezésének. Itt is egyenes arányú az összefüggés, a magasabban kvalifikált tanári karral rendelkező iskolák tanulói jobban teljesítenek, függetlenül a modellben szereplő többi tényezőtől.

A település fejlettsége, illetve mérete bár egyértelműen differenciál, kisebb mértékben befolyásolja az eredményeket, mint a korábban tárgyalt tényezők. Értelemszerűen a kisebb, kevésbé fejlettebb települések diákjai maradnak el eredményeikben.

A tanyelv hatása relatív alacsony a többi tényezőhöz viszonyítva, bár a magyar tanyelvű osztályokba járók szignifikánsan alacsonyabb médiát érnek el, mint a nem magyar osztályok diákjai. Számottevő lemaradás a román írásbelin van, ez a magyar nyelvű szaklíceumi oktatásban a leginkább hangsúlyos. A kötelező írásbelin nincs szignifikáns eltérés, illetve az anyanyelvi vizsgán kiemelkedően jók az eredmények a nem magyar osztályokhoz képest. A választható tantárgyak esetében enyhe, az idegennyelvi vizsgán erőteljesebb a tanyelv hatása, mindkét esetben a magyarul tanulók szignifikánsan gyengébben teljesítenek, mint az országos átlag.

12. táblázat: Az érettségien részt vevő összes diák, illetve magyar tannyelvű osztályokba járó tanulók megoszlása háttértényezők alapján, 2012–2016

		Összes diák			Magyarul tanuló			Arányok százalékos eltérése
		N	%	%V	N	%	%V	% Kül.
Település típusa	Község	34 548	5,3%	5,3%	1 176	3,9%	3,9%	-26,4%
	Kisváros	171 920	26,3%	26,3%	9 592	31,5%	31,5%	19,8%
	Középváros	179 290	27,5%	27,5%	9 626	31,6%	31,6%	14,9%
	Nagyváros	205 664	31,5%	31,5%	9 981	32,8%	32,8%	4,1%
	Bukarest	61 249	9,4%	9,4%	46	0,2%	0,2%	-97,9%
Település fejlettsége (LHDI)	Nagyon alacsony	157 690	24,2%	24,2%	7 054	23,2%	23,2%	-4,1%
	Alacsony	167 047	25,6%	25,6%	4 349	14,3%	14,3%	-44,1%
	Magas	167 164	25,6%	25,6%	16 327	53,7%	53,7%	109,8%
	Nagyon magas	160 770	24,6%	24,6%	2 691	8,8%	8,8%	-64,2%
Vizsgázók létszáma	50 diák alatt	72 156	11,1%	11,1%	6 204	20,4%	20,4%	83,8%
	51-100 diák	137 636	21,1%	21,1%	12 257	40,3%	40,3%	91,0%
	101-150 diák	134 455	20,6%	20,6%	7 101	23,3%	23,3%	13,1%
	151-200 diák	151 550	23,2%	23,2%	2 731	9,0%	9,0%	-61,2%
	200 diák felett	156 874	24,0%	24,0%	2 128	7,0%	7,0%	-70,8%
Szak	Matematika-informatika	137 379	21,0%	21,0%	5 733	18,8%	18,8%	-10,3%
	Filológia	97 548	14,9%	14,9%	3 681	12,1%	12,1%	-18,8%
	Természettudományok	75 749	11,6%	11,6%	5 260	17,3%	17,3%	49,1%
	Társadalomtudományok	43 478	6,7%	6,7%	1 905	6,3%	6,3%	-6,5%
	Szaklíceum – szolgáltatások	119 897	18,4%	18,4%	5 259	17,3%	17,3%	-6,0%
	Szaklíceum - műszaki	105 232	16,1%	16,1%	3 511	11,5%	11,5%	-28,3%
	Szaklíceum – természeti erőforrások és környezetv.	22 178	3,4%	3,4%	714	2,3%	2,3%	-31,0%
	Művészet	16 453	2,5%	2,5%	1 196	3,9%	3,9%	57,3%
	Sport	15 882	2,4%	2,4%	188	0,6%	0,6%	-74,3%
	Teológia	11 101	1,7%	1,7%	2 404	7,9%	7,9%	364,8%
Pedagógia	7 774	1,2%	1,2%	570	1,9%	1,9%	56,1%	
Tanári kar képzése (ARACIP)	Nagyon alacsony	144 047	22,1%	25,2%	14 317	47,1%	56,4%	123,8%
	Alacsony	141 635	21,7%	24,7%	4 966	16,3%	19,6%	-20,8%
	Magas	140 429	21,5%	24,5%	4 085	13,4%	16,1%	-34,3%
	Nagyon magas	146 497	22,4%	25,6%	2 019	6,6%	8,0%	-68,9%
	n.a.	80 063	12,3%		5 034	16,5%		
Romák aránya az iskolában (ARACIP)	Nincs roma (<1%)	366 665	56,2%	62,8%	17 823	58,6%	68,8%	9,4%
	1-5%	173 942	26,7%	29,8%	5 997	19,7%	23,1%	-22,4%
	5% felett	42 819	6,6%	7,3%	2 094	6,9%	8,1%	10,1%
	n.a.	69 245	10,6%		4 507	14,8%		
	Összesen	652 671	100,0%	100,0%	30 421	100,0%	100,0%	

N – esetszám, % – arány, %V – a valid esetek aránya, %Kül – a valid arányok közötti százalékos eltérés, n.a. – adathiány

13. táblázat: Az eredmények eltéréseit magyarázó tényezők: a részt vevők médiája és a román írásbeli vizsga. Lineáris regresszioelemzés

		Érettségi média				Román írásbeli				
		Átlag	B	t	Sig.	Átlag	B	t	Sig.	
Osztály tannyelve	Nem magyar	6,90	ref.			6,79	ref.			
	Magyar	6,55	-0,20	-18,95	0,000	5,41	-1,26	-114,14	0,000	
Település mérete	Község	5,51	-0,08	-4,74	0,000	5,51	-0,03	-1,78	0,075	
	Kisváros	6,46	0,03	2,23	0,026	6,36	0,09	6,95	0,000	
	Középváros	6,85	0,05	4,91	0,000	6,71	0,11	9,42	0,000	
	Nagyváros	7,36	0,31	32,17	0,000	7,14	0,27	27,40	0,000	
	Bukarest	7,03	ref.			6,89	ref.			
Település fejlettsége (LHDI)	Nagyon alacsony	6,21	-0,42	-39,26	0,000	6,13	-0,44	-39,14	0,000	
	Alacsony	6,85	-0,19	-22,31	0,000	6,71	-0,21	-24,06	0,000	
	Magas	7,12	-0,07	-9,40	0,000	6,92	-0,02	-3,02	0,003	
	Nagyon magas	7,24	ref.			7,07	ref.			
Vizsgázók létszáma	50 diák alatt	5,68	-1,05	-106,24	0,000	5,60	-0,88	-86,33	0,000	
	51-100 diák	6,07	-0,84	-117,23	0,000	5,95	-0,73	-97,74	0,000	
	101-150 diák	6,81	-0,50	-76,46	0,000	6,68	-0,44	-64,37	0,000	
	151-200 diák	7,21	-0,30	-49,50	0,000	7,06	-0,28	-44,44	0,000	
	200 diák felett	7,68	ref.			7,47	ref.			
Szak	Matematika-informatika	7,75	ref.			7,69	ref.			
	Filológia	7,74	0,09	12,59	0,000	7,43	-0,18	-23,74	0,000	
	Természettudományok	7,46	-0,20	-26,67	0,000	7,35	-0,22	-27,98	0,000	
	Társadalomtudományok	7,73	-0,01	-1,00	0,319	7,22	-0,45	-47,12	0,000	
	Szaklíceum - szolgáltatások	6,44	-1,11	-158,29	0,000	6,14	-1,37	-187,80	0,000	
	Szaklíceum - műszaki	4,67	-2,66	-354,84	0,000	5,02	-2,31	-298,40	0,000	
	Szaklíceum – természeti erőforrások és környezetv.	5,32	-1,89	-143,53	0,000	5,46	-1,74	-128,44	0,000	
	Művészet	7,16	-0,24	-16,17	0,000	6,89	-0,46	-29,68	0,000	
	Sport	6,21	-1,26	-85,74	0,000	5,69	-1,79	-117,93	0,000	
	Teológia	7,04	-0,11	-5,88	0,000	6,46	-0,52	-27,29	0,000	
	Pedagógia	7,68	-0,04	-2,08	0,038	7,25	-0,38	-18,89	0,000	
Tanári kar képesítése (ARACIP)	Nagyon alacsony	6,15	-0,29	-37,55	0,000	5,97	-0,31	-39,46	0,000	
	Alacsony	6,58	-0,25	-37,49	0,000	6,45	-0,25	-36,20	0,000	
	Magas	7,00	-0,13	-21,47	0,000	6,85	-0,13	-19,75	0,000	
	Nagyon magas	7,74	ref.			7,58	ref.			
Romák aránya az iskolában (ARACIP)	Nincs roma (<1%)	7,13	ref.			6,96	ref.			
	1-5%	6,58	-0,26	-52,18	0,000	6,45	-0,25	-48,15	0,000	
	5% felett	5,81	-0,25	-27,08	0,000	5,75	-0,25	-26,53	0,000	
N			537 915				543 811			
R ²			0,386				0,326			
Konstans			8,33	856,03	0,000			8,25	815,86	0,000

14. táblázat: Az eredmények eltéréseit magyarázó tényezők: anyanyelv és kötelező írásbeli vizsgák. Lineáris regresszióelemzés

		Anyanyelv írásbeli ¹⁵				Kötelező tantárgy			
		Átlag	B	t	Sig.	Átlag	B	t	Sig.
Osztály tannyelve	Nem magyar	6,79	ref.			6,56	ref.		
	Magyar	7,29	0,61	55,77	0,000	6,30	-0,02	-1,42	0,155
Település mérete	Község	5,61	-0,05	-2,72	0,006	4,84	-0,28	-12,11	0,000
	Kisváros	6,46	0,09	6,57	0,000	5,99	-0,17	-9,39	0,000
	Középváros	6,83	0,10	9,03	0,000	6,46	-0,12	-7,94	0,000
	Nagyváros	7,20	0,24	24,21	0,000	7,18	0,32	23,91	0,000
	Bukarest	6,89	ref.			6,85	ref.		
Település fejlettsége (LHDI)	Nagyon alacsony	6,23	-0,41	-36,66	0,000	5,66	-0,54	-36,69	0,000
	Alacsony	6,76	-0,20	-22,98	0,000	6,49	-0,22	-19,20	0,000
	Magas	7,10	0,00	0,26	0,798	6,83	-0,14	-13,88	0,000
	Nagyon magas	7,08	ref.			7,06	ref.		
Vizsgálók létszáma	50 diák alatt	5,84	-0,85	-83,98	0,000	5,12	-1,39	102,41	0,000
	51–100 diák	6,13	-0,72	-97,69	0,000	5,62	-1,07	108,47	0,000
	101–150 diák	6,76	-0,43	-64,44	0,000	6,47	-0,64	-70,69	0,000
	151–200 diák	7,09	-0,28	-44,87	0,000	6,93	-0,39	-46,61	0,000
	200 diák felett	7,49	ref.			7,48	ref.		
Szak	Matematika-informatika	7,75	ref.			7,48	ref.		
	Filológia	7,50	-0,17	-23,16	0,000	7,50	0,14	14,41	0,000
	Természettudományok	7,45	-0,24	-30,47	0,000	7,03	-0,35	-33,04	0,000
	Társadalomtudományok	7,30	-0,45	-47,83	0,000	7,57	0,10	8,13	0,000
	Szaklíceum – szolgáltatások	6,23	-1,35	-187,28	0,000	5,98	-1,26	130,12	0,000
	Szaklíceum – műszaki	5,10	-2,28	-299,14	0,000	4,34	-2,60	254,00	0,000
	Szaklíceum – természeti erőforrások és környezetv.	5,56	-1,72	-128,41	0,000	4,70	-2,07	114,98	0,000
	Művészet	7,05	-0,42	-27,38	0,000	6,84	-0,25	-12,43	0,000
	Sport	5,72	-1,78	-118,49	0,000	5,91	-1,23	-61,25	0,000
	Teológia	6,90	-0,50	-26,62	0,000	6,87	0,10	4,12	0,000
	Pedagógia	7,48	-0,30	-14,96	0,000	7,56	0,11	4,10	0,000
Tanári kar képezése (ARACIP)	Nagyon alacsony	6,19	-0,32	-40,57	0,000	5,68	-0,30	-28,98	0,000
	Alacsony	6,51	-0,27	-39,87	0,000	6,19	-0,28	-30,53	0,000
	Magas	6,91	-0,14	-22,10	0,000	6,71	-0,14	-16,72	0,000
	Nagyon magas	7,60	ref.			7,53	ref.		

¹⁵ Az anyanyelv-eredmények esetében a román osztályokba járókat is figyelembe vettük, az ő esetükben a román nyelv és irodalom vizsga került az elemzésbe.

		<i>Anyanyelv írásbeli¹⁵</i>				<i>Kötelező tantárgy</i>			
		<i>Átlag</i>	<i>B</i>	<i>t</i>	<i>Sig.</i>	<i>Átlag</i>	<i>B</i>	<i>t</i>	<i>Sig.</i>
Romák aránya az iskolában (ARACIP)	Nincs roma (<1%)	7,05	ref.			6,84	ref.		
	1-5%	6,53	-0,24	-45,99	0,000	6,21	-0,33	-47,53	0,000
	5% felett	5,88	-0,24	-25,52	0,000	5,27	-0,31	-24,80	0,000
N			543 807				542 107		
R²			0,311				0,287		
Konstans			8,24	825,65	0,000		8,33	623,55	0,000

A magyarul tanulók eredményeit befolyásoló egyéb tényezők

A magyar tannyelvű oktatási rendszeren belüli elemzést szintén az aktuális évfolyamon, nappali tagozaton, az egyes vizsgákon részt vevők körében végeztük el, és csak azokon az eseteken, amelyekhez hozzákapcsolható volt az ARACIP adatokból nyert változók. További szűkítés, hogy csak az erdélyi megyék adataival dolgoztunk a regressziós elemzésekben. Így a 2012–2016-os periódus 25.381 diákjának médiáját és vizsgaeredményeit elemezzük, ez a magyarul érettségizők 83,4 százalékát jelenti.

Akárcsak országos szinten, a legjelentősebb befolyásoló tényezőt az oktatási profilok jelentik, a szakiskolákból érkezők eredménye jelentősen elmarad az elméleti profilú osztályokétól. Legjobban a természettudományi tanulmányokat folytatók teljesítenek, őket követik a matematika-informatika, a pedagógia, illetve a társadalomtudományok hallgatók – amennyiben a többi tényezőt kontrolláljuk. Az elméleti képzésen belül a filológia profilú osztályok vannak hátrányos helyzetben. A szakközépiskolai képzésen túl a sportosztályok, illetve a teológiai képzésben részt vevők eredményei is jelentősen elmaradnak az elméleti képzéshez képest.

A szakok szerinti eltéréseken túl a tanári kar képesítésének, az iskola méretének, illetve az iskolán belüli roma arálynak van jelentős befolyása az érettségi eredményekre. Az első két tényező abból a szempontból is fontos, hogy a magyarul tanulók – az országos arányokhoz viszonyítva – felülreprezentáltak a kisebb méretű, illetve a (fokozati vizsgák szerint) alacsonyabb képesítésű pedagóguskarral rendelkező iskolákban.

Az Erdélyen belüli regionális eltérések nem kiemelkedők, amennyiben figyelembe vesszük a többi strukturális tényezőt. A közép-erdélyi régió (Kolozs és Maros megye) diákjai minden területen jobban

teljesítenek, a szörványmegyékben, a partiumi, illetve székelyföldi régió diákjai között nincsenek lényeges különbségek az érettségi átlag tekintetében. Az egyes vizsgaeredmények esetében sem kiemelkedők az eltérések, a partiumi diákok a kötelező, illetve választható tantárgyak írásbeli vizsgáján szerepelnek viszonylag jól. Jelentősebb regionális különbségek a román vizsga esetében tapasztalhatók, itt is elsősorban a partiumiak vannak hátrányban a szörvánnyal, illetve a közép-erdélyi diákokkal szemben, a székelyföldiek lemaradása viszonylag enyhe, amennyiben a többi tényezőt is szem előtt tartjuk. Ugyanitt érdemes megemlíteni, hogy a települések etnikai térszerkezetének (a nyelvi környezetnek) a hatása sem egyértelmű a román vizsgaeredmények szempontjából. A legtöbb 20 százalékos súllyal rendelkező magyar közösségekhez képest a nagytöbbségben élők (75 százalék felett) gyengébben, viszont a többségben (50–75 százalék között) élők jobban teljesítenek a román írásbelin, amennyiben más szempontból hasonló típusú települések/iskolák diákjait hasonlítjuk össze.

Az iskola tannyelve nincs kiemelkedő hatással az eredményekre, a kizárólag magyar tannyelvű intézmények diákjai mind abszolút értékben, mind pedig a regressziós elemzés viszonyszámai szerint enyhén jobban teljesítenek, mint a vegyes (magyar és román osztályokat is működtető) líceumok.

15. táblázat: Az érettségi médiát és a román vizsgát befolyásoló tényezők az erdélyi, magyarul tanulók körében. Lineáris regresszióelemzés

		Érettségi média				Román írásbeli			
		Átlag	B	t	Sig.	Átlag	B	t	Sig.
Régió	Székelyföld	6,06	-0,06	-0,82	0,415	4,67	-0,15	-1,72	0,085
	Partium	6,67	0,03	0,58	0,562	5,50	-0,35	-5,39	0,000
	Közép-Erdély	7,30	0,39	9,36	0,000	6,54	0,28	5,23	0,000
	Szörvány	6,85	ref.			6,20	ref.		
Település mérete	Község	5,47	-0,60	-5,41	0,000	3,84	-0,83	-5,74	0,000
	Kisváros	5,94	-0,23	-2,50	0,013	4,64	-0,41	-3,42	0,001
	Középváros	6,47	-0,09	-2,03	0,042	5,24	-0,08	-1,34	0,181
	Nagyváros	7,18	ref.			6,31	ref.		
Település fejlettsége (LHDI)	Nagyon alacsony	5,83	-0,23	-2,45	0,014	4,39	-0,49	-4,02	0,000
	Alacsony	6,08	-0,49	-5,93	0,000	5,02	-0,40	-3,66	0,000
	Magas	6,72	-0,19	-3,97	0,000	5,58	-0,40	-6,32	0,000
	Nagyon magas	7,52	ref.			6,91	ref.		

		Érettségi média				Román írásbeli			
		Átlag	B	t	Sig.	Átlag	B	t	Sig.
Vizsgázók létszáma	50 diák alatt	5,98	-0,56	-10,99	0,000	4,77	-0,20	-2,96	0,003
	51–100 diák	6,23	-0,47	-10,61	0,000	5,04	-0,11	-1,97	0,049
	101–150 diák	6,78	-0,25	-5,65	0,000	5,67	-0,05	-0,79	0,429
	151–200 diák	7,48	0,13	2,81	0,005	6,40	0,16	2,64	0,008
	200 diák felett	7,87	ref.			7,04	ref.		
Szak	Matematika-informatika	7,39	ref.			6,57	ref.		
	Filológia	7,01	-0,30	-9,18	0,000	5,76	-0,76	-17,56	0,000
	Természettudományok	7,53	0,15	5,34	0,000	6,63	0,10	2,60	0,009
	Társadalomtudományok	7,47	-0,15	-3,80	0,000	6,21	-0,53	-10,30	0,000
	Szaklíceum – szolgáltatások	5,49	-1,47	-43,76	0,000	4,18	-1,80	-41,24	0,000
	Szaklíceum – műszaki	4,01	-2,76	-71,71	0,000	2,95	-2,88	-57,88	0,000
	Szaklíceum – természeti erőforrások és környezetv.	5,15	-1,75	-28,13	0,000	3,63	-2,06	-25,62	0,000
	Művészet	6,74	-0,28	-5,36	0,000	5,23	-0,85	-12,30	0,000
	Sport	5,53	-1,78	-16,72	0,000	4,24	-2,46	-17,81	0,000
	Teológia	6,76	-0,54	-13,69	0,000	5,40	-1,05	-20,57	0,000
	Pedagógia	7,05	-0,07	-1,07	0,284	5,73	-0,60	-7,34	0,000
Etnikai térszerkezet	Szórvány	7,18	ref.			6,48	ref.		
	Kisebbség	6,74	-0,32	-5,57	0,000	5,76	-0,23	-3,08	0,002
	Egyforma arány	7,07	-0,03	-0,57	0,572	6,09	0,08	1,23	0,219
	Többség	6,18	0,42	6,64	0,000	4,94	0,34	4,07	0,000
	Nagy többség	6,02	-0,11	-1,89	0,058	4,60	-0,65	-8,34	0,000
Iskola tannyelve	Csak magyar	6,86	0,41	16,43	0,000	5,68	0,16	5,06	0,000
	Vegyes	5,98	ref.			4,92	ref.		
Tanári kar képesítése (ARACIP)	Nagyon alacsony	6,19	-0,39	-8,98	0,000	4,93	-0,83	-14,56	0,000
	Alacsony	6,55	-0,50	-10,95	0,000	5,50	-0,94	-15,87	0,000
	Magas	7,13	-0,38	-8,15	0,000	6,20	-0,75	-12,53	0,000
	Nagyon magas	7,82	ref.			6,96	ref.		
Romák aránya az iskolában (ARACIP)	Nincs roma (<1%)	6,92	ref.			5,85	ref.		
	1-5%	5,61	-0,37	-12,73	0,000	4,36	-0,54	-14,43	0,000
	5% felett	5,86	-0,34	-8,02	0,000	4,58	-0,43	-7,83	0,000
N		24 508			24 701				
R ²		0,470			0,408				
Konstans		8,13	131,36	0,000	8,17	101,26	0,000		

16. táblázat: A magyar írásbeli és a kötelező tantárgy vizsgaeredményeit befolyásoló tényezők az erdélyi, magyarul tanuló körében. Lineáris regresszióelemzés

		Magyar írásbeli				Kötelező tantárgy			
		Átlag	B	t	Sig.	Átlag	B	t	Sig.
Régió	Székelyföld	6,99	-0,04	-0,51	0,612	5,79	0,03	0,30	0,767
	Partium	7,50	0,07	1,35	0,178	6,33	0,23	3,27	0,001
	Közép-Erdély	7,64	0,13	2,99	0,003	7,25	0,74	12,53	0,000
	Szörvány	7,32	ref.			6,50	ref.		
Település mérete	Község	6,57	-0,37	-3,21	0,001	4,78	-0,92	-5,78	0,000
	Kisváros	6,86	-0,08	-0,90	0,371	5,59	-0,26	-2,03	0,043
	Középváros	7,26	0,01	0,12	0,902	6,25	-0,14	-2,17	0,030
	Nagyváros	7,71	ref.			7,02	ref.		
Település fejlettsége (LHDI)	Nagyon alacsony	6,84	-0,11	-1,16	0,247	5,39	-0,39	-2,91	0,004
	Alacsony	6,85	-0,41	-4,78	0,000	5,75	-0,75	-6,30	0,000
	Magas	7,48	0,00	0,02	0,988	6,49	-0,48	-7,02	0,000
	Nagyon magas	7,63	ref.			7,63	ref.		
Vizsgázók létszáma	50 diák alatt	6,88	-0,44	-8,33	0,000	5,52	-0,86	-11,84	0,000
	51–100 diák	7,04	-0,46	-10,09	0,000	6,00	-0,58	-9,13	0,000
	101–150 diák	7,49	-0,25	-5,60	0,000	6,54	-0,27	-4,29	0,000
	151–200 diák	7,90	-0,06	-1,20	0,229	7,42	0,21	3,05	0,002
	200 diák felett	8,37	ref.			7,76	ref.		
Szak	Matematika-informatika	8,10	ref.			7,06	ref.		
	Filológia	7,47	-0,52	-15,28	0,000	7,10	0,13	2,75	0,006
	Természettudományok	8,10	0,00	0,05	0,964	7,32	0,27	6,46	0,000
	Társadalomtudományok	7,85	-0,48	-11,77	0,000	7,66	0,28	4,90	0,000
	Szaklíceum – szolgáltatások	6,42	-1,40	-40,53	0,000	4,87	-1,65	-34,42	0,000
	Szaklíceum – műszaki	5,54	-2,17	-55,31	0,000	3,43	-2,81	-51,34	0,000
	Szaklíceum – természeti erőforrások és környezetv.	6,24	-1,57	-24,70	0,000	4,84	-1,70	-19,16	0,000
	Művészet	7,48	-0,42	-7,77	0,000	6,82	0,26	3,46	0,001
	Sport	6,11	-1,89	-17,38	0,000	5,58	-1,32	-8,68	0,000
	Teológia	7,32	-0,73	-18,06	0,000	6,81	-0,11	-1,99	0,046
	Pedagógia	7,71	-0,17	-2,69	0,007	6,99	0,29	3,28	0,001
Etnikai térszerkezet	Szörvány	7,48	ref.			7,05	ref.		
	Kisebbség	7,54	0,04	0,67	0,501	6,32	-0,58	-7,08	0,000
	Egyforma arány	7,74	0,29	5,50	0,000	6,85	-0,15	-2,06	0,040
	Többség	7,14	0,58	8,82	0,000	5,75	0,43	4,69	0,000
Iskola tannyelve	Nagytöbbség	6,97	0,16	2,61	0,009	5,77	0,07	0,76	0,445
	Csak magyar	7,55	0,42	16,75	0,000	6,70	0,59	16,73	0,000
Tanári kar képesítése (ARACIP)	Vegyes	6,82	ref.			5,57	ref.		
	Nagyon alacsony	7,01	-0,30	-6,70	0,000	5,88	-0,55	-8,78	0,000
	Alacsony	7,27	-0,27	-5,79	0,000	6,29	-0,72	-10,97	0,000
	Magas	7,76	-0,20	-4,25	0,000	6,97	-0,50	-7,62	0,000
	Nagyon magas	8,34	ref.			7,83	ref.		

		Magyar írásbeli				Kötelező tantárgy			
		Átlag	B	t	Sig.	Átlag	B	t	Sig.
Romák aránya az iskolában (ARACIP)	Nincs roma (<1%)	7,54	ref.			6,79	ref.		
	1-5%	6,66	-0,13	-4,46	0,000	5,14	-0,46	-11,20	0,000
	5% felett	6,85	-0,24	-5,56	0,000	5,29	-0,51	-8,41	0,000
N			24 701			24 650			
R²			0,323			0,382			
Konstans			8,28	129,92	0,000		8,01	90,40	0,000

Horizontális egyenlőtlenségek az oktatási rendszeren belül

Adataink lehetővé teszik a horizontális egyenlőtlenségek oktatási rendszeren belüli vizsgálatát is. Ennek érdekében kiszámítottuk a vizsgákon részt vevők médiáinak szórásnégyzeteit, azaz a jegyek eltérését a középértékektől. A legfontosabb megállapítás, hogy a magyar tannyelvű oktatáson belül kisebbek az egyenlőtlenségek: a román nyelven tanulók jegyei közötti átlagos eltérések 1,99 pontosak, a magyarul tanulók esetében ugyanez csupán 1,80. Kiemelkedően magas (1,9 pont feletti) aránytalanság egyedül a székelyföldi régióon belül van a magyar diákok körében, ez nagy valószínűséggel az itt koncentrálódó, alacsony színvonalú szakközépiskolai oktatásnak köszönhető. Az egyes profilokon belül viszonylag homogének az eredmények. A magyar intézményrendszerek között a legkisebb eltérések a közép-erdélyi régióban, a nagyvárosokban, a jelentősebb létszámú iskolákban érhetőek tetten.

17. táblázat: Homogenitás és heterogenitás az érettségi eredményekben. Médiák és szórásnégyzetek

	Románul tanulók			Magyarul tanulók		
		Média	Szórás		Média	Szórás
Régió	Erdély	6,90	1,94	Székelyföld	6,20	1,95
	Havasalföld	6,64	2,10	Partium	6,70	1,65
	Moldova	7,06	1,86	Közép-Erdély	7,06	1,57
	Bukarest-Ilfov	6,93	1,94	Szörvány	6,83	1,60
Település mérete	Község	5,44	2,05	Község	5,36	1,74
	Kisváros	6,52	2,02	Kisváros	6,21	1,84
	Középváros	6,87	2,00	Középváros	6,54	1,82
	Nagyváros	7,26	1,82	Nagyváros	7,11	1,57
	Bukarest	7,03	1,91			
Vizsgázók létszáma	50 diák alatt	5,52	2,02	50 diák alatt	5,95	1,84
	51–100 diák	6,04	1,98	51-100 diák	6,24	1,86
	101–150 diák	6,80	1,90	101-150 diák	6,95	1,54
	151–200 diák	7,24	1,81	151-200 diák	7,52	1,24
	200 diák felett	7,63	1,71	200 diák felett	7,87	1,30
Szak	Matematika-informatika	7,72	1,59	Matematika-informatika	7,38	1,40
	Filológia	7,73	1,32	Filológia	6,99	1,22
	Természettudományok	7,40	1,72	Természettudományok	7,56	1,36
	Társadalomtudományok	7,72	1,34	Társadalomtudományok	7,46	1,28
	Szaklíceum – szolgáltatások	6,40	1,93	Szaklíceum – szolgáltatások	5,57	1,70
	Szaklíceum – műszaki	4,68	1,85	Szaklíceum – műszaki	4,18	1,57
	Szaklíceum – természeti erőforrások és környezetv.	5,27	1,85	Szaklíceum – természeti erőforrások és környezetv.	5,13	1,65
	Művészet	7,23	1,36	Művészet	6,86	1,29
	Sport	6,21	1,38	Sport	5,53	1,15
	Teológia	7,16	1,34	Teológia	6,68	1,29
	Pedagógia	7,80	1,36	Pedagógia	7,05	1,25
Összesen	6,84	1,99	Összesen	6,59	1,80	

Összegzés, következtetések

Elemzésünkben a líceumot végzett diákok érettségi eredményeit vizsgáltuk 2012–2016 között. A kutatás a vizsgákra beiratkozott, egyéni szintű adatbázisok alapján történt, amelyeket a településekhez, illetve tanintézményekhez kapcsolható adatsorokkal egészítettünk ki, a teljesítményeket befolyásoló tényezők feltárása érdekében.

Alapvető következtetésünk, hogy a romániai hivatalos vizsgarendszerben elért eredmények alacsonyak. Az érettségi próbán megmértettek 68 százaléka abszolválta sikeresen a záróvizsgákat az öt év összesített eredményei szerint (az aktuális évfolyamok, nappali tagozatos diákjai közül). Ezek az arányok még kisebbek, amennyiben nem a résztvevőkhöz, hanem a középfokú tanintézetek végző osztályainak diáklétszámához viszonyítjuk a sikeresen vizsgázók számát. Így számolva csupán 49 százalék azon tanulók aránya, akik (első próbálkozásra) eredményesen teljesítettek az elmúlt öt év átlagában. Az eltérés oka, hogy a jogosult diákok jelentős hányada be sem iratkozik, vagy pedig nem vesz részt a próbákon.

A magyar tannyelvű osztályokban végző diákok eredménye jelentősen és konstans módon az országos szint alatt marad. A hivatalos érettségi eredmények szerint a sikerességi rátájuk 60 százalékos, az elmaradás így 8 százalékpontos a vizsgált periódusban. Viszont a magyarul tanulók céltudatosabbnak tűnnek, magasabb körökben a beiratkozási kedv és a vizsgákon való részvétel – legalábbis az érettségik nyári szessziójában. Ennek következménye, hogy az érettségire jogosult magyar tanulók körében az első próbálkozásra oklevelet szerzők aránya nem marad el jelentősen az országos átlaghoz képest (48 százalék). Az elemzett periódusban sikeresen érettségizők között a magyar nyelven vizsgázók aránya 4,1 százalékos.

Elemzésünkben a vizsgateljesítmények hátterében álló okok feltárására fókuszáltunk. A 2012–2016-os vizsgajegyek átlagait olyan tényezők függvényében vettük szemügyre, amelyek elérhetőek voltak. A magyarzó változók tárháza jelentősen korlátozott, nem rendelkezünk olyan adatokkal, amelyek a diákok személyes, családi, társadalmi hátterére vonatkoznának (anyagi helyzet, szülők iskolázottsága, fogyasztási szokások stb.), és a tanulási, tanítási folyamat sok más tényezőjére sincs rálátásunk (az iskolák infrastrukturális felszereltsége, tankönyvek, taneszközök helyzete, minősége stb.), vagy a tanárok felkészültségéről is csak nagyon részleges információk állnak rendelkezésre. Az elemzésbe bekerült

magyarázó változók (tannyelv, település mérete és fejlettsége, etnikai térszerkezet, iskola mérete, a tanári kar fokozati vizsgák szerinti képesítése, a romák aránya az iskolában) nagy valószínűséggel csak kis szeletét képezik a teljesítmények háttérében álló okoknak. Ennek ellenére úgy gondoljuk, hogy elemzésünk hiánypótló, és sikerül árnyalni azt a képet, amely a diákok vizsgaeredményeinek megítélésekor elének tárul, ráirányítva a figyelmet a magyar oktatási hálózat teljesítményének néhány kritikus pontjára.

Fontos következtetés, hogy a teljesítmények nagyon heterogének a magyarázó modellekbe bevont változók alapján. A nagyvárosi, nagy létszámú, a fokozati vizsgák alapján magasan kvalifikált pedagógusokkal rendelkező iskolák diákjai nagyobb eséllyel vizsgáznak sikeresen, mint a falusi kisiskolák tanulói. Ez ugyanakkor kiegészül a szakok szerinti differenciálódással, az elméleti képzés és a szakközépiskolai képzés kimenete között tetemes a szakadék.

Az országos adatokon lefuttatott regressziós modellekben a magyar tannyelv (mint magyarázó változó) önmagában is a gyengébb eredmények irányába hat, bár befolyásának erőssége elmarad a fent említett egyéb strukturális tényezőkétől (település mérete és fejlettsége, iskola mérete, tanári kar képesítése).

A magyar nyelven tanuló diákok gyengébb teljesítményének háttérében feltárt okokat alapvetően két csoportra oszthatjuk. A *lemaradás legfontosabb oka etnikai, nyelvi eredetű*, abban az értelemben, hogy a magyar tannyelven tanuló diákok jelentős mértékben alulteljesítenek a román nyelv és irodalom vizsgákon. Az oktatási rendszer azon elvárása, hogy a kisebbségi osztályokba járó, a mi esetünkben magyar anyanyelvű tanulók ugyanolyan szinten tanuljanak és vizsgázzanak román nyelvből, mint a többségi, román anyanyelvű diákok, jelentősen diszkriminatív intézkedés, és értelemszerűen az eredmények közötti aszimmetriákhoz vezet.¹⁶

Az anyanyelvükön tanuló magyar diákok eredményei azonban nem csak a román vizsgán, hanem más tárgyakból is elmaradnak az országos átlagoktól. Ilyenek a kötelező tantárgyak (matematika, történelem), a választható tárgyak, de az idegennyelvi kompetenciavizsga is. Bár a lemaradás ezeken a területeken nem jelentős, összességében hozzájárulnak a magyar diákok alacsonyabb teljesítményéhez. Az

¹⁶ Ebben a kérdésbe változást hozhat, hogy 2012-től kezdődően a magyar elemisek speciális tanterv és tankönyvek alapján tanulják a román nyelvet. Az első érettségire, amelyen alternatív román tételsor alapján vizsgázhatnak a magyar tanulók 2025-ben kerülhet sor.

országos átlagoktól való eltérést jelentős mértékben a már tárgyalt *strukturális tényezők* magyarázzák. A többségi diákok eredményeikhez képest kimutatható hátrány abból adódik, hogy a magyar tannyelven tanuló felülreprezentáltak a magas kockázati tényezőkkel rendelkező iskolákban: a kisebb, kevésbé fejlett településeken, az alacsonyabb létszámú intézményekben, ott, ahol a tanárok képesítése is alacsonyabb. Az érettségi esetében egyes oktatási profiloknál jelentős a hátrány: a szakközépiskolai oktatás egészében, a sport, a filológiai és a pedagógusképzés, a művészeti és a teológiai oktatás területén.

Ezeket a strukturális okokat szintén két szempont szerint osztályozhatjuk. Vannak endogének, a magyar oktatási rendszeren belül azonosítható tényezők, ide sorolhatók az egyes oktatási profilok alacsony teljesítménye, a magyar pedagógustársadalom alacsonyabb képesítése, és részben ide tartozik a kis létszámú iskolák felülreprezentáltsága. A magyar tagozaton tanító tanárok képesítése esetében fontos itt is megjegyezni, hogy ez több szempontból is közvetett változó. (Az egyes iskolák teljes pedagógusállományára vonatkozik, tehát egy tágabb populációra, mint ami közvetlenül felelős a diákok felkészültségéért, másrészt a vegyes tannyelvű oktatási intézményekben nincsen külön adat a magyarul tanítók esetében.) Az is fontos adalék, hogy ez csupán a pedagógusok fokozati vizsgái alapján kreált változó, és nem feltétlenül tükrözi a pedagógusok felkészültségét, tudását, motivációját, elkötelezettségét. Nagyon valószínű, hogy a magyar pedagógusok fokozati vizsgák szerinti alacsonyabb képesítése háttérben hasonló, nagyrészt strukturális okok húzódnak meg, mint amelyek a diákpopoláció gyengébb teljesítményéhez is vezetnek. Aggályos viszont ebben a kérdésben a magyar pedagógusképzés relatív alacsony színvonala, legalábbis az elemzett öt év érettségi eredményei tekintetében.

Szintén az endogén kockázati tényezőkhöz sorolhatjuk a jelentős roma etnikumú diákkal rendelkező iskolák helyzetét, abban az értelemben, hogy egyrészt az ő oktatási integrációjuk nem megoldott, illetve ez olyan szociális mikrokozmoszt eredményez, amely negatív hatással lehet a teljes iskola teljesítményére. Ez utóbbi két tényező (a tanárok képesítése és a roma etnikumúak oktatási integrációja) problematikája túlmutat a jelen elemzés keretein.

Az exogén, az oktatási rendszeren kívüli okokat az erdélyi magyar társadalom területileg kedvezőtlen megoszlása hordozza magában. Az erdélyi magyarok jelentős része az ország gazdaságilag periférikus régióiban koncentrálódik, beleértve a székelyföldi és a partiumi magyar tömbterületeket. A magyar iskolahálózat rekrutációs háttérének

jelentős részét a kisebb, kevésbé fejlett települések képezik, a magyar etnikumúak jelentősen alulreprezentáltak a nagyvárosi környezetben. Ez azt is valószínűsíti, hogy a magyar diákok szülei alulreprezentáltak a magasabb státusúak és jövedelmük között Romániában, ami szintén a gyengébb tanulmányi teljesítmény irányába hathat.

További két tényezőre szükséges még röviden kitérnünk. A VIII. osztályosok képességvizsga eredményeinek elemzésében¹⁷ azt láttuk, hogy a településen belüli etnikai térszerkezetnek szignifikáns hatása van a román vizsga esetében. Azaz ott, ahol a román mint környezeti nyelv ténylegesen jelen van a hétköznapok, a társadalmi kapcsolatok szintjén, ez pozitív hatással van a gyermekek román nyelvtudására. Érdekes módon a középiskolai érettségi esetében már nem áll fenn ez a lineáris összefüggés, ott más tényezők (elsősorban az oktatási profilok) képeznek nagyobb súlyt az eredmények különbségeinek magyarázatában.

Ugyanebben a regiszterben fontos oktatáspolitikai kérdés az is, hogy a vegyes, román-magyar tannyelvű osztályokkal is rendelkező, avagy az önálló, kizárólag magyar tagozatú iskolák diákjai teljesítenek jobban, és ez is elsősorban a román nyelv esetében bír relevanciával. Az általunk nyert eredmények kontraintuitívek, abban az értelemben, hogy nem igazolódik az a feltételezés, hogy a vegyes iskolákba járó magyar diákok jobb eredményeket érnének el románból, mint az önálló magyar iskolákban tanuló társaik.

A kockázati tényezők mellett szükségesnek tartjuk kiemelni azokat a helyzeteket és eseteket, amelyekben a magyar diákok az országos eredményekkel hasonló, vagy akár jobb szinten teljesítenek. Elsősorban ilyen a magyar anyanyelv és irodalom vizsgaeredménye, amely szignifikánsan jobb a többségi diákok anyanyelv (román) eredményeinél. Nagy valószínűséggel ennek háttérében a kisebbségi léthez szorosan kapcsolódó aspektus áll, éspedig a nyelvörzésre, a nyelvművelésre való hangsúlyos fókuszálás (nagyobb odafigyelés a szülők és pedagógusok részéről, számos iskolai és iskolán kívüli verseny stb.). Ugyanakkor nem zárható ki a kisebbségi oktatási rendszeren belüli pozitív diszkrimináció jelenléte sem, viszont ebben az elemzésben ez egy nyitott kérdés maradt.

¹⁷ Jelen tanulmány része egy nagyobb, az érettségi eredményeken kívül a VIII.-os képességvizsga eredményekre is kitérő elemzésnek. A *REGIO* folyóirat terjedelmi korlátai miatt ezúttal csak az érettségi eredmények elemzését publikáljuk. – *a szerk. megj.*

A vizsgatárgyak közül a kötelező tantárgy esetében nincs szignifikáns lemaradás a magyarul tanulók esetében, és egyes választható tárgyak esetében is jobbák az eredmények (biológiából, anatómiából, szociológiából, illetve filozófiából). Digitális kompetenciavizsgából is a magyar diákok enyhén jobban teljesítenek. Oktatási profilok szerint kiemelkedő a természettudományi szakot végzők eredménye. Mind a sikerességi arányok, mind pedig a médiák esetében jobb eredményeket értek el, mint többségi társaik az elemzett öt év átlagait tekintve. A matematika-informatika, illetve a társadalomtudományi szakokon sem jelentős a magyar tagozatok hátránya.

Nem gondoljuk azt, hogy az elemzett vizsgaeredmények az általános készségeket és képességeket adekvátan mérik, vagy akár az életút sikerességének, eredményességének kizárólagos eredői. Az viszont egyértelmű, hogy a vizsgaeredmények meghatározzák a továbbtanulási lehetőségeket. Egyértelmű, hogy a magyar nyelven tanulók kevésbé versenyképesek a teljes román oktatási kínálaton belül, viszont ha a magyar intézményhálózaton belül tanulnak tovább, ez a szempont sokat veszít relevanciájából.

A veszélyek egyrészt egyéni szinten jelentkeznek, a továbbtanulási és a munkaerőpiacon való elhelyezkedés lehetőségeinek beszűkülésével. Hosszú távon az igazi kockázatot az egyenlőtlenségek újratermelődése, felerősödése jelentheti, amely a romániai magyar közösség szintjén tovább gyengülő társadalmi pozíciókat eredményezhet. A magyarul tanuló diákok versenyképességének javítása szempontjából az elemzésünk néhány kritikus pontra hívja fel a figyelmet. Elsősorban a román nyelvtanulás javítása kulcsfontosságú, de hasonló mértékben fontos a kis létszámú iskolák presztízsének, versenyképességének növelése, a magyar szakliceumi oktatás minőségének javítása, a magyar pedagógusképzés erősítése, a magyar anyanyelvű roma diákok oktatási integrációja.

MELLÉKLETEK

1. Melléklet: A felhasznált adatok forrásai

Vizsga	Forrás	Letöltés időpontja
Érettségi, 2012	http://bacalaureat.edu.ro/2012/rapoarte/	2016. május - szeptember
Érettségi, 2013	http://bacalaureat.edu.ro/2013/rapoarte/	2016. május - szeptember
Érettségi, 2014	http://bacalaureat.edu.ro/2014/rapoarte/	2016. május - szeptember
Érettségi, 2015	http://bacalaureat.edu.ro/2015/rapoarte/	2016. május - szeptember
Érettségi, 2016	http://bacalaureat.edu.ro/2016/rapoarte/	2016. május - szeptember

2. Melléklet: Az érettségi vizsga tárgyai¹⁸

Vizsga	Típus	Osztályozás	Sikerességi kritérium
Román nyelv és irodalom	szóbeli	Kompetenciaszint: kezdő, közepes, haladó, tapasztalt	Részvétel ¹⁹
	írásbeli	1–10-ig	Minimum 5-ös jegy
Anyanyelv - nyelv és irodalom (csak a kisebbségi tannyelvű osztályoknak)	szóbeli	Kompetenciaszint: kezdő, közepes, haladó, tapasztalt	Részvétel
	írásbeli	1–10-ig	Minimum 5-ös jegy
Kötelező tantárgy Szaktól függően matematikából vagy történelemből	írásbeli	1–10-ig	Minimum 5-ös jegy
Választható tantárgy Két csoportból választható szaktól függően: 1. fizika, kémia, biológia vagy informatika	írásbeli	1–10-ig	Minimum 5-ös jegy

¹⁸ A metodológiáról bővebben:

<http://bacalaureat.edu.ro/2016/docs/MetodologieAnexa2.pdf>

¹⁹ Aki a nyelvi és digitális szóbeli és kompetenciavizsgákon részt vesz, de mégsem felel, nem oldja meg a tételt, azt távolmaradóként rögzítik.

Vizsga	Típus	Osztályozás	Sikerességi kritérium
2. földrajz, filozófia, logika és érvelés, közgazdaságtan, pszichológia vagy szociológia			
Idegennyelvi kompetencia	írásbeli, szóbeli, szövegértés	A1-A2-B1-B2 minősítések az öt területen: 1. Hallás utáni szövegértés / 2. Olvasás / 3. Társalgás / 4. Folyamatos beszéd / 5. Írás	Részvétel (illetve elismertethető más, nemzetközileg elismert korábbi nyelvvizsga)
Digitális (számítógépfelhasználói) kompetencia	írásbeli, gyakorlati	Kompetenciaszint: kezdő, közepes, haladó, tapasztalt	Részvétel (illetve elismertethető más, európai szinten elismert digitáliskompetencia-bizonylat)

HEVŐ PÉTER *

Úton a katasztrófa felé

Székely Gábor: *Hitler – Sztálin – Chamberlain. Az elkerülhetetlen II. világháború.* Budapest: Volos Kiadó, 2019. 482 oldal

Székely Gábor könyvének olvasása közben azok a filmélményeink juthatnak eszünkbe, amikor tisztában vagyunk a film szomorú befejezésével, mégis mindvégig kétségbeesetten (és talán ösztönösen) szurkolunk a szereplőknek, hogy időben elkerüljék a katasztrófát. A tragikus végkifejlet ezúttal a II. világháború kitérését jelenti, amely az elképesztő emberi, anyagi veszteségek mellett Európának a világban betöltött politikai és gazdasági befolyásának jelentős visszaszorulását is okozta. Nem sikerült ugyanis az 1930-as években az Adolf Hitler vezette, megerősödött Németország ellen olyan koalíciót kötni, amely elrettentette volna a németeket a hódító hadjáratoktól. Ahogyan Székely Gábor írja, a könyvben eredetileg a kevésbé kutatott, 1939-es brit–francia–szovjet katonai tárgyalásokat kívánta feldolgozni, de az azt megelőző húsz évben oly sokan tettek komoly erőfeszítéseket az újabb nagy háború megakadályozásáért, hogy vizsgálatát kiterjesztette a versailles-i békeszerződés utáni két évtizedre.

* A szerző történész, az ELTE óraadója, a Magyar Műszaki és Közlekedési Múzeum kuratóriumi tagja és muzeológusa. E-mail: hevopeter@gmail.com

A Volos Kiadó gondozásában megjelent kötet több mint 480 oldalt tesz ki, és a témáról ismert gazdag szakirodalmon túl dokumentumkötetekre és visszaemlékezésekre támaszkodik. Új, eddig feltáratlan levéltári forrásokat nem használ, ellenben összehasonlítja a nemzetközi játszmákban résztvevő országok már publikált külügyi iratait. A dokumentumok mennyiségéből fakadóan ez komoly munkát igényelhetett, ráadásul különböző (angol, német, orosz, francia, magyar) nyelvű gyűjteményekről van szó.¹

A szerző rögtön a bevezetőben két vitaindító tézissel kelti fel az olvasó érdeklődését. Az egyik szerint az I. világháború legnagyobb vesztese nem a legyőzött Németország, hanem a győztes Franciaország volt, figyelembe véve a háború utáni geopolitikai helyzetet, a megkötött (vagy éppenséggel meg nem kötött) biztonsági szerződéseket és az új erőviszonyokat. Második tézisként vitába száll azon szerzőkkel, akik szerint a második világhégés elkerülhető lett volna, így ugyanis a kortársak lépéseinek valódi mozgatórugóiról hamis interpretációk születnek. A kötetre egyébként is jellemző a markáns véleménynyilvánítás, vagy ahogyan Székely írja, a „*mítoszok elosztatása*” (14.), legyen szó Ferdinand Foch marsall híres, a versailles-i békeszerződést elmarasztaló mondatáról, vagy hogy milyen esélye lett volna a francia hadseregnek a Wehrmacht ellen az 1936-os rajnai bevonuláskor.

Az első fejezetben a Párizs környéki békekonferenciák bemutatása után a szerző felhívja a figyelmet a Versailles-

¹ Székely Gábor az alábbi kötetekre támaszkodott: a brit külpolitikát illetően a *Documents on British Foreign Policy 1919–1939* (szerkesztette William Norton Medlicott, Douglas Dakin és Margaret Esterel Lambert) három sorozatból álló folyamára; a franciával kapcsolatban a *Documents diplomatiques français* két sorozatára; a németről az *Ursachen und Folgen* (szerkesztette Herbert Michaelis, Ernst Sraepler és Günter Scheel) 13 kötetére; az amerikaival kapcsolatban a *U.S. Department of State, Foreign Relations of the United States, 1939 c.* kötetére; a szovjetről a *Dokumenty vnyesnyej polityiki Sz.Sz.Sz.R.* sorozat 22. és 23. kötetére; a magyart illetően az Ádám Magda összeállította *A müncheni egyezmény létrejötte és Magyarország külpolitikája 1936–1938* és *A Wilhelmstrasse és Magyarország 1933–1944* (szerkesztette. Ránki György, Pamlényi Ervin, Tilkovszky Loránt és Juhász Gyula) kötetekre.

washingtoni rendszer alapvető konstrukciós hibáira. Az Egyesült Államok és a Szovjetunió – más-más okokból – kimaradtak az európai biztonsági rendszerből, a legyőzöttek pedig nem kaptak helyet a Nemzetek Szövetségének létrehozásában. Így tehát nem egy hosszú távú békés helyzet alakult ki, hanem az országok közti ellentétek rögzültek, és látszott az újabb világháború veszélye mind Európában, mind a Csendes-óceánon. A szerző ezt követően kimondja azt a szakirodalomban is egyre inkább elterjedt² nézetet, miszerint 1918 után Németország javára változtak az európai erőviszonyok, hiszen a korábbi nagyhatalmak helyén, Kelet-Közép-Európában kis és hozzá képest gyenge államok jöttek létre, amelyekre előbb-utóbb kiterjeszthette gazdasági fölényét. Franciaország ideiglenes erősödése a briteket megtévesztette, így ők a francia túlsúlytól tartva a béketárgyalásokon megakadályozták Németország komolyabb gyengítését. Ezek után Székely Gábor részletesen elemzi a weimari köztársaság létrejöttét, majd az 1920-as évek meghatározó eseményeit a nemzetközi kapcsolatokban. A Versailles-washingtoni rendszer komoly próbatételét hozta az 1920-as évek végén a világgazdasági válság, a romló francia–német viszony, a sikertelen „Páneurópa”-terv, valamint a konfrontatívabb német külpolitika visszatérése. A fejezet végén a szerző röviden kitér Japán 1931-es mandzsúriai hadjáratára, mivel ez volt az első olyan próbálkozás, amely háborúval próbálta megváltoztatni a távol-keleti erőviszonyokat, és erre válaszként a britek és franciák *appeasement* (békéltető) politikát folytattak.

A második részben a nagyhatalmak 1930-as évekbeli szövetségi politikája és konfliktusai kerülnek górcső alá. A francia diplomáciában látszott egyfajta kelet – főként a Szovjetunió – felé fordulás, amelyben nagy szerepe volt a nemzetiszocialisták hatalomra kerülésének Németországban, hiszen agresszív

² Az utóbbi időben megjelent monográfiák közül megemlíthető Eckart Conze: *Die große Illusion. Versailles 1919 und die Neuordnung der Welt* című, 2018-as műve. A magyar szerzők közül többek közt Lendvai L. Ferenc osztotta e véleményt (*Közép-Európa koncepciók*. Budapest: Áron Kiadó, 1997).

külpolitikájuknak köszönhetően Franciaország közvetlenül fenyegetve érezte magát. A britek szintén kénytelenek voltak újragondolni külpolitikájukat, de konfrontáció helyett a kompromisszumokat keresték a németekkel, miközben csak reménykedni mertek abban, hogy Hitler étvágyát kielégíti a versailles-i szerződés részleges revíziója. A brit lépések közül a szerző kiemelt részletességgel elemzi Anthony Eden brit politikus 1935-ös európai tárgyaláskörútját, amelyhez az elsődleges forrásokon túl filmfelvételeket is használ. Az appeasement politika közép-európai következményeinek bemutatása szintén nagy teret kap: a demilitarizált Rajna-vidék megszállását 16 oldalban, az Anschlusst és előzményeit 14 oldalban, a Szudéta-válságot és a müncheni egyezményt pedig 27 oldalban taglalja. Utóbbi kapcsán nem csak az érdekelt és külső (német, brit, francia, lengyel, olasz, szovjet és néhány oldallal később a magyar) felek álláspontját elemzi, hanem az „elszenvedőét” is, tehát a csehszlovák külpolitikai lépéseket. A fejezetet az 1930-as évekbeli lengyel külpolitika leírása, valamint a britek és franciák 1939 tavaszán indított garanciális politikája zárja. A szerző végül kijelenti: *„A dokumentumok azt mutatják, hogy a diplomáciai megoldást Hitler már a müncheni konferencia tárgyalásai idején is fenntartásokkal fogadta el, s azt követően, egyértelműen már 1939 márciusától a háború mellett döntött.”* (285.) Az akarat Székely szerint tehát megvolt, kérdés maradt viszont, hogy fel tud-e állni egy olyan koalíció, amely elrettentené a németeket a háborútól.

A harmadik fejezet gerincét a könyv eredeti témájának szánt 1939-es brit–francia–szovjet tárgyalássorozat adja. A hármas paktum első tervei körüli tapogatózásokat részletesen taglalja: megismerhetjük a felek koncepcióit, lépéseik alternatíváit, pontosan hol találtak, vagy épp hol álltak egymással szemben az érdekeik. A kölcsönös bizalmatlanság légkörében az álláspontok nagyon lassan közeledtek egymáshoz, így a valódi téttel bíró tárgyalások csak 1939 augusztusában kezdődtek, amikor francia és brit delegáció érkezett Moszkvába. Napokra lebontva olvashatunk az

eseményekről, miközben Székely elsősorban azt vizsgálja, hogy megvoltak-e a feltételei az antant újjáélesztésének. Véleménye szerint a tárgyalások nem voltak eleve kudarcra ítélve, de a szövetségekötés egyik neuralgikus pontja az volt, hogy a britek és franciák adott esetben a románokat és lengyeleket meg tudták volna győzni, hogy területükön engedjenek át szovjet csapatokat. Vitába száll Henry Kissinger azon megállapításával,³ hogy a brit delegációnak lett volna felhatalmazása a paktum aláírására a kormánya beleegyezése nélkül. Székely Gábor szerint ugyanis a források alapján a franciák – a saját biztonságuk érdekében – minden feltételt teljesítettek volna a szovjeteknek, de a britek eleve nem voltak vevők a megegyezésre, remélve, hogy London ki tud maradni a háborúból. Így végül a tárgyalások megszakadtak, sőt bekövetkezett a legrosszabb forgatókönyv: a szovjetek egy másik ajánlatot fogadtak el, és tető alá hozták a német–szovjet szövetséget, amely rövid távon egyelőre megkímélte a Szovjetuniót a német támadástól. Megismerhetjük a Molotov–Ribbentrop-paktum előzményeit, aláírásának körülményeit, az arra adott reakciókat, valamint a szerző beilleszti a kötetbe a paktum és a hírhedt titkos záradék szövegét is. A könyv a háború kitörésével és világháborúvá terebélyesedésével végződik, így érünk a recenzió elején beharangozott és sokak által elkerülni vágyott katasztrófa pillanatához.

A kötet borítóján Werner Hahmann grafikus egy 1939-es karikatúráját találjuk, amely előrevetíti, hogy a könyvet bőségesen ellátták e műfaj gyöngyszemeivel. Többet közülük a Pulitzer-díjas Theodor Seuss Geisel rajzolt, és ezek alapvetően jó szolgálatot tesznek olyan politikai helyzetek gyors megjelenítésének, amelyek leírása hosszabb és bonyolultabb műveletet jelentene. Ugyanakkor érdemes lett volna a beszúrt karikatúrákhoz a pontos megjelenési időpontot egy-egy lábjegyzetben megadni, ez ugyanis megkönnyítette volna némely – nem egyértelműen megfejthető –

³ Kissinger, Henry: *Diplomácia*, Budapest, Panem-Grafo, 1998. 331.

rajznál a kontextus megértését. A lábjegyzetekkel kapcsolatban egyébként is feltűnik néhány könnyen javítható anomália, így például a 453-as és 455-ös ugyanazon szöveget tartalmazzák.

A mű egyértelmű pozitívumai közé sorolandó, hogy gyakran kitekint Európából, és globális szemszögből nézi, hogy mikor hova helyeződött a világpolitika aktuális súlypontja. Eközben az eseményeket olykor távolból tekintjük meg, máskor egészen szűk szepterére közelítünk (például a müncheni egyezmény megszületésének körülményeire). A szerző több nyelvű forrásbázist használ, amely nem újonnan felfedezett, inkább kevésbé vizsgált, de már publikált forrásgyűjteményekből tevődik össze, emellett összehasonlítja a témérdek mennyiségű szakirodalmat is. A külügyi iratokon kívül az adott országok belpolitikai helyzetét is komolyabban elemzi, ami szükséges is, hiszen már arról a korszakról van szó, amikor – főként a nyugati demokráciákban – a kormányok külpolitikai mozgásterét erősen befolyásolni tudta a törvényhozó hatalom támogatása, vagy adott esetben ellenállása.

Székely Gábor monográfiája mindazok számára izgalmas olvasmányt jelenthet, akiket érdekel az 1930-as években a nagyhatalmak közt a kelet-közép-európai régió irányításáért vívott versenyfutás. A könyv legfontosabb része az 1939-es brit–francia–szovjet tárgyalásokat elemző fejezet, ugyanis ezen szövetségkötési kísérletről a magyar szakirodalomban ilyen sokoldalú és részletes megközelítésből még nem olvashattunk. A kötetben számtalan olyan szereplőt ismerünk meg, akik igyekeztek a német expanziót megállítani, és egy újabb nagy háborútól megóvni Európát. Kudarcuk nem feltétlenül rajtuk múltott, a következmények viszont annál súlyosabbak voltak.

NAGY LEVENTE*

Fanarióták, arománok és nagy-románok

Borsi-Kálmán Béla: *Elvetélt bizánci reneszánszból Nagy-Románia. Egy állameszme etnogenezise*, Budapest: Magyar Szemle, 2018. 232 o. (Magyar Szemle Könyvek).

Magyar közegben a román kultúra és társadalom pejoratív jellemzésére használt jelzők közül az első helyen kétségtelenül a balkáni szó áll. Műveltebb értelmiségi körökben ezt követi a fanarióta ~ fanariotizmus kifejezés. Aki még nem tudná, hogy ez miként is alakult így a magyar közbeszédben, annak remek útikalauzul szolgál Borsi-Kálmán Béla tavaly megjelent könyve, melynek első fejezete a legeredetibb és legkörültekintőbb összefoglalója a magyar olvasóközönség számára a fanarióta, fanariotizmus szavakkal leírható társadalmi, politikai és kulturális jelenségnek. A szerző ismerteti a szó etimológiáját (a görög Phanar szó eredeti jelentése fáklya, világítótorony, később így nevezték el Konstantinápoly észak-nyugati városrészét), majd a legmervadóbb angol, francia, német, magyar és román szótárak, lexikonok, enciklopédiák és kézikönyvek alapján hozza a fanarióta kifejezés értelmezését. A fanarióták tehát Konstantinápoly Fanar negyedében lakó előkelő görög nemesek. Az ő köreiből kerültek ki az Oszmán Birodalom főtolmácsai (dragomán), valamint az Oszmán Birodalom két vazallus államának, Moldvának és Havasalföldnek a fejedelmei 1711–1821 között. A továbbiakban a szerző bemutatja, hogy Konstantinápoly török megszállása után hogyan jött létre a Fanar nevű városrészben egy erős görög gazdasági-kulturális és szellemi központ, a szerző szavaival élve „valóságos árnyékhatalom”, mely az Oszmán Birodalom európai

* A szerző az ELTE BTK Román Filológiai Tanszékének vezetője. E-mail: nagy.levente@btk.elte.hu A recenzió az NKFIH 128 151 sz. pályázat keretében készült.

részének 16–18. századi történetében jelentős szerepet játszott. Többek között már csak azért is, mert nemcsak a konstantinápolyi pátriárkának, hanem a fontosabb európai nagyhatalmak (Anglia, Franciaország, Velence, Habsburg Monarchia) követeinek és diplomatainak is ebben a negyedben volt a rezidenciája egészen a 19. század elejéig. Ebből a környezetből nőtt ki az a fanarióta embertípus, melyet Borsi-Kálmán Béla érzékletesen így jellemez: „ösztönös emberismeret, a ’szimat’ (zsigeri veszélyérzet, a bonyolult emberi/politikai helyzetek átlátásának készségi szintű képessége, a tettetés és színlelés, a valódi szándékok elrejtésének talentuma, a hibátlanul működő (hatalmi) reflexek, továbbá az adódó lehetőségek azonnali mesteri kihasználásának adottsága, az alku (dozás) művészete – s mindezen tulajdonságok tudatos áthagyományozása”. (28). A fanarióták legfontosabb gyakorlóterepe a 18. században a két román fejedelemség lett. Ezt a fanarióta korszakot elsősorban Marc-Philippe Zallony görög származású orvos, aki maga is az utolsó havaselvi fanarióta uralkodó, Alecu Șuțu (uralk. 1818–1821) szolgálatában állt, 1824-ben Marseille-ben megjelent, a fanarióta uralkodóknak szánt gúnyirata (*Essai sur les Fanariotes*) alapján mutatja be a szerző.

Nem kellőképpen részletezett a magyar szakirodalomban az a tény, hogy a fanarióta gondolkodás- és viselkedéskultúrát a 18–20. század folyamán fokozatosan a Dunától északra fekvő román és nem román területekre bevándorló balkáni románok (arománok és megleniták) is magukévá tették. Borsi-Kálmán Béla könyvének második nagy fejezete öröklük szól. Az oszmán és később jelentősen kisebb mértékben a görög uralom elől menekülő macedorománok problémamentesen illeszkedtek be nemcsak a román, hanem a magyar és az osztrák társadalmakba is, és szinte mindenhol jelentős társadalmi és még inkább gazdasági sikereket értek el. Ezt Borsi-Kálmán Béla (elfogadva Stephanie Schwandner-Severs és Thede Kahl elméletét) azzal magyarázza, hogy a nomád/félnomád pásztorkodással, kereskedő karavánok védelmével és kereskedelemmel foglalkozó, ezáltal több nyelvet is beszélő macedorománok letelepedésük után térbeli mozgékonyaságukat társadalmi mobilitássá konvertálták (68–70).

A továbbiakban a szerző nagy teret szentel Lidia Cotovanu *L’émigration sud-danubienne vers la Valachie et la Moldavie et sa géographie (XVe-XVIIe siècles): la potentialité heuristique d’un sujet peu connu* című tanulmánya ismertetésének. Kétségtelenül a román szerző az utóbbi idők legjobb tanulmányát írta erről a román és a

nemzetközi szakirodalomban is óvatos fenntartásokkal és elhallgatásokkal kezelt témáról. A dolgozat fő mondanivalója az, hogy a román fejedelemségekbe bevándorló, integrálódó, majd a 20. század elejére a román nemzeti elitte avanszáló fanarióta családok nagy része nem volt „törzsökös” Fanar negyedbeli görög család, hanem a Balkán-félsziget egészéről, de különösen Epirusból az oszmán fővárosba települő, elsősorban néha valóban görög, de ugyanakkor legnagyobb számban macedoromán, kisebb számban pedig albán és bolgár származású volt. Cotovanu tézise alapján Borsi-Kálmán felvet egy szellemes román szociolingvisztikai hipotézist is. Noha maga a szerző is hangsúlyozza, hogy elmélete „minden valóságossága ellenére is” csupán feltételezés, mely még további, elsősorban nyelvészeti kontrollra szorul, mégis épp szellemessége és eredetisége révén érdemes vele foglalkozni. A szerző még egyetemi hallgató korában a magyar romanisztika két nagy klasszikusától, Tamás Lajostól és Gáldi Lászlótól hallotta azt, hogy az *escu*-ra végződő román családnevek jóval nagyobb mértékben fordulnak elő Havasalföldön, mint Erdélyben és Moldvában, ahol az *anu-eanu-ianu* végződésű nevek vannak túlsúlyban. E jelenség okát nemcsak Tamás és Gáldi, hanem a román nyelvészek sem tudták megmagyarázni. Borsi-Kálmán Béla abból a dialektológiai tényből kiindulva, hogy az aromán nyelvjárásban a létigét egyes szám első személyben *escu* alakban használják – azaz nem azt mondják, hogy *eu sunt/sânt* = én vagyok, ahogy azt a többi román nyelvjárásban és a mai román irodalmi nyelvben is használják, hanem azt, hogy *eu escu* – próbálja megmagyarázni a jelenség okát. A szerző szerint a Balkán-félszigetről Havasalföldre bevándorló arománok, ha megkérdezték tőlük, hogy ki vagy, mi a neved, akkor válaszádkor a nevük után hozzátették az *escu* létigét, azaz *Ion escu* = Ion vagyok. „A legtöbb bizonytalan identitású, de (a görög vagy albán mellett) az aromán nyelvet legalábbis jól beszélő jövevény ezt, vagyis az *eu escu* (én vagyok) igealakot használta, ha kérdőre vonták: 'ki fia borja', mi a neve. Kezdetben, mielőtt még (persze könnyen) elsajátította volna a *többség* nyelvét, nemigen válaszolhatott mást, mint Dinu, Ion, Iorgu, Isar, Manole, Marin, Mihai, Panaiot, Radu (etc.) vagyok, vagyis *Dinu(l) escu* (Dinescu), *Ion escu* (Ionescu), *Iorgu(l) escu* (Iorgulescu), *Issar escu* (Isărescu), *Manole escu* (Manolescu), *Marin escu* (Marinescu), *Mihai escu* (Mihăiescu), *Panaiot escu* (Panaitescu), *Radul escu* (Rădulescu) – és így tovább. Ha pedig hivatása, foglalkozása felől

érdeklődtek az 'északi' nyelvrokonok, akkor sem felelhetett egyebet, mint (példának okáért): *dogar escu* (kádár vagyok), *cismar escu* (csizmadia a foglalkozásom), *ceaus escu* (csausz vagyok), *pop escu* (pópa a hivatásom)...” (97–98, kiemelések az eredetiben).

Borsi-Kálmán Béla tehát azzal magyarázza a 19. században Havasalföldön valóban ugrásszerűen megnövekedett *escu*-ra végződő családnevek elterjedését, hogy ekkor a Balkán-félszigetről masszívan bevándorló arománok saját magukat nevezték így meg, kereszt-, vagy családnevükhöz hozzátéve a létige aromán nyelvjárási alakját, az *escu*-t. Nagy a kísértés, hogy e kétségkívül invenciózus elméletet jómagam is teljes egészében elfogadjam. Mielőtt azonban ezt elhamarkodottan megtenném, szeretném felhívni a figyelmet néhány olyan kérdésre, mely mindenképpen megválaszolásra vár Borsi-Kálmán hipotézisének feltétlen elfogadása előtt. Miért nincs jelen szinte egyáltalán ez a névadási szokás a balkán-félszigeti román nyelvterületen? Azaz miért nem találunk ilyen neveket épp a macedorománok közt? Hisz saját körükben is megkérdézhettek bárkit, hogy 'ki fia borja vagy', avagy, hogy mi a foglalkozásod, és akkor is csak úgy válaszolhatott volna az illető személy, hogy *Ion escu*, avagy *ceaus escu*. Ennek ellenére a balkán-félszigeti románok között szinte teljességgel ismeretlen az *escu*-s névalak. Másrészt, ha a Havasalföldre bevándorló macedorománok használták saját maguk megnevezésére az *escu* létigét, akkor a fejedelemségbeli macedoromán eredetű nevekben kellene a leggyakrabban előfordulnia az *escu* sufíxumnak. Nos, a román fejedelemségekbe települt és a Borsi-Kálmán Béla által is a 102–104. lapon felsorolt fanarióta dinasztiák és legfontosabb családok nevei közt egyetlenegy sincs olyan, mely *escu*-ra végződne (pl. Callimachi, Rosetti, Caragea, Iorga, Ghica, Dima stb.) A legújabb román névstatistikai vizsgálatok azt mutatják, hogy az *-escu* képző a legegyszerűbb és leggyakoribb román keresztnevekhez (Ion, Pop, Dumitru, George) társult, tehát az első két legtöbbit használt *escu*-s vezetéknev a Ionescu és a Popescu. (Teodor Oancă, „Nume de familie cu sufíxul *-escu*. Considerații statistice” in *Numele și numirea. Actele conferinței internaționale de onomastică. ediția I: interferențe multietnice în antroponimie. Baia Mare, 19–21 septembrie 2011*, ed. Ovidiu Felecan, Cluj-Napoca: Editura Mega, 2011, 184.) Érdekes ebből a szempontból a szerző által is említett híres román költő, Mihai Eminescu esete is. A költő családi neve eredetileg Eminovici volt, amit 1866-ban a Pesten megjelenő, biedermeier

életérzést népszerűsítő román *Familia* című folyóirat főszerkesztője, Iosif Vulcan szerkesztett át Eminescura, mondván, hogy az románosabban hangzik, mint a szlávos Eminovici. Az első versét a folyóiratban közlő szerző elfogadta Vulcan „keresztapaságát”, és ezután Eminescunak írta a nevét. Mindez azt jelenti, hogy az *-escu* képzőnek nemcsak Havasalföldön, hanem Pesten és Moldvában is (Eminescu moldvai származású) presztízse volt. Ennél is érdekesebb azonban az a tény, hogy Eminescu nem utasította vissza az *-escu*-ra végződő név használatát. Márpedig ha ez a névadás és névhasználat a Balkán-félszigetről bevándorló macedorománokra utalt volna, akkor biztosan megtette volna, mert a fanarióta származékoknak ő volt az egyik legkérdelhetetlenebb kritikusa és a legengesztelhetetlenebb gyűlölője. Íme, ízelítőül egy részlet az egyik leghíresebb verséből, jelezve azt, hogy publicisztikai írásaiban még ennél is szarkasztikusabb hangnemet ütött meg (ezekből könyve 146. lapján Borsi-Kálmán is idéz néhány gyöngyszemet):

„Hájnyakú bolgár kufárok, nyúlt orrú görög legénykék:
 És e rút pofájú horda mind latin – de talmi csak,
 Mind e görög-bolgárocskák: kérkedő Traján-fiak!
 Lám, e pestises, bitang had, lám, e piszkos söpredék
 Úr hazánkon és fölöttünk, most ez ült fejünkre még!
 Minden, ami bárgyú, hibbant, minden szomszéd nép szemetje,
 Mindent, mit rothaszt a kórság, mit fekély és genny fedett be.
 Hozzánk csődült és belőle hangos honfi lett azóta:
 Raccsolók és tökfűiek, bamba szónokok, valódi
 Kajla szájú szófecsérlők nemzetünk parancsolói!”
 (Eminescu, *Harmadik levél*, Franyó Zoltán fordítása)

Az eredeti román szöveg még egyértelműbben utal a fanariótákra, mint a fenti fordítás, hisz a következő két sor „Mindent, mit rothaszt a kórság, mit fekély és genny fedett be / Hozzánk csődült és belőle hangos honfi lett azóta”, így hangzik az eredetiben: „Tot ce e perfid și lacom, tot Fanarul, toți iloții,/Toți se scurseră aicea și formează patrioții.” Prózai fordításban: „Minden galád, falánk ember, az egész Fanar negyed, minden helóta / Ide ömlött hozzánk és a nagy hazafit játssza.” Nos, a fentiek alapján úgy vélem, hogy ha az *-escu*-ra végződő neveknek bármi közülük is lett volna a görög–bolgár–albán–macedoromán fanariótákhoz, Eminescu biztosan nem használta volna

nevét ebben a formában. Mindemellett, ahogyan azt egyébként Borsi-Kálmán Béla is említi az *-escu-s* személynevek már a 15–16. században megjelennek, tehát jóval a macedoromán bevándorlás előtt. Az első hiteles adat 1441-ből van Havasalföldről: *Moienescu* a Moian névből. Emellett nem csak személynévből, hanem helynévből is képeztek jócskán *-escu-ra* végződő családneveket, pl. *Bârlad ~ Bârlădescu*, *Brăila ~ Brăilescu*. (Ezekről lásd részletesebben Oancă már idézett művét és Christian Ionescu, „-escu în antroponomia românească” *Studii și Cercetări Lingvistice*, 1980/4, 420.) Ezekben az esetekben nyilván nem lehet azt feltételezni, hogy a nevet viselő személy azonosította volna magát lakóhelyével, és azt mondta volna, hogy *Brăila escu*, azaz Brăila-i vagyok. Azt viszont igen, hogy az *-escu* sufixum azt jelentette, hogy *brăilai* vagyok, azaz melléknévképzőként funkcionált, ahogyan egyébként a köznevek esetében az *-esc*, ami a családnevekben előforduló *-escu* tökéletes párja (pl. *om* = ember, *omenesc* = emberi). A fentiek alapján, bármennyire is szellemes Borsi-Kálmán Béla hipotézise, jómagam mégis inkább az egyébként a szerző által is idézett román nyelvészek (Alexandru Graur, N. A. Constantinescu) álláspontját osztom, akik szerint a családnevekben előforduló *-escu* végződés nem más mint az *-esc* (többes számban *ești*) melléknévképző, és nem a létige arománok által használt egyes szám első személyű alakja. Az a Borsi-Kálmán Béla által feltett kérdés viszont még ezek után is érvényes marad, hogy miért a 19. századi Havasalföldön jelennek meg tömegesen az *-escu-ra* végződő családnevek. Talán némi válaszdadási lehetőséggel kecsegtetnek az újabb román névtörténeti munkák. Így például, a már említett Teodor Oancă arra hívja fel a figyelmet, hogy az 1877. évi függetlenségi háború során a paraszti környezetből besorozott román katonákat a hivatalnokok tömegesen jegyezték be *-escu-ra* végződő családnevekkel. Erre azért volt szükség, mert a két fejedelemségből kialakuló Román Királyságban egészen 1895-ig nem volt kötelező a családnév használata. Ergo, sokan nem is használtak családnevet, de a hivatalnokok az adminisztráció megkönnyítése végett az *-escu* képző hozzáadásával az apa nevéből képeztek új családneveket, azaz a Ionescu azt jelentette, hogy Ion fia.

A könyv két utolsó fejezete két fanarióta (Alexandru Ipsilanti és Manasses Eliadès) életútján keresztül mutatja be azt, hogy a többes identitással és lojalitással bíró, egyúttal több nyelvet is tudó, ezért a színlelést és az alakoskodást mesterfokon űző macedoromán

bevándorlók miként építettek fel maguknak sikeres karriert az őket befogadó társadalmakban. Alexandru Ipsilanti (uralk. Havasalföldön: 1774–1782, 1796–1797; Moldvában: 1786–1788) a művelt, felvilágosult fanarióta prototípusa volt, aki ugyan a görög kultúra misszionáriusának tartotta magát, de a 18. századi román társadalomfejlődéshez is nagyban hozzájárult (az ő nevéhez fűződik, például, az első havasalföldi iskolareform, és az első román törvénykönyv kiadása is: *Pravilniceasca condică*, 1780). Életútja is tipikus fanarióta karrier: a trapezunti származású család gyorsan emelkedett Fanarban a társadalmi ranglétrán, így az 1726-ban született Alexandrut már tudatosan a dragománi és ezáltal aromán fejedelmi poszt várományosaként nevelték. Tudott görögül, törökül, olaszul, franciául és természetesen románul; kétszer fosztották meg trónjától, amit harmadszorra is visszaszerzett, de így sem kerülhette el az újabb leváltást és a rodoszi száműzetést. Az ő bizalmasa és házi orvosa volt Manasses Eliadès, aki azonban megunt a fanarióta „tündérvilágot”, és Nagyszebenbe telepedett át. Ezután a család immár Manaszny néven zökkenőmentesen illeszkedett be az Erdélyi Nagyfejedelemség, majd később az Osztrák–Magyar Monarchia társadalmába. A Manasznyak semmiben sem különböztek a többi híres monarchiabeli aromán és görög családtól (pl. Szina, Gozdu): villámgyorsan gazdagodtak meg, nemességet szereztek, és bőkezű adományokat ajánlottak fel társadalmi és kulturális célokra. A Szina család nélkül például nem lenne Lánchíd a Dunán. Így tett Manasses Eliadès is, aki a Ludovika Akadémia felállítására ötszáz forintot adományozott.

„Mi történik a ‚fanarióták’ által felhalmozott tudással, diplomáciai tapasztalattal és ‚kapcsolati tőkével’ 1821 vagyis az épp Alexandru Ipsilanti unokája által vezetett görög szabadságharc, továbbá a Tudor Vladimirescu-féle román nemzeti színezetű felkelés párhuzamos kitörése után? – teszi fel a nagyon is jogos kérdést a szerző fejtegetéseinek végén (185–186). És természetesen a válaszáddal sem késlekedik: a fanarióták ezt a tapasztalati és magatartás-, valamint viselkedésbeli tőkét „egy vadonatúj entitás” (186.) a modern Románia megteremtésére fordították. Borsi-Kálmán Béla könyve hiánypótló munka mindazok számára, akik tájékozódni szeretnének a fanarióta korszak labirintusában, és a balkán-félszigeti románok társadalom- és kultúrtörténetében. E téren ilyen szakszerű, de ugyanakkor olvasható és izgalmas munka nem sok született eddig.

MARCHUT RÉKA *

Politika, publicisztika, történetírás az önazonosság jegyében

Paál Vince: *A politika és a publicisztika vonzásában. Gratz Gusztáv pályafutása*. Budapest: Wolters Kluwer Hungary, 2018. 485 oldal

Dualizmus kora, I. világháború, 1918/19 forradalmi, Trianon, Horthy-korszak, II. világháború, Mauthausen, szovjet megszállás, „nulladik év”, ÁVH – több mint egy emberöltőnyi történelem, fordulatok és rendszerváltások egy ember életében: ez Gratz Gusztáv pályafutása. „Sírhelye felett emberek járnak, és nem tudják, hogy egy nagy és jó ember pihen odalent”¹ – egy nagy és jó ember életéről van szó, akinek még a sírhelyét is felszámolták a Farkasréti temetőben a 70-es évek elején.

Paál Vince „Gratz Gusztáv sokoldalú életpályájának monografikus megrajzolására” vállalkozott, és vállalkozását alighanem sikerrel véghezvitte. Hézagpótló alkotás, ahogy azt az *Előszó* írója, Pritz Pál is megjegyzi. A kötet ezen jelentőségét még egyértelműbben megláthatná az olvasó, ha a szerző egy historiográfiai bekezdést is megírt volna könyve bevezetőjében. Ha a magyar történetírás Gratz Gusztávval foglalkozó eredményeit számba vesszük, akkor megállapíthatjuk, hogy nem sok fogódzó volt Paál Vince kezében, amikor a kutatását elkezdte. Elsősorban

* A szerző történész, a Társadalomtudományi Kutatóközpont Kisebbségkutató Intézetének munkatársa. E-mail: marchut.reka@tk.mta.hu

¹ Zsakó Andornak, Gratz Gusztáv unokaöccsének visszaemlékezése. L. Paál. 2018. 438.

Tilkovszky Loránt munkájára, tanulmányaira alapozhatott,² egy néhány oldalas rövid életrajzot olvashatott Johann Weidlein tollából,³ egy centenáriumi rövid esszét Anton Taffernertől⁴, továbbá Gyarmati György tanulmányát,⁵ melyben Gratz Gusztáv gondolatait mutatja be a Monarchia felosztásának körülményeiről. Természetesen a korszakkal foglalkozó történeti munkákban Gratznak a tevékenysége számos esetben előjön, elsősorban a magyarországi németekkel és a legitimizmussal összefüggésben, és pályájának több mozzanata, tevékenysége a szakirodalomban elszórtan fellelhető.

Ebből is láthatóan a szerzőnek nem volt könnyű dolga. Gratzhoz kapcsolódó alap kutatásait doktori képzése során végezte, majd a Habsburg Történeti Intézet ösztöndíjasaként folytatta. Így könyve a doktori disszertációja (Gratz Gusztáv politikai pályája az Osztrák–Magyar Monarchia összeomlása után, ELTE 2004) és ösztöndíjasként írt tanulmánya (Gratz Gusztáv politikai pályája a dualizmus korában) egyesítéséből és átdolgozásából született.

Munkájának legnagyobb értékét – azon túl, hogy egyáltalán foglalkozott Gratz Gusztáv életével és tevékenységével – a forrásgazdagsága adja, ami rendkívül imponáló. Paál hazai és külföldi levéltárakban, kéziratárakban kutatott. Összegyűjtötte és feldolgozta a Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, a Politikatörténeti Levéltár, az MTA Levéltára és Kézirattára, a Hadtörténelmi Levéltár, az OSZK Kézirattára releváns anyagait. Emellett német és osztrák levéltárakban is folytatott kutatásokat.

² Tilkovszky Loránt: Gratz Gusztáv sorsa és nézetei a német megszállás után. *Történelmi Szemle*, 2000/3–4. 371–391.; Uő.: Gratz Gusztáv bonyhádi képviselősége. In: Szita László – Szóts Zoltán (szerk.): *A Völgység huszadik százada. Struktúrák és konfliktusok*. Bonyhád: Völgységi Múzeum, 2001. 85–91.; Uő.: Gratz Gusztáv német nemzetiségpolitikai törekvései és azok kudarca. *Századok*, 2002/1. 153–205.; Uő.: Gratz Gusztáv és a „népinémet bajtársak” viszonya történetéhez. 1935–1936. évi dokumentumok Gratz irathagyatékából. *Századok*, 2006/1. 161–197.

³ Weidlein, Johann: *Gustav Gratz (1875-nach 1946). Der verlorene Söhne I. Kurzbiographien großer Ungarn deutscher Abstammung*. Wien: Nebermutter, 1960. 32–38.

⁴ Tafferner, Anton: Gustav Gratz, 1875–1946. Eine Betrachtung zu seinem Zentenarium. *Südostdeutsche Vierteljahresblätter*, 1975/2. 110–114.

⁵ Gyarmati György: Gratz Gusztáv a Monarchia felosztásának következményeiről. *Történelmi Szemle*, 1995/1. 83–115.

Főhősének gazdag publicisztikai tevékenységét 70 sajtóorgánumban vonatkozó cikkein keresztül mutatja be. Gratz parlamenti tevékenységéhez pedig a képviselőházi naplók használata volt elengedhetetlen. Mindenképpen szakmai elismerésre méltóak azok a forráskiadványok is, melyek Gratz Gusztáv emlékirataiból, naplójegyzeteiből láttak napvilágot szintén Paál Vince munkájának köszönhetően.

Mindezek elősegítették a félezer oldalas monografikus igényű biográfia megírását. Ez azért is kiemelendő, mert ilyen jellegű és terjedelmű biográfia még vezető politikusokról is ritka, nemhogy egy – a Monarchia utolsó éveit leszámítva – „másodvonalbeli” politikusról. Ami egyfelől dicséret, másfelől kritika is akar lenni. Magam is úgy gondolom, hogy Gratz Gusztáv személyisége, politikai és publicisztikai munkássága fontos és sok szempontból példamutató, ám úgy vélem, hogy a róla készült kötettel arra a szintre lett emelve, ahol nem volt (azzal együtt, hogy megérdemelte volna, hogy ott legyen). Ebben a tekintetben a kritika azonban messze nem olyan hangsúlyos, mint a kötet erényei, mert tudományos igénnyel megírt, szakmailag végtelenül pontos és precíz, forrásgazdag munkát tarthat kézben az olvasó.

Ami olvashatunk, az messze túlmutat a biográfián. Mondhatjuk azt is – és most a szokásostól eltérően pozitív élel –, hogy a cím és a tartalom nem fedik egymást. Ha valaki Gratz Gusztáv életének adatszerű leírását szeretné, akkor bizonyosan nem ezt a könyvet ajánlanám neki. Ha valaki meg szeretné érteni Gratz közéleti tevékenységének egy-egy mozzanatát, annak viszont ez a könyv megkerülhetetlen. A jelen társadalmának olvasási szokásait ismerve vélhetően kevesen fogják a munkát elejétől a végéig elolvasni, még szakmai berkekben is. Viszont úgy gondolom, hogy nagyon sokan fogják olvasni és hivatkozni ezt a könyvet, ha egy-egy részkérdés érdekli őket. Itt messze nem csupán arról van szó, hogy Gratz Gusztáv mikor, mit, miért tett, hanem a szerző kifejti azoknak az eseménynek a hátterét is, amelyekben Gratz ilyen vagy olyan módon részt vett. Tehát a főhős mögé Paál megrajzolta a dualista és a két világháború közötti Magyarország bel- és külpolitikai, társadalmi, gazdasági viszonyait is. Ettől több ez a kötet, mint egy életrajz.

Erre a háttérre szükség van, ám a recenzensnek az a véleménye, hogy nem ilyen részletességgel. Úgy vélem, hogy a munka alaposan túlírt, ezért lett egy „másodvonalbeli” politikusnak – leszámítva a

Monarchia utolsó éveit, amikor Gratz pénzügyminiszter volt – „elsővonalbelihez” méltó kötet–terjedelme. És nemcsak emiatt érzem problémásnak ezt a közel félezer oldalát, hanem azért is, mert egy-egy résztmának a nagyon aprólékos köztörténeti kifejtése eltakarja a főhóst, és kevésbé rajzolódik ki az egészből Gratz Gusztáv személye. Konkrétumot is említve: a gyerek és ifjú „Gusztí” első 20 évének a szerző 30 oldalát szánt. Ez azonban nem azt jelenti, hogy róla és családjáról 30 oldalon keresztül olvashatunk, hiszen olyan hosszabb részek is vannak benne – mint pl. a kolozsvári kollégium 16. századig visszanyúló története, vagy az Egyetemi Kör múltja, vagy Leopold Firman érsek 18. század eleji rekatolizálási kísérlete –, melyek nem szükségesek ahhoz, hogy Gratz Gusztávot megértsük. Ugyanakkor lábjegyzetbe kerül az a nagyon fontos megállapítás, hogy a magyar nyelvű szakirodalomban Gratz Gusztávot helyenként szepesi szásznak tartják. És egy olyan személy életrajzában kerül ez a megállapítás lábjegyzetbe, akinek az élete nagy része interetnikus konfliktusok keresztútjében zajlott. Ebből a szempontból viszont méltatom, hogy a szerző Gratz iskolaéveinek a bemutatásánál lényeglátóan emeli ki azokat az alapélményeket, melyek aztán erősen befolyásolták őt etnikai önazonosságának következetes érvényre juttatásában későbbi pályafutása során. Kulcsidézetnek tartom a következőt: „Ha Kolozsvárott az egyoldalú és túlzó magyar nacionalizmus ellen foglaltam állást és ebben a tekintetben néha az észszerű határokat túlléptem, akkor Besztercén gyakran volt alkalmam, hogy a korlátolt német-szász nacionalizmussal szembeszálljak és a magyar álláspont jobb megértéséért kiálljak [...] Iglóban, tehát a németek között megrögzött magyar voltam, valószínűleg csak az ellenzékiesség kedvéért. Kolozsvárott németimádó lettem, szintén az ellenzékiesség kedvéért. A szászok imádója nem voltam sohasem.”⁶ Természetesen mondhatjuk azt, hogy ez az idézet Gratz Gusztáv iskolás énjének az emlékirataiból való retrospektív látásmódja. Ez igaz, de azon a tényen nem változtat, hogy a kis Gratz moderáló, mérsékletre intó attitűdje és ellenzékiessége, ami meghatározója későbbi

⁶ Gratz Gusztáv: *Augenzeuge dreier Epochen. Die Memoiren des ungarischen Aussenministers 1875–1945*. Szerk.: Paál Vince – Seewann, Gerhard. München: R. Oldenburg 2009. 46–47. Közli: Paál, 2018. 41–42.

tevékenységének, már a gyermekkorától benne van, a neveltetéséből, személyiségjegyeiből ered.

Gratz önazonosságának másik fontos meghatározója, ami szintén kirajzolódik a könyv lapjain, a vallási hovatartozása. Paál Vince bemutatja azt az evangélikus családi hátteret, ami jelentősen befolyásolta Gratz liberális beállítódását, azt a fajta liberalizmust, ami vallási, etnikai toleranciával párosult. Paál néhány apróbb megfogalmazásával viszont sajnálatos módon érzékelhető a katolikusokkal szembeni averziója. Így amikor arról ír, hogy az édesapa, Gratz Móric „egyszerűsítette az istentiszteletet, *megtisztította* [kiemelés tőlem – M. R.] számos, a katolikusra emlékeztető külsőségtől.” (31.) Vagy amikor azt írja, hogy az unitárius hitközség „a vallásból [értsd: katolikus – M. R.] minden érthetlent és misztikumot kiküszöbölt [...] Nem arra törekedett, hogy a diákok gondolatvilágát béklyóba verje, hanem annak örült, ha a diákok személyisége szabadon fejlődött.” (38.) Paál Vince egész könyve végtelenül tárgyyszerű és objektív, de ezeknél a részekenél érezhető az ő szubjektuma, egy-egy szó másként való fogalmazásával tárgyszerűen leíró maradhatott volna itt is.

A túlírtág konkrétumainál maradvány két dolgot említenék még: Gratzot mint bécsi magyar követet és az ő tevékenységét sokkal jobban átláthatnánk, ha nem került volna részletes bemutatásra az összes olyan ügy, amiben ő megnyilatkozott. A nyugat-magyarországi kérdés tárgyalása például nagyon imponáló, és nem gondolom, hogy a magyar történetírás produkált volna ennél jobb összefoglalót erről a problémáról, de elvész benne Gratz egyébként tényleg nagyon jelentős szerepvállalása. Persze benne van, de sok más is benne van, és így nem rajzolódnak ki a hangsúlyok. De ugyanígy túlzottan részletezőnek tartom a külügyminisztersége alatti ügyek tárgyalását is, azzal a megjegyzéssel, hogy a brucki tárgyalásokról – bár történetileg alaposan feldolgozott – is hiánypótló fejezet született.

A kötet jobb tagoltsága és a találóbb fejezetcímek is jobban segíthették volna a főhős jelentőségének kiemelését. *A századforduló Budapestjén* és *A restaurációs kísérletek* fejezetcímek nem Gratz Gusztávról szólnak, bár természetesen tartalmukban az ő tevékenységét mutatják be. Nem látom indokoltnak a restaurációs kísérleteket új fejezetben tárgyalni, bár az is igaz, hogy azzal a fejezetcímmel, hogy *Az ellenforradalom szolgálatában*, nem lehet

egy kalap alá venni. Viszont ez utóbbi fejezetből tartalmilag kiderül, hogy Gratz bécsi követként sem tudott teljes mértékben azonosulni az ellenforradalommal. Mint bécsi követ Gratz „hamarosan úgy érezte azonban, hogy a Magyarországon uralkodó politikai viszonyokkal összeegyeztethetetlenek saját politikai nézetei”. (196.) Természetesen pozícióját tekintve a rendszer szolgálatában állt, de gondolkodásmódjában, világnézetében több ponton gyökeresen eltért tőle. Úgy gondolom, hogy ez a fejezet a restaurációs kísérletekről szóló fejezettel együtt Gratz életútja virágkorának része, függetlenül attól, hogy mennyire tudott azonosulni a rendszerrel. Hisz nem ez volt a lényeg, hanem az ő tevékenysége, hatása volt a jelentős; és az vitathatatlan, ahogy azt a könyv lapjairól is megtudjuk. Ekkor, 1921 januárjában kerül a külügy élére, csupán fél évvel a békeszerződés aláírása után. Talán ezért is megmosolyogtató azt olvasni, hogy „a magyar külügyminiszterek sorában *elsőként* [kiemelés tőlem – M. R.] hangsúlyozta, hogy Magyarország a békeszerződés talaján áll.” Természetesen ez egy nagyon lényeges gondolat, ami sokszorosan aláhúzendő, mert olyan politikai irányvonalat képviselt, ami az akkori politika korifeusai között elfogadhatatlan volt a trauma, ami az sebzettség miatt. Gratz is sebzett volt, az ő hazája a Monarchia volt, amit elveszített, de ettől nem homályosult el a politikai tisztánlátása. Azzal a nézetével sem a zajos többség táborát alkotta, hogy a magyar külpolitikai iránynak a szomszédállamokkal való jó viszonyra kell törekedni. Persze ezzel a külpolitikai látásmóddal nem lehetett az akkori uralkodó magyar korszellem közepette nagyívű politikai pályát befutni, de Gratz számára az önazonossága fontosabb szempont volt. Paál Vince ezt sok-sok helyzeten keresztül mutatja be.

Gratz életútja szempontjából nem tartom szerencsésnek, hogy a *Helykeresés* című fejezet 1933-ban ér véget, Bleyer Jakab halálával, mintha a könyv szereplője másodrangúvá degradálna. A magyarországi németek akkori történetében Gratz Gusztáv Bleyer Jakab után valóban másodrangú szereplő volt, Bleyer elsőbbsége e tekintetben vitathatatlan, de ha Gratzot nézem, akkor nem Bleyer halála jelenti a cezúrát. Viszont ez a könyv – a hibáival együtt – a magyarországi németek történetének historiográfiájában is megkerülhetetlen lesz a jövőben. Az ezzel a történettel foglalkozó történészek számára, így a magam számára is megfogalmazom a kritikát Paál Vince könyve után: Gratz Gusztáv tevékenységének

kevés figyelmet szenteltünk. Egyetértek Pritz Pálnak az *Előszóban* megfogalmazott azon gondolatával, miszerint ez a könyv hozzájárul ahhoz, hogy Gratz magyarországi németek történetében betöltött szerepe a méltó helyre kerüljön. Eddig nem volt ott.

A recenzió felvállalt aránytalansága lesz, hogy ezzel a kérdéssel hosszabban foglalkozom. Eddig a hazai németeket kutató történészek nem vizsgálták kellő figyelemmel Gratz Gusztávnak az MTA Levéltárában őrzött irathagyatékát. A most megjelent kötetből viszont kiderül, hogy milyen fontos levélváltásokat őriz többek között a hagyaték Bleyer és Gratz között, amik mind ezidáig nem jelentek meg a történeti munkákban. Többek között kirajzolódik belőlük, hogy bár az 1920-as évek végére már sok esetben két külön úton jártak, de kölcsönösen tisztelték egymást. Míg Gratz mindvégig megmaradt a *deutschungar* tudat talaján, Bleyer a 20-as évek végére „a nagy németiséghez folyamodott”.⁷ Ez természetesen konfliktusokhoz vezetett kettejük között, de személyes kapcsolatukat nem kezdte ki. Amikor 1930 augusztusában a Magyarországi Német Népművelődési Egyesület (MNNE) nagygyűlésén Gratz kikelt azon németországi körök ellen, amelyek irányítani akarták az itteni németek sorsát, és fokozódó pesszimizmusának is hangot adott, Bleyer osztotta e véleményét. Vagy amikor 1932 augusztusában Bleyer jutott nagyon kétségbeesett állapotba – „Az általam 25 éve követett út zsákutcának bizonyult”⁸ –, Gratz volt az, aki Bleyer pesszimizmusát próbálta eloszlatni. Bár két külön utat jártak, mégis emberileg számíthattak egymásra.

Néhol sommásnak, leegyszerűsítőnek tartom Paál Vince megállapításait. Ilyen például az, amikor azt olvashatjuk, hogy a magyarországi németek nemzeti identitása gyenge volt. Mikor, mihez képest, kik körében? Bizonyosan nem lehet általánosítani. A későbbi trianoni határokon belül élő németek nemzeti öntudatra ébredésének fontos állomása volt az I. világháború, az ott szerzett közös tapasztalatok a német katonákkal. A hazai németek a 19. század során bár egységes öntudattal nem rendelkeztek, de erős lokális öntudatuk volt, és falvaik társadalma meglehetősen zárt volt. Az egységes német öntudathoz nyilván kellett egy egységes

⁷ MTA Levéltára Gratz-hagyaték 2. doboz, *Deutschungarische Probleme*, Bleyer levele Gratznak 1932. augusztus 6. – Idézi Paál 2018. 355.

⁸ Uo.

Németország, ami a 19. század második felében jött létre. És természetesen kellett az 1880-as évektől kibontakozó *völkisch* mozgalom, mely a Birodalom határain kívül élő német népcsoportok etnikai öntudatának építésén, erősítésén dolgozott. Azt azonban nem mondhatjuk, amit Paál megállapít, hogy: „Míg a világháború előtt Németország számára fontosabb volt az államok közötti jó viszony fenntartása, s ezért fellépett az össznémet (alldeutsch) mozgalom ellen, addig a weimari Németország a német kisebbségeket fel kívánta használni a térségben a német hatalmi befolyás kiépítésére.” (327.) Bár a bismarcki politika hivatalosan nem tüzte zászlajára az alldeutsch mozgalmat, de nem hivatalosan azt támogatta, a század végétől pedig fel is vállalta. A weimari külpolitika pedig a teljesítési politika útját járta, és a 20-as évek második felétől felvállalt revíziós politikája sem engedett teret annak, hogy a délkelet-európai térség németjeinek a sorsába direkt módon beleavatkozzon, főleg nem akarta kisebbségi kérdésekkel terhelni a bilaterális kapcsolatokat. Még a hitleri Németország sem akart eleinte ezzel foglalkozni, csak 1935/36-tól kezdődően próbálták a térség németiségét expanziós céljaik érdekében állítani. A recenzált kötetben nagyon szépen kirajzolódik Gratz személyén és tevékenységén keresztül is ez a változás. Bár tudjuk, többször fontolgatta, hogy lemond az MNNE elnöki tisztéről, mégis a Volksbund 1938-as megalakulása volt az a pont, amikor végképp úgy gondolta, hogy nem vállalhatja tovább a pozíciót. Ebből a szemszögből is látható, hogy nem szerencsés a cezúrát 1933-ban meghúzni Gratz szempontjából. És ő természetesen nem csupán 1933-tól ment szembe az árral, hanem megtette ezt már IV. Károly restaurációs kísérleteinél. Az az ellenzékiség, amit az iskolaévei kapcsán ő maga fogalmazott meg, tulajdonképpen végigvonult teljes pályáján.

Még egy problémát szeretnék felvetni a németkérdés kapcsán. Bár a szerző láthatóan jól ismeri Spannenberger Norbert vonatkozó munkáját, a téma tárgyalásánál mégis Tilkovszky Loránt munkássága az újra és újra előjövő hivatkozási pont. Tudjuk, hogy két különböző koncepció jelenik meg a két történész munkáiban, ezért ha csak az egyikre támaszkodunk, meglehetősen egyoldalúra fog sikerülni a bemutatás. Éppen Gratz Gusztáv megítélése kapcsán is szükséges lett volna megmutatni azt a képet, ami Spannenberger munkájában élénk tárul. Paál Vincének a kutatásai érdemben tudtak volna reflektálni arra, hogy Spannenberger Gratz-képe meglehetősen

egyoldalú és nem fedi a valóságot. De sajnálatos módon Paál nem használja a szakirodalom újabb eredményeit a németkérdés tárgyalásánál. Úgy vélem, hogy a munka javára vált volna, ha például Eiler Ferenc, Orosz László kutatási eredményeit a szerző beépítette volna a kérdés bemutatásához.

Gratz kisebbségi elképzeléseinek kudarcát a szerző nagyon lényeglátóan fogalmazza meg. Rámutat arra, hogy Gratz számára a társadalmi integráció és a nyelvi magyarosodás nem jelentett egyet az asszimilációval, míg az uralkodó politikai gondolkodásban és közvéleményben az integráció egyedüli útja a nyelvi, kulturális asszimiláció volt. Ez nem csupán Gratz személyes kudarcra volt, hanem másik oldalról a két világháború közötti magyarországi nemzetiségpolitikáé is, mert a kisebbségi kérdésekre való érzéketlenségével hozzájárult a magyarországi németiség radikalizálódásához, és előkészítette a talajt a pángermán eszmék terjedésének.

Gratz Gusztáv gazdasági és politikai nézetei nem lehettek populárisak a korabeli Magyarországon, elgondolásaival nem tartozhatott a politikai gondolkodás fősodrához, személyiségével több alkalommal ellenzéki szerepbe kerülhetett, Paál Vince szavaival élve az árral szemben úszhatott, de mindezt önazonossága jegyében vállalta, és tette politikusként és publicistaként is.

Paál Vince könyvének mindenképpen az érdemei közé sorolható, hogy teret szentel Gratz mauthauseni deportálásának is. Ez azért különösen lényeges, mert a magyar politikai foglyok (mint gr. Sigray Antal, gr. Apponyi György, Peyer Károly, gr. Csekonics Iván, Andorka Rudolf, Rassay Károly) mauthauseni deportálásáról a szakirodalomban is keveset lehet olvasni, a szélesebb közvélemény tudatában pedig egyáltalán nincs benne. Gratz gondolkodásában a közép-európaiság mindig fontos szerepet játszott, és ennek a kultúrközösségnek a tapasztalatát élte meg a koncentrációs táborban. Ezzel is erősödött a meggyőződése, hogy a szomszéd népekkel kellene megbékélni.

A recenzióban felsorolt kritikák, ellenvélemények messze elhalványulnak a kötet erényéhez és jelentőségéhez képest. Paál tollából olyan könyv jelent meg Gratz Gusztávról, mely segíti az olvasót, hogy reális képet alkothasson róla, és nemcsak róla, hanem arról a korról is, amelyben Gratz élt. A munka jelentős tudományos eredmény, mely a korról foglalkozó történéseknek fontos és

bizonyos szegmenseiben megkerülhetetlen. Ugyanakkor a szakmán kívül a szélesebb olvasóközönség is haszonnal forgathatja, aki a kor ága-bogaiban eligazodni kíván. Gratz Gusztáv életműve pedig máig aktuális az olyan témák miatt, mint „a nemzeti tolerancia, a polgári szabadságjogok, a demokratikus parlamentarizmus, a nagy térségeket összefogó gazdasági együttműködés”, a szomszédokkal való jó viszony építése. Van mit megszívlelni a gratzi életműből...

SÁRÁNDI TAMÁS *

Az Erdélyi Párt krónikája

Murádin János Kristóf: *„Mindent Erdélyért!” Az Erdélyi Párt története 1940 és 1944 között.* Kolozsvár: Scientia Kiadó, 2019, 305 oldal

Krónika: hosszabb feljegyzés, ill. elbeszélés, amely időrendben mondja el az eseményeket.¹

2019-ben jelent meg Murádin János Kristóf tollából egy újabb összefoglaló az Erdélyi Párt történetéről. Alcíme alapján monografikus igényű feldolgozással állunk szemben. Mint a korszakkal foglalkozó történész, nagy érdeklődéssel vettem kézbe a kötetet, milyen újdonságot, új megközelítést találhatunk benne. Az Erdélyi Párt történetéről ugyanis még nem jelent meg monografikus igényű megírt mű, bár történetével többen is foglalkoztak.² 2008-ban Egry Gábor külön kötetet szentelt a párt ideológiájának.³ Egy témáról általában akkor szokás új összefoglalót kiadni, ha időközben addig ismeretlen, a témáról vallott tudást alapvetően megváltoztató új

* A szerző történész, a marosvásárhelyi Maros Megyei Múzeum munkatársa. E-mail: t_sarandy@yahoo.com

¹ Bárczi Géza – Ország László (szerk.): *Magyar Nyelv Értelmező Szótára.* Budapest. <http://mek.oszk.hu/adatbazis/magyar-nyelv-ertelmezo-szotara/kereses.php?kereses=kr%C3%B3nika> (Letöltve: 2019. november 3.)

² A teljesség igénye nélkül: Bárdi Nándor: *Az Erdélyi Párt és a regionális politika. Magyar Kisebbség,* 2003. 2–3. 134–162.; illetve Bárdi Nándor: *A múlt, mint tapasztalat. Kisebbségből többségbe került erdélyi magyar politika szemléletváltása 1940–1944.* In: Czoch Gábor – Fedinec Csilla (szerk.): *Az emlékezet konstrukciói: Példák a 19-20. századi magyar és közép-európai történelemből.* Budapest: Teleki László Alapítvány, 2006. 237–292.

³ Egry Gábor: *Az erdélyiség „színeváltozása”. Kísérlet az Erdélyi Párt ideológiájának és identitáspolitikájának elemzésére 1940–1944.* Budapest: Napvilág Kiadó, 2008.

forráscsoport kerül elő, vagy ha már több évtized eltelt a legutóbbi összefoglaló óta. Most azonban – információink szerint – egyik eset sem áll fenn. Igaz ugyan, hogy Egry 2008-as művében még nem használta Teleki Béla – időközben kutathatóvá vált – mintegy két csomónyi levelezését. És tény, hogy a levelek fontos adalékokat tartalmaznak a párt helyi szervezeteinek működéséről, azt azonban túlzás lenne állítani, hogy alapvetően írják felül eddigi ismereteinket.

Meglátásunk szerint a kötet hű lenyomata az erdélyi magyar történetírás jelenlegi helyzetének, a „központ” hiányának, az ennek csak részben megfelelő „Kolozsvár” problematikának. Hagyományosan mindig Kolozsvárt tekintették az erdélyi magyar tudományosság központjának, s az intézményeket tekintve – BBTE, Sapientia, EME, KMTI, Kisebbségkutató Intézet – ez napjainkban is elmondható. Az utóbbi évtizedek sajtóságos fejlődése miatt ez a szerep elmosódik, és inkább a széttöredezetté válik jellemzővé⁴ a 20. század, illetve a kisebbségtörténet kutatása terén. Párhuzamosan futó egyéni kutatásokról beszélhetünk, nem átfogó kutatási projektekről, műhelyekről. Ezzel együtt megmarad a „kolozsváriak” központi tudata, az ott alkotó történészekre jellemző egyféle bezárkózás. Kevésbé nyitottak a más „vidéki” városokban kutató kollégák eredményeire, és kevésbé tartják a kapcsolatot a szakmabeliekkel. Az itt elmondottak természetesen a szerző magánvéleményét tükrözik, s mint minden ilyen modell, kellően leegyszerűsítő. Meglátásunk szerint a szerző jelen kötetét „egyedül” írta. Bár nagyon aktív, (az első tanulmánya 2013-ban jelent meg a témában, s azóta több mint 10 publikációja látott napvilágot, emellett számos konferencián fejtette ki véleményét a téma kapcsán), munkáinak többsége egy-két újonnan létrejött budapesti műhelyhez, folyóirathoz kapcsolódik, amelyek fő profilja nem a kisebbségkutatás, így ezen korábbi publikációkat nem érte szakmai kritika.

Ezzel el is érkeztünk a kötet egyik kulcsproblémájához, a szakirodalom használatához. Ez a kötet egyik erénye, egyben egyik legnagyobb hiányossága is. Annak, hogy az Erdélyi Pártról eddig nem született monografikus feldolgozás, a legfőbb oka az, hogy nincs meg

⁴ Más megközelítésből, de a Kolozsvár, mint központ problematikát boncolgatja Kiss Tamás szociológus egy 2012-ben megjelent véleménycikkében: Kiss Tamás: *Kolozsvár, mint központ: lehetőség, vagy illúzió?* <http://welemony.transindex.ro/?cikk=16438> (Letöltve: 2019. november 3.)

a párt irattára.⁵ Mint fent jeleztünk, új forráscsoport nem került elő, így az eddigi szakirodalom mellett csak a korabeli sajtóra, kiadványokra lehet támaszkodni. A szakirodalom terén véljük felfedezni a legnagyobb hiányosságokat. Az ún. kis magyar világ feltárására vonatkozó kutatások az utóbbi időben megélnékültek, több doktori dolgozat megvédése is folyamatban van. A korszakról való gondolkodás keretét Bárdi Nándor fentebb idézett 2006-os tanulmánya határozta meg, amely kifejti a kisebbségből többsége került magyarságban, s ezáltal az Erdélyi Pártban is végbemenő változásokat, elsősorban a kisebbségi kérdés terén. Ezen gondolatmenetet vitte tovább Egry 2008-as kötete, amely azonban – elsősorban a forráshiányra hivatkozva – csak a párt ideológiájának megragadására vállalkozott, a párttörténet megírására nem. Ugyancsak ide tartozik Ablonczy Balázs munkássága, 2005-ben megjelent, Teleki Pálról szóló biográfiája,⁶ és több kiadást is megért a *Visszatért Észak-Erdély* c. műve, amelynek legújabb kiadása 2015-ben jelent meg.⁷ Ugyancsak fontos műveket közölt elsősorban a korszak fejlesztés- és gazdaságpolitikájáról Oláh Sándor,⁸ legújabban a Székelyföld története III. kötetében.⁹ Mindezt természetesen lehet szubjektív felsorolásnak is tekinteni, de meglátásunk szerint ezek a korszakra vonatkozóan a legmeghatározóbb írások, irányzatok.¹⁰ Az itt felsorolt művek természetesen megtalálhatóak mind a kötet bibliográfiájában, mind a lábjegyzetekben, azonban nem számítanak meghatározónak. Ehelyett inkább Tibori Szabó Zoltán,¹¹ Balázs

⁵ Az irattár hollétéről több legenda kering, a legvalószínűbb, hogy 1944 őszén tűnt el vagy semmisült meg.

⁶ Ablonczy Balázs: *Teleki Pál*. Budapest Osiris, 2005.

⁷ Ablonczy Balázs: *A visszatért Észak-Erdély*. Budapest: Jaffa, 2015.

⁸ Korszakra vonatkozó tanulmányainak összefoglalása: Oláh Sándor: *Kivizsgálás*. Csíkszereda: Pro Print, 2005.

⁹ Oláh Sándor: A „kis magyar világ” 1940–1944. Székelyföld politikai képviselete. In: Bárdi Nándor – Pál Judit (szerk.): *Székelyföld története. III. kötet. 1867–1990*. Székelyudvarhely, 2016. 605–654.

¹⁰ Ablonczy Balázs korszakról szóló összefoglalójában az utóbbi 10 évben, a korszak feltárásával foglalkozó legfontosabb szerzők között említi Vallasek Júlia, Egry Gábor, L. Balogh Béni, Hámori Péter, Oláh Sándor, Szavári Attila, Szlucska János, Csilléry Edit, Benkő Levente műveit. L. Ablonczy, 2015. Murádin ezek közül többekre egyáltalán nem hivatkozik.

¹¹ Tibori Szabó Zoltán: *Teleki Béla erdélyisége. Embernek maradni embertelen időkben*. Kolozsvár: NIS Kiadó, 1993.

Sándor,¹² Diószegi László et al.,¹³ illetve Csatári Dániel¹⁴ írására hivatkozik. Ezek mindegyikének megvolt a maga szerepe és fontossága megjelenésükkor, azonban napjainkra egy részük elavulttá-meghaladottá vált, nem tükrözi a legújabb kutatási eredményeket. Jellemző példa, hogy a szerző bevallása szerint „hasznos forrást jelentett” Romsics Ignác Bethlen Istvánról¹⁵ szóló monográfiája, majd a későbbiekben egyszer hivatkozik rá, ami érthető, mivel a korábbi miniszterelnök semmilyen szerepet nem játszott a párt történetében. Ugyanakkor a fontosabb szerepet játszó Teleki Pálról szóló biográfiára egyszer sem hivatkozik. A legérdekesebb a szerző viszonyulása Egry korábbi művéhez. 16-szor hivatkozik rá, ugyanakkor nem viszonyul hozzá semmilyen szinten. A bevezetőben „nem annyira történelmi, hanem jobbára politológiai jellegű szakkönyv”-ként említi. Majd ahol legevideensebb lenne, a párt ideológiájáról szóló fejezetben csak egyszer hivatkozik rá, egyetértve Egry azon megállapításával, hogy a nemzetállamot a „magyar élet” fogalmával kapcsolták össze.¹⁶ Mindebből azonban nehéz megállapítani a szerző véleményét az illető műről, mert egyik esetben sem cáfolja megállapításait, ugyanakkor nem is hivatkozik rá sok alkalommal. Az eddigi elmondottakból következik, hogy a szerző korszakról vallott látásmódja, véleménye részben felszínes, részben nem eléggé árnyalt. Általában csak a pozitív dolgokat emeli ki. Pár példa ennek szemléltetésére: többször is hivatkozik a regionalizmusra, a párt regionális politikájára, ugyanakkor nem sikerült megragadnia ennek lényegét. Mindez csak a párt ideológiája, propagandája volt,

¹² Balázs Sándor: *Mikó Imre. Élet- és pályakép. Kéziratok, dokumentumok (1933–1968)*. Kolozsvár: Polis, 2003.

¹³ Barabás Béla – Diószegi László – Enyedi Sándor – Sebők László – R. Süle Andrea (szerk.): *Hetven év. A romániai magyarság története 1919–1989*. Budapest: Magyarságkutató Intézet, 1990.

¹⁴ Csatári Dániel: *Forgószélben (Magyar–román viszony 1940–1945)*. Budapest: Akadémiai Kiadó, 1968.

¹⁵ Romsics Ignác: *Bethlen István*. Budapest: Osiris, 1999.

¹⁶ „Az ideiglenesnek tekintett második bécsi döntés és Erdély hovatarozásának valójában továbbra is fennálló rendezetlensége természetszerűen felerősítette a nacionalizmust a régióban. Ez azután óhatatlanul lecsapódott az Erdélyi Párt programjában is. Ezért helyesen állapítja meg Egry Gábor, hogy a második programponthoz az Erdélyi Párt korifeusai „organikus nemzetfelfogásukból” kiindulva, a nemzetállamot a „magyar élet” fogalmával köttették össze.” Murádin, 2019. 79.

mivel párhuzamosan zajlott egy központosítás, egy állam által végrehajtott modernizáció, amivel az erdélyiek is egyetértettek. A párt politikájában tehát végigvonult az ellentmondás, egyszerre akart modernizációt, amit csak az állam tudott végrehajtani központosítás révén, ugyanakkor törekedett a regionalizmus és a regionális érdekek megőrzésére, kihangsúlyozására.¹⁷ A pártot önmagában egyedi képződménynek tartja, említést sem téve a 20. század elején működött Erdélyi Szövetségről, amelynek programjában az Erdélyi Párt programjának leghangsúlyosabb elemei, beleértve az erdélyi regionális törekvéseket, már mind megjelentek. Hosszan tárgyalja a párt létrejöttét, Teleki Pál miniszterelnök, illetve a mindenkori kormánypárt abban játszott szerepét, ennek ellenére ezt a szerepet elhanyagolhatónak véli, s döntő tényezőnek az erdélyi politikusokat tartja. Murádin szerint a Párt: „az erdélyi, transzilván eszmeiségen alapuló, regionális egység létrehozásának lehetőségeit kereste minden téren”,¹⁸ ugyanakkor nem tesz említést a transzilvanizmus két világháború közötti marginális szerepéről, és arról sem, hogy 1940 után az erdélyi magyarság legfőbb törekvése a domináns „magyar nemzeti tér” megteremtése volt, nem a transzilvanizmus eszméje. Ugyancsak a szerző szerint: „az Erdélyi Párt kormánytámogató álláspontjának oka a kormánypolitikának köszönhetően megvalósított részleges erdélyi revízió miatt érzett hála volt”,¹⁹ ami ugyancsak a helyzet és a korszak teljes félreismerése. A párt egyrészt Teleki miniszterelnök elvárásának volt kénytelen megfelelni, másrészt, ha bármit is el szeretett volna érni regionális politikájából, arra csak kormánytámogatóként volt bármilyen esély.

A könyv másik hiányossága, egyben erénye is, a korabeli publikációk és sajtó használata. A könyv – amúgy Egry könyvéhez hasonlóan – alapvetően a korabeli sajtóra támaszkodik. Ebből két probléma is adódik. Egyrészt nem foglalkozik azzal, hogy mit jelent a sajtó, milyen szerepe van a korszakban (gondolunk itt a cenzúrára, illetve a sajtóra mint propagandaeszköze). Mivel több tucat korabeli sajtóközleményt felhasznált, a korszak nyelvezete és szóhasználata átkerült a könyvbe is, a forrás sok esetben eluralkodott a szerzőn. Még

¹⁷ Erre vonatkozóan az egyik legjobb esettanulmány: Szavári Attila: A Minerva Biztosító Rt. ügye. *Magyar Kisebbség*. 2014. 1. 40–72.

¹⁸ Murádin, 2019. 24.

¹⁹ Uo. 73.

súlyosabb a helyzet a korabeli, az Erdélyi Párt által megjelentetett – a párt kiadványainak titulált – hét kötet kapcsán. A szerző ugyanis nem veszi figyelembe, hogy ezek propagandakiadványok, nem a „valóságot” tükrözik, hanem a párt által sugallni óhajtott „önképet.” Ezek figyelmen kívül hagyása, primér forrásként való használata forráskritika nélkül oda vezet, hogy a párt saját lapjából, a párt propagandakiadványaiból szeretnénk megérteni, megírni a párt „valós” történelmét. Ez óhatatlanul félresiklatja az egész szöveget. Mindezen hibák mellett, a sajtónak információforrásként való használata adja a könyv egyik legnagyobb erősségét is. Több éves aprómunkával a szerző kigyűjtötte a párt összes tagszervezeteinek teljes névsorát, az ezek által a négy éves működés során tartott vidéki előadásokat, ezek témáját. Ez nagyban megkönnyíti majd a későbbi kutatást, feleslegessé teszi a sajtó újabb, tételes átnézését. Emiatt tekintjük a könyvet az Erdélyi Párt krónikájának, amely elsősorban lexikonszerűen használható, ha valaki egy névre, eseményre volna kíváncsi. A könyv legsikeresebb része a párt helyi szervezeteinek megalakulásáról és működéséről szóló fejezet. A kutatómunka értékét növeli az is, hogy mindez a 2010-es évek első felében zajlott, amikor a korabeli sajtó még nem volt elérhető digitális formában, így a tételes átnézés és kijegyzetelés éveket vett igénybe. A könyv másik erénye a gazdag képanyag, ami valószínűleg teljesnek mondható, a szerzőt legalábbis meglepte, hogy ilyen nagy számban maradtak fenn korabeli fényképek a párt vezetőiről, és mindezt sikerült jó minőségben reprodukálni.

Egy pártról szóló munkában természetesen fontos szerep jut a pártprogram elemzésének, a szerző azonban itt is mellőzi a forráskritikát. A programban foglaltakat a párt megvalósításaiként értelmezi, holott közelebb járna a valósághoz, ha inkább a párt céljaiként, az elképzelések, vágyak tárházaként tekintene rá. Erre egy jellemző példa a pártprogram III. pontjának elemzése, ami az ún. cím- és rangkorságok elleni küzdelemről szól. Szerinte napjainkban már megmosolyogtató, hogy ilyesmi bekerült egy pártprogramba, ugyanakkor azt jól látja, hogy az erdélyi magyarok és az anyaországi magyarok (elsősorban az ejtőernyősöknek nevezett hivatalnokok) közötti mindennapi érintkezésben az egyik legnagyobb töréspont ez volt, ami rengeteg konfliktushoz vezetett. Valós társadalmi igény megfogalmazásaként került be a pártprogramba, azonban ha megvizsgáljuk a korszak forrásait, azok egyik jellemző példái az ún.

álláskérő levelek, amelyekben mindenki valaki embereként állította be magát, s ennek segítségével remélt jól fizető állami tisztséget. Ebben természetesen a Párt is aktív szerepet vitt, s igyekezett minden fontosabb állásba „saját” embereit juttatni. Míg a program szerint a Párt küzdött a címkórság ellen és a társadalmi választóvonalak felszámolása érdekében, a mindennapi gyakorlatban ugyanúgy aktív szereplője volt a kijárásonak s az „urambátyám” rendszer fenntartásának.

A kötetben elvétve tárgyi tévedések is találhatóak, amelyeknek egy táblázat vagy grafikon beiktatásával elejét lehetett volna venni. Az 1941-es népszámlálás értékelését hozzuk fel példának. A kötet szövege szerint „a visszakerült Ugocsa vármegye kivételével, ahol viszonylagos magyar többség mutatkozott, Bihar, Szatmár, Kolozs, Maros-Torda, Udvarhely, Csík és Háromszék vármegyékben abszolút magyar többség volt.”²⁰ Ehhez egy 1988-ban megjelent tanulmányt idéz forrásként.²¹ Népszámlálási adatok esetében mindig érdemes visszanyúlni a statisztikai kiadványokhoz, s ilyen adatokat érdemes képileg is megjeleníteni. Ugyanis a három székely megyét leszámítva sehol sem volt abszolút magyar többség, Bihar, Szatmár és Kolozs vármegyékben pedig a bekövetkezett határmódosítások révén kerültek a magyarok relatív, de egyik esetben sem abszolút többségbe.²² Ennek tisztázása amiatt fontos, mivel a közvélemény Észak-Erdélyre mint magyar dominanciájú területre tekintett, holott a városokat, a Partiumot és a Székelyföldet leszámítva a vidéki lakosság többsége román nemzetiségű volt. Emiatt játszott fontos szerepet a magyar kormányzatok tevékenységében a telepítési politika, a fent nevezett két tömb közötti korridor megteremtésének vágya, amiről a könyv ugyancsak nem tesz említést. A magyarországi pártok, elsősorban a

²⁰ Uo. 26.

²¹ Korom Mihály: A második bécsi döntéstől a fegyverszünetig. In: Rác István (szerk.): *Tanulmányok Erdély történetéről*. Debrecen: Csokonai Kiadó, 1988. 170–176.

²² A terület-átcsatolásokkal együtt járó ingadozó csoportok (zsidó lakosság, görög katolikusok stb.) beszámítása mellett Kolozs vármegye déli része Romániánál maradt, ezáltal került a magyar lakosság 54%-os többségbe, Biharban és Szatmárban pedig a korábban Magyarországhoz tartozó csonka vármegyék egyesítése révén került többségbe a magyar lakosság (Bihar 63%, Szatmár 52%). *Az 1941. évi népszámlálás. Demográfiai adatok községenként. (Országhatáron kívüli terület)*, Budapest: KSH, 1990. 6–7.

kormánypárt és az Erdélyi Párt – amúgy feltáratlan – viszonyának külön fejezetet szentel a szerző. Ebben hosszan fejtegeti, hogy az egyezség ellenére a kormánypárt erős helyi szervezeteket épített ki Szatmár és Bihar vármegyékben. Szerinte ennek egyik magyarázata, „hogy az EP kezdettől kormánytámogató álláspontot foglalt el.”²³ A valós magyarázat ezzel szemben az, hogy a kormánypártnak a két partiumi megyéhez visszacsatolt járásokban már 1940 előtt is léteztek helyi szervezetei, az egyezség szerint ezeket nem oszlatták fel, sőt, a kormánypárt terjeszkedhetett a két vármegye területén.

Utolsók között a korszak nemzetiségpolitikájára térünk ki. A kérdéssel nem foglalkozik külön fejezetben, holott a korszakban elengedhetetlen volt az óhajtott magyar szupremácia megteremtéséhez. Az eddig elmondottak jegyében a szerző e kérdés kapcsán is megmarad a felszínes megközelítés mellett, s a közvéleményben elterjedt nézeteknek megfelelően a Szent István-i eszme által meghirdetett toleráns nemzetiségpolitikát tartja az alapnak. Az 1943-as Teleki Béla beszéd kapcsán megállapítja: „hittel vallotta, s nyomában az Erdélyi Párt legtöbb politikusa is, hogy a szentistváni Magyarország befogadó kisebbségpolitikája az egyetlen járható út az integer magyar állam háború utáni fenntartásában. ... E gondolatmenet alapján a párt kész volt kezét nyújtani a nemzetiségeknek, elsősorban a románságnak.”²⁴ E kérdésben több tanulmány is született már, s a Murádin által többször idézett L. Balogh Béni is kimutatta, hogy a gyakorlati nemzetiségpolitikát nem a Szent István-i eszme, hanem a reciprocitási elv határozta meg. Mindkét állam túszként kezelte a saját területén élő nemzetiségeket, s ezek helyzete a négy év alatt folyamatosan romlott. De ha alapnak is tekintjük a Szent István-i eszmét, a 22 év alatt nemzeti tudatában megerősödött román lakosság számára semmiképp nem lehetett elfogadható a magyar szupremácia elismerése. Az Erdélyi Párt és a román nemzetiség közötti viszonyt jól tükrözi a párt egyik prominens politikusának, Vita Sándornak a naplója, aki a négy év alatt háromszor is tárgyalt a románság vezetőjével, Emil Hațieganuval, s ezen csekély aktivitással is messze megelőzte társait.²⁵ A román lakosság számára

²³ Murádin, 2019. 189.

²⁴ Uo. 87.

²⁵ „1943. Március 10. – Felkerestem Hațiegan Emilt, az erdélyi románok vezetőjét, mert úgy éreztem, hogy szükséges a személyes kapcsolatok kiépítése a románokkal. Egymás mellett élünk, évszázadok óta, érintkeznünk kell tehát

fenntartott parlamenti helyek kapcsán is tárgyi tévedéssel állunk szemben. A szerző sajtósági értelmezése szerint a felsőházba – alanyi jogon – behívott román püspökök „egyáltalán nem voltak hajlandók megjelenni és így önként fosztották meg magukat a magyar törvényhozásban való részvétel lehetőségétől.” A szerző azonban nem számol azzal, hogy a román kormány szemében a felsőházi tagság a nemzetárulással felérő cselekedet lett volna. Másrészt a behívottak között említi Nicolae Colan kolozsvári ortodox püspököt is. Tény, hogy sajtóhírekben felmerült a püspök neve is – más püspökökkel együtt –, ez azonban inkább csak lebegtetés volt a magyar kormányzat részéről, egy eszköz a reciprocitási politikában. A gyakorlatban csak Iuliu Hossu szamosújvári görög katolikus püspök kapott felsőházi tagságot, de ő sem vette át mandátumát. A bécsi döntés révén visszakerült észak-erdélyi területen hat román ortodox és görög katolikus püspökség létezett, ezek közül azonban csak Iuliu Hossu személyét ismerték el, mint az egyedülit, aki már 1918 előtt is püspök volt.²⁶ Az ortodox püspököket nem ismerték el, arra hivatkozva, hogy püspökségeiket mind 1918 után hozták létre, és a magyar parlament nem szentesítette. Colan püspök egyházi méltóságát sem ismerték el hivatalosan, így felsőházi tagsága sem merülhetett fel komolyan.

Murádinak van egy érdekes felvetése Bánffy Dániel 1940 decemberében kinevezett földművelésügyi miniszter kapcsán, amely továbbgondolásra alkalmas. Meglátása szerint Bánffy miniszterre történt kinevezését követően is elsősorban Erdélyi Párti politikusnak számított, s így a párt nemcsak kormánytámogató erő, hanem a kormánypárttal koalícióban kormányzó erő volt. Tény, hogy Bánffy erdélyi politikus volt, s kinevezése előtt a Pártnak is egyik meghatározó tagja, az azonban már kérdéses, hogy miniszterként mennyire képviselte a kormány, illetve mennyire a sajtósági erdélyi

egymással, hogy lássuk, hogy látja a másik az erdélyi helyzetet. ... Megegyeztünk abban, hogy elsősorban mindkét oldalon az atmoszférát kellene megjavítani. De ezzel attól tartok, hogy holtpontra is jutottunk, hiszen erre éppen olyan kevés lehetőségünk van nekünk itt, mint Hațieganéknak odaát. De itt lényegében ott vagyunk, mint az Ernővel való beszélgetésnél – vagyis újból holtponton.” Vita Sándor: *A Hiteltől a Tiszelt Házig*. Szerk. Hunyadi Gábor Attila. Kolozsár, 2014. 158.

²⁶ Valeriu Traian Ferentiu nagyváradi görög katolikus püspököt már 1910-ben püspökké szentelték, azonban 1918 utáni tevékenysége miatt a magyar kormányzat nem fogadta el személyét, így Romániába volt kénytelen távozni.

kérdéseket. Kinevezését követően nem figyelhető meg váltás, az Erdélyre vonatkozó gazdasági fejlesztési terveket már 1940 őszén meghirdették, így az irány adott volt, Bánffy feladata inkább ezek gyakorlatba ültetése volt. Összességében azzal együtt, hogy nem tűnik meggyőzőnek a szerző felvetése, érdemes a kérdést egy külön tanulmányban alaposabban megvizsgálni.

Mindenképp a kötet előnyei között kell számba venni annak könnyed, olvasmányos stílusát. Sok esetben inkább az ismeretterjesztő jellegű írások nyelvezetére emlékeztet, ez népszerűvé teheti a kötetet a nagyközönség köreiben. Összességében egy olvasmányos, bő mellékletekkel ellátott (a párt történetének kronológiája, vezetőségi tagok névsorai, politikusok rövid életrajza) adatgazdag krónika született, azonban meglátásunk szerint a párt monografikus feldolgozása továbbra is várat magára.

JOBBÁGY ISTVÁN*

Szlovákia gazdaságtörténete új szemszögből

Horbulák Zsolt: *Regionálne hospodárske dejiny Slovenska*, [Szlovákia regionális gazdaságtörténete]
Trenčín: Trenčianska Univerzita Alexandra Dubčeka, 2018. 150 oldal

2018-ban látott napvilágot Szlovákia regionális gazdaságtörténetét összefoglaló munka. A kiadvány érdekessége már a címében rejlik, mivel Szlovákia gazdaságtörténetét új, eddig nem használt módszertannal, helyi szemszögből kívánta feldolgozni.

A könyv elején a szerző különféle szempontokat sorol fel, miként lehet Szlovákiát regionalizálni. Az egyik legkézenfekvőbb nézőpont a közigazgatási, ezért a könyvben megtalálható a Magyar Királyság vármegyéinek térképe azon pedig kijelölve Szlovákia mai határai. A szerző emellett közigazgatás kialakulásáról és fejlődéséről is ír, megemlítve, hogy a török időkben az Oszmán Birodalom közigazgatása átnyúlt szlovák területre is. További érdekes felosztási lehetőség a szlovák nyelvjárások eloszlása. Horbulák Zsolt szlovák forrásból átvett térképpel bizonyítja, hogy a 20. századra kialakult szlovák nyelvjárások határai jelentős mértékben egybeesnek a régi magyar vármegyék határaival.

Gazdaságtörténetről lévén szó arról is képet kapunk, hol milyen érceket és ásványokat bányásznak. Az ország mezőgazdasági területe a talajviszonyok, a tengerszint feletti magasság, a csapadék-mennyiség, az átlagos hőmérséklet valamint a legnagyobb területen termesztett növények, illetve a föld mezőgazdasági hasznosít-

* A szerző történész, a komáromi Selye János Egyetem adjunktusa, jobbagy@uj.s.sk

hatósága szempontjából öt vidékre osztható fel. Egy másik megközelítés a turisztikai régiók alapján történő regionalizálás. Szlovákia területének 85%-ra kiterjedő felosztás alapján a szakemberek 24 turisztikai régiót határoztak meg. Meglepő, hogy Szlovákia 1996-ban végrehajtott jelentős területi átrendezésekor az előbbi felosztásokból szinte semmilyen szempontot sem vettek figyelembe.

A második fejezetből megtudjuk, hogy a középkor, illetve újkor egyes időszakaiban a mai Szlovákia mely települései voltak gazdaságilag a legfontosabbak, ott milyen ipari műhelyek (céhek) voltak. Hasonló módon megismerjük a bányászatot és a mezőgazdaságot is. A középkor legjelentősebb városai közé tartozott Kassa, Bártfa, Eperjes, Késmárk, Igló, Lőcse, Körmöcbánya, Besztercebánya, Selmecebánya, Nagyszombat és Pozsony. A gazdasági prosperitás legfontosabb tényezői ekkor a céhek száma és a távolsági kereskedelemben való részvétel, illetve nemesfémek bányászata volt. A középkori városi előjogokat Pozsony 1291-es kiváltságai bemutatásának példáján mutatja meg. Hasonló módon ismerjük meg a kései középkort és a koraujkort is. Horbulák Zsolt minden korszakban felsorolja a legfontosabb településeket, továbbá bemutatja, melyik vidékre volt jellemző egy jelentős termény (búza, dohány, hüvelyesek stb.) termesztése. Az Osztrák-Magyar Monarchia idejéből mindezt kiegészít a legnagyobb vállalatok megnevezésével.

Akárcsak korábban, Csehszlovákia 1918-as megalakulása utáni időszakból is ismételtelen csak a mai Szlovákia területének gazdaságáról kapunk áttekintést. Ez volt az a korszak, amikor a régió iparának térszerkezete jelentősen megváltozott, a Budapest felé irányuló koncentrációt nyugati, északnyugati irányú vonzás váltott fel. Az ipartelepítésbe az amúgy liberális csehszlovák állam is beleszólt. A déli határ mentén bizonyos stratégiai ágazatokat, mint a fegyver- és lőszergyártást, nem lehetett telepíteni. Ettől az időtől kezdve vált perifériává a sok évszázadon át gazdasági központnak számító gömöri bányavidék, és ipari központtá a Vág völgy középső része, amely aránylag távol volt a déli határtól, ellenben közel a cseh területekhez. A fejezetből megtudjuk, hogy az 1930 években az ipar egyes ágazati az ország mely részébe koncentráltak, továbbá melyek voltak a legnagyobb vállalatok.

A szerző külön fejezetet szentel a második világháború idején létezett Szlovák Köztársaságnak, amely általános megnevezése már a korban is és azóta is mind a közbeszédben mind pedig a szakirodalomban a „szlovák állam” volt. Most megtudjuk, hogy a lecsökkent kiterjedésű országban a gazdaság súlypontja hová koncentrálódott.

A könyv döntő része a 20. század második felének eseményeivel foglalkozik. Horbulák Zsolt két hosszú fejezetben ismerteti Szlovákia 1945 utáni gazdaságtörténetét. Az időbeli határvonalat az 1960-as esztendő adja, amikorra befejeződött a szocializmus alapjainak a lerakása, és az ország nevébe is belekerült a szocialista jelző, valamint jelentős közigazgatási reformra került sor. Ezekben a fejezetekben egyszerre mutatja be az egyes közigazgatási egységek – 1948 és 1960 között a kerületek, 1960 és 1990 között a járások – gazdaságát, illetve ismereti az adott korszak ipari és mezőgazdasági központjainak a jellemzőit, legfontosabb mutatóit. Az 1980-as években Szlovákiában a következő ipari központok: pozsonyi, erdőháti, alsó-vágvölgyi, közép-vágvölgyi, felső-vágvölgyi, felső-nyitravölgyi, alsó-nyitravölgyi, alsó-garamvölgyi, közép-garamvölgyi, felső-garamvölgyi, losonci, gömöri, szepesi, sárosi, kassai, nagymihályi és homonnai. A szakirodalom alapján hozzátesszi, hogy ezen központok között jelentős különbségek voltak, és hogy az ipar 40%-a az ország nyugati részében koncentrálódott. A korszak gazdaságpolitikájának további jellemzője a központosítás volt. Érdekes megismerni, hogy trösztöknek az egyes üzemei az ország mely településein találhatóak. Ezen felül külön is olvashatunk a szocializmus időszakban már markánsan jelen levő környezetszennyezési problémákról.

A könyv zárófejezete az önálló Szlovákia régióival foglalkozik a regionalitás aspektusát figyelembe véve egyrészt az ipari központok, másrészt a közigazgatási egységek gazdasági erejének alapján (8 kerület), amelyek szerepe az európai unióban (NUTS2 és NUTS3 régiók) már egyre nagyobb, mivel nem csak közigazgatási, hanem statisztikai egységek is. A hagyományos mutatók mellett – ipar, mezőgazdaság – megjelenik a külföldi tőke és legnagyobb vállalatok telephelyei megválasztásának a regionális elemzése is.

A kiadvány mellékleteket is hoz. Ezek az 1959-es esztendő válogatott kerületi szintű gazdasági mutatóinak az ismertetése, illetve

az 1968-as, az 1981-es évek járási kiemelt gazdasági indexszámainak a bemutatása.

A könyv mintegy 1200 év gazdaságtörténetét tekinti át a Nagymorva Birodalom (833-894) időszakától kezdve egészen a 2000-es évek kezdetéig. Mindezt gyakorlatilag 95 oldalon. A többi részt a bevezető, a szakirodalom és a melléletek teszik ki. Mindebből az is következik, hogy az egyes fejezetek általában néhány oldal hosszúságúak. A kiadvány elsődleges célja egy tanulmányi segédeszköz elkészítése volt szlovákiai regionális tanulmányokat és államigazgatást szakon tanuló egyetemi hallgatóknak, tehát főleg olyan fiatal olvasók számára, akik nem rendelkeznek mélyebb történelmi ismeretekkel. Valószínűleg ennek tudható be, hogy a könyv írója a középkort és a koraujkort arányait tekintve röviden tárgyalja, a súlypont a 20. századon, kiemelten a második világháború utáni történéseken van, továbbá a jelenben hivatalosan használt településneveket ír, sohasem a korban ismert megnevezéseket. A szerző lábjegyzetekben magyarázza meg a történelmi fogalmakat, mutatja be a múltbeli személyiségeket. Ebből az is következik, hogy a munka a téma után érdeklődő laikus olvasók számára is érdekes lehet. Talán terjedelmi okokkal magyarázható, hogy kevés teret kap az elemzés, több benne a leírás. Keveset tudunk meg a regionális különbségek változásáról. Igaz, több százéves számsorok természetesen nem állnak rendelkezésre. Ilyen jellegű elemzésre a 20. századtól van lehetőség.

Ellentétben a korábbi felfogással, miszerint a történelmi Magyarország a „népek börtöne”, a kortárs szlovák történészek elismerik, hogy a régió gazdaságilag fejlődött. „Az 1867 és az 1918 közötti fél évszázad Magyarország szempontjából sikeres volt. [...] Például 1881 és 1914 között Szlovákiába 25,7 M aranykora érkezett. 1850 és 1867 között a szlovákiai ércbányászat megháromszorozódott. Az 1852-ben alapított Rimamurányi Vasmű az ágazatban az ország legfontosabb vállalta lett. Szlovákia a vasútépítés úttörője volt.”

1918 után a központi gazdaságpolitika inkább az ország egységesítésére irányult, és kevésbé figyeltek oda a szlovákiai specifikumokra, ez 1945 után megváltozott. Ekkor vált prioritássá Szlovákia gazdasági felzárkóztatása, ezután indult meg a célzott ipartelepítés, amelynek legemblematikusabb eredménye a kassai vasmű volt. A rendszerváltozás után alapvetően egy Pozsony

központúságot látunk, bizonyos régiók – Gömör, Északkelet-Szlovákia – leszakadását.

A könyv talán legfontosabb erénye a megléte, az, hogy Szlovákia gazdaságtörténetét regionális aspektusból írja le. Nem az egész ország, ha úgy tetszik a „Felvidék” gazdaságáról ír, nem máshol elérhető aggregált adatokat ismerünk meg, hanem egy-egy régióra, alrégióra vagy akár egy településre vonatkozó információkat. Talán ebből is következik az a tény, hogy kevés országos összefüggés található benne, így azt sem elemzi, hogy a történeti Felvidék milyen szerepet játszott Magyarország gazdaságában. A „szlovák” nézőpontot az is mutatja, hogy csupán egy magyar nyelvű forrásirodalmat ad meg.

A szlovák nyelven írt munka tartalmi szempontból is egy „szlovák” könyv. A Felvidék gazdaságtörténetét úgy mutatja be, ahogy azt a modern szlovák történetírás teszi, aránylag kevés utalást tesz arra, hogy a régió valaha a magyar állam része volt. Mindebből az is következik, hogy Dél-Szlovákiával mint sajátos régióval nem foglalkozik. Az azonban tény, hogy ez a vidéket semmilyen szlovák szakirodalom sem tartja önállóan, és azon kívül, hogy jelentős részben magyarok lakják, más közös összetartó jellemzője, értve ezalatt a gazdaságát, nincsen.

A kiadvány megszületésének az indokához talán közelebb visz, ha pár szót mondunk a szerzőjéről. Horbulák Zsolt magyartörténelmet majd közgazdaságtudományt végzett, és közben ledoktorált történelemtudományból, mindezt Pozsonyban, Szlovákiában, néhány éve pedig Győrben doktorátust szerzett regionális tudományokból.

Tekintettel arra, hogy a könyv egy teljesen új szempont szerint íródott, ezért nehéz korábbi kiadványokhoz mérni. Leginkább gazdaságföldrajzi munkákhoz hasonlítható, azzal a különbséggel, hogy azok gyakran egy történelmi időszakra fókuszálnak. Összevethető még történeti földrajzi írásokkal is, ellenben azokban a gazdaságnak kevés szerep jut. Ismereteink szerint hasonló magyarországi vagy magyar nyelvű, de akár szlovák kiadvány még nem látott napvilágot. Bizonyos szempontból talán Mezei István *Városok Szlovákiában és a magyar határ mentén* c. könyvéhez mérhető az ismertett munká, mivel témából adódóan ebben is nagy szerepet játszik a regionalitás, illetve Mezei is történeti távlatból, négy évszázados kitekintéssel tárgyalja a felvidéki városok

történetét, valamint társadalomszervező szerepét. Ebből viszont az következik, hogy a mezőgazdasággal, a vidékkel Mezei nem foglalkozik. Horbulák Zsolt munkája tehát egy sajátos, mondhatni egyéni perspektívájú könyv.